

జీవిత చరిత్ర

ఆంధ్ర వీరులు-2

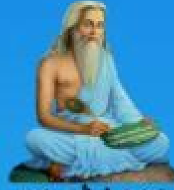
సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

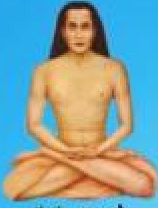

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజీ

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

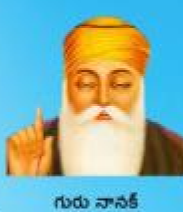

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

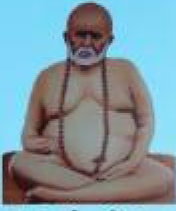

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

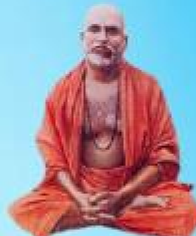

గురు సాయి బాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

"నేను" గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంధాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంధాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంధాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకి దాదాపు **5000** పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా http://www.new.dli.ernet.in), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(https://www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(http://www.microsoft.com) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంధాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంధాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in లేక http://www.dli.ernet.in
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంద వీడియోలు: https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంధపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020010010476

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం **ఉచితంగా eBook** రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంధముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Sai**R**eal**A**ttitude**M**anagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India: Inc

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with CMU, IIIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home | Vision | Mission | Goals | Benefits | Content Selection | Current Status | People | Funding | Copyright Policy | FAQ | RFP

Books Journals Newspapers Palm-Leaves (Manuscripts)

Title: Ramayanam
Author:
Year: to
Subject: Any Subject
Language: Telugu
Scanning Centre: Any Centre
Clear | Search

Presentations and Report
Statistics Report
Status Report
Feedback | Suggestions | Problems | Missing links or Books

Click here for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

DLI

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click Here to know More about DLI New!

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD,Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	INSA	Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity NEW!

Title Beginning with.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Author's Last Name

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Year

1850-1900 | 1901-1910 | 1911-1920 | 1921-1930 | 1931-1940 | 1941-1950 | 1951-

Subject

Astrophysics | Biology | Chemistry | Education | Law | Mathematics | Mythology | Religion | For more subjects...

Language

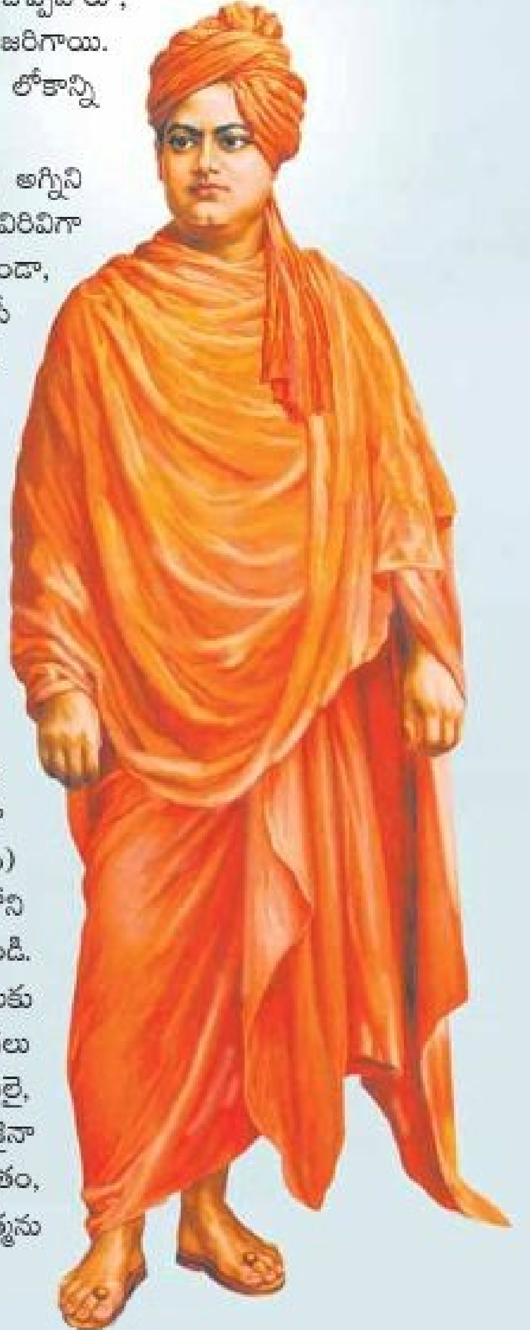
Sanskrit | English | Bengali | Hindi | Kannada | Marathi | Tamil | Telugu | Urdu

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

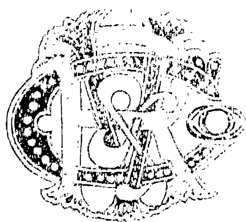
ఆంధ్ర వీరులు.

(రెండవ భాగము)

గ్రంథకర్తలు:

శేషాద్రిరమణకవులు

శతావధానులు.

పబ్లిషర్సు:

వేంకటరాం అండ్ కో.,

హెడ్ ఆఫీసు, ఏలూరు. బ్రాంచి, బెజవాడ.

బెజవాడ వాణీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపబడినది.

 1928 [వెల రు. 0-12-0

విషయసూచిక

పీఠిక.

శ్రీ శేషాద్రిరమణకవులురచియించిన ఆంధ్రవీరుల చరిత్రమును జూచితిమి. అటువంటి సుప్రసిద్ధ కవీశ్వరులు వ్రాసిన గ్రంథములకు పీఠికవ్రాయు నధికారము మాకేమాత్రమును లేదు. నిరర్గళధారగవారు ప్రాకించు చరితావాహిని తరతరములబాలురకు బాలికలకు జ్ఞానప్రదాయిని యగుగాకయని పరమేశ్వరుని ప్రార్థింతుము. ఆంధ్రదేశ చరిత్రమును గథలమూలముగ పాఠకులకు సుబోధమగునట్లు గావించనెంచిన యుద్యమమెంతయు శ్లాఘనీయము. అట్టి యుద్యమమును సాగించుటకు దోడ్పడినందులకు వేంకటరామ్ కంపెనీవారిని, యాంధ్రదేశమెన్నటికిని మఱువలేదు. మనవారికి ఆత్మ చరిత్రజ్ఞాన మత్యల్పముగనున్నది. ఇప్పటి S. S. L. C. చదువులో హిందూదేశ చరిత్ర పఠనమునకు ఆంధ్రచరిత్ర పఠనమునకు వలయునంత యవకాశము లేదు. మన చరిత్రజ్ఞానము లేకుండ B. A. పరీక్షలోను త్తీర్ణులగుటకు వీలులేర్పడి యున్నవి. ఇట్టి సందర్భమున మనచరిత్రకు సంబంధించిన కథల చదివియైన దానిజ్ఞానమును సంపాదించ గలుగుటకు ఈలాటిపుస్తకము లాధారములు కాగలవు. ఇవి IV, V & VI ఫారములలో Non-detailed పఠనీయగ్రంథములుగ నేర్పరచుట కెంతయు ననుకూలములుగ నున్నవి. వీనిని పాఠశాలలప్రధానోపాధ్యాయులు, S.S.L.C. Board వారు నామోదించి కవుల యుద్యమమును గంపెనీవారి యుత్సాహమును సాగింతురుగాత మని యెంచుచున్నాము.

హిందూ హైస్కూలు,
బందరు,
1927.

వారణాసి శ్రీనివాసరావు,
ఎం. ఏ. (ఆనరుస్) ఎల్. టి.

పీఠిక.

సహృదయులారా !

ఆంధ్రవీరు లను పేరుతోఁ జరిత్రవిషయికమగు వీరకథ
లతోఁ బ్రథమభాగము కొన్నిమాసముల క్రిందటఁ బ్రచురించి
యుంటిమి. విద్యాభిమాను లాగ్రంథమును మిగుల నాదరించి
సదభిప్రాయముల నొసంగిరి. భాషావిదులగు నుపాధ్యా
యులు మాయుద్యమమునెడ నభిమానించి యున్నత తరగతు
లకుఁ బఠనీయగ్రంథముగా నేర్పఱచి మాకెంతయుఁ దోడ్ప
డిరి. ప్రజాభిమానమును గుర్తించి యీరెండవ భాగమును
గూడ నుత్సాహముతోఁ బ్రచురింపఁగలిగితిమి.

సాధారణముగాఁ జరిత్రగ్రంథములందుఁ జిరకాలము
విశాలరాజ్యమేలిన రాజులచరిత్రములె విపులముగాఁ గానవ
చ్చుచుండును. రాజులచరిత్రములతోఁబాటు రాజ్యస్థాపకుల చరి
త్రముగూడ మనకుఁ బఠనీయముగాన నీరెండవభాగమున
రాజ్యస్థాపకుల చరిత్రమునకె యుచితస్థాన మొసంగితిమి.
ఆంధ్రరాజుల చరిత్రము చాలవఱ కగమ్యముగా నున్నది.
పురాణగ్రంథములందలి యాంధ్రరాజ వంశములకుఁ జరిత్ర
ములందలి యాంధ్రరాజులకు సంబంధములు కలుపఁబడుటకుఁ
దీవ్రయత్నములు జరుగుచున్నవి. ఆంధ్రవాఙ్మయమునందును
శాసనలిపియందును, పూర్వచరిత్రములందును అపూర్వాంశ

ములు పరిశోధకులు కనిపెట్టుచున్నారు. ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వము నిలువఁబెట్టు కొనుటకు సహస్రభంగుల సర్వతోముఖముల ఆంధ్రులు యత్నించుచున్నారు. ఈ శుభావసరమునఁ గళాశాలలందును ఉన్నతతరగతులందును జదువుకొను బాలుర కాంధ్రదేశాభిమానము ఆంధ్రభాషాభిమానము గావించుట కుపకరించుననియే యీ చరిత్రగ్రంథములు వ్రాయ నారంభించితిమి. ప్రమాణ గ్రంథముల నుండియు శాసనముల నుండియు నిందుదాహరింపఁబడిన వీరచరిత్రములకు విషయ సంగ్రహణము గావించితిమి. మొదటి నుండి మే మభిమానముతోఁ జేయు పరిశోధనము శాసనపఠనముఁగూడ నీగ్రంథ రచనమున కెంతయు సహాయకారి యయ్యెను. కాకతీయ రుద్రదేవుఁడు, అనపోతనాయకుఁడు, సోమనాద్రి రెడ్డి మున్నగువారల చరిత్రములకు మఱియుఁ జరిత్రాంశములు కొన్ని మేము చేయుచున్న నిజాము రాష్ట్రపరిశోధనమున లభించినవి. రెడ్డిరాణి పత్రికలో శ్రీ సురపురపు ప్రతాపరెడ్డి బి. ఏ., బి. ఎల్. గారు వ్రాసిన సోమనాద్రి యను విలువగల వ్యాసమునందలి భావములు కొన్ని యిందలి సోమనాద్రి చరిత్రము నందుఁ జేర్చితిమిగాన వారికిఁ బ్రత్యేకించి కృతజ్ఞతఁ దెలుపుకొనుట యవసరము. దేశ మిప్పుడు పంచమసంఘము నాదరించుచున్నది. అస్పృశ్యతానివారణమునకు, పంచమోద్ధరణమునకు మిగులఁ బాటుపడు చున్నది. పూర్వము పంచమ సోదరు

పొందిన యభ్యున్నతికిఁ దార్కాణముగా నిందుఁ బలనాటి వీరులలోఁ జేరొందిన కన్నమనాయని చరిత్రమును సేకరించి యీ గ్రంథమునందుఁ జేర్చితిమి.

ఆంధ్రుల పూర్వ చరిత్ర మగాధముగా నున్నది. కున్నంతలో నసమగ్రభాగములు మెండు. కథారూపముగా నభిరుచితోఁ జదివింప వీలగు నాదర్శ పురుషుల జీవితసారముల నీ గ్రంథమున జతపరచితిమి. ప్రథమభాగమువలెనే ద్వితీయ భాగముగూడఁ బ్రజాదరణపాత్ర మయ్యెనని మేము నమ్మెదము. ద్వితీయ ముద్రణము నాఁటి కిందలి దోసంగు లున్న సవరించుకొని నిర్దుష్టము గావించుకొందుము. ప్రకృతము దేశసేవగావించు విజయనగరము, గద్వాల, వెంకటగిరి, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మున్నగు సంస్థానముల స్థాపకులగు రాజుల చరిత్రముగూడ నిందు సేకరించితిమి. అళి యరామరాజు స్వతంత్రాభిరతులగు విజయనగర రాజులలో గడమవాఁడు. ఈయన కార్యదీక్ష, స్వాతంత్ర్యతృష్ణ నిరుపమానములు. అనపోతనాయకుఁడు వేంకటగిరి, పిఠాపురము, జటప్రోలు, మైలవరము, బొబ్బిలి సంస్థానముల మూలపురుషుడు. ఈమహావీరుని జీవిత ముద్రేకకరముగ నుత్సాహకరముగా నుండును. గద్వాల సామ్రాజ్య నిర్మాతయగు సోమనాద్రి యవనరాజులకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థి; స్వాతంత్ర్యము కాపాడుకొని దేశీయకళలఁ బోషించిన వీరచూడామణి. ఈ గ్రంథ

మునం దుదాహరింపఁ బడిన పదిమందివీరులలో నీముప్వురి రాజ్యములుమాత్రము నేఁటి కాంధ్రజాతీయతకు దృష్టాంత ముగ నిలిచియున్నవి. మిగిలిన యేడ్వురచరిత్రము కేవలచరిత్ర శరణ్యముగా నున్నది.

కొలఁదికాలములో మూఁడవ భాగముగూడఁ బ్రచు రింపనున్నారము. అందుఁ బెద్దాపురము, వనపర్తి, ఆత్మ కూరు, బొబ్బిలి మున్నగు రాజ్యములను బాలించిన పూర్వ రాజుల చరిత్రములు వ్రాయఁదలంచితిమి. ఆంధ్రవీరులకు సవిమర్శమగు తొలిపలుకు వ్రాసి గ్రంథపరిశుద్ధికిఁ గారకు లైన బందరు హిందూహైస్కూలు ప్రధానోపాధ్యాయు లగు బ్రహ్మశ్రీ వారణాసి శ్రీనివాసరావు పంతులు ఎం. ఏ., ఎల్. టి. గారియెడఁ గృతజ్ఞులము.

ఈగ్రంథములు వ్రాయుటలో మమ్ము మిగులఁ బ్రోత్స హించుటయెగాక ముద్రించి యచిరకాలమున వ్యాప్తికిఁ దెచ్చిన వేంకటరాం అండ్ కో, బెజవాడవారు కృతజ్ఞతా పాత్రులు.

ఇట్లు భాషాసేవకులు,

శేషాద్రి రమణకవులు,

శతావధానులు.

నందిగామ,
1—8—1927.

మిగులఁ జేరుప్రతిష్ఠలఁ గాంచెను. సోమరాజు జితనిశామారుఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమున నాంధ్రరాజ్యాధినేతలకు సర్వవిధంబుల సాటివాఁడై ప్రత్యర్థుల ననేకులజయించి రాజ్యము మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి కందారములో శత్రుజనాభేద్యముగ నొక గొప్ప కోటఁగట్టించి తండ్రికాలముకంటెఁ దనకాలమున నైశ్వర్యము నభివృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చి పరాక్రమైకజీవనుఁడై ధర్మపరిపాలనము గావించుచుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ జెందిన కొంత భూభాగము నితఁడు నిరంకుశముగఁ బరిపాలించుచుండఁ దొడివారలకుఁ గన్నెఱ్ఱ జనింపసాగెను. వీరవర్యుఁడగు సోమరాజు దైవమును దక్క తదన్యుని లెక్కసేయక పగవాఁడను వాఁడు లేకుండఁ బరిపాలించుచుండెను.

సోమరాజునకు సామంతులుగ నున్న రాజులు కొందఱసూయాపరులై స్వతంత్రముగ వర్తింప నిచ్ఛగించి యాకాలమున బలవంతుఁడుగ నున్న కటకపరిపాలకు నాశ్రయించి సోమరాజుపైఁ గత్తిఁగట్టిరి. దురాశాపీడితుఁడగు కటకపరిపాలకుఁడు క్రమక్రమముగా మాటలఁ దీయదనంబుచే సోమభూపాలుని సామంతుల నందఱ లోఁగొని యంతఃకలహముల నభివృద్ధిఁ జేయుచుండెను. సోమరాజు కొంతకాలమునకుఁ గటకేశ్వరుని దురంతమును గ్రహించి సామంతుల నందఱ సామదానోపాయములచే లోఁగొని కటకేశ్వరుని వంచనోపాయములతో వంచించి యాతని విషయమునఁ గనుగలిగి మెలఁగు

చుండెను. తన ప్రయత్నము వ్యర్థమగుటచే నెటులేని సోమ రాజునువంచించి వానిరాజ్యము లోఁగొనవలయునని నిశ్చయించుకొని కందారరాజ్యము నెటుల నుట్టడింప వీలగునాయని చిరకాలమునుండి కటకేశ్వరుఁడు తీవ్రప్రయత్నములు చేయుచుండెను. సోమరాజు చారులవలనను ఇంగితవేదులగు పరిజనులవలనను గటకరాజు తలంపు సమగ్రముగ నెఱింగి బలంబుల నభివృద్ధిఁగావించికొని శత్రుజనభీకరముగ వర్తించుచుండెను. ఉభయులహృదయములలో నంతఃకలహము పెచ్చరిల్లి దినదినాభివృద్ధిఁ గాంచుచుండెను. సోమరాజు కటకేశ్వరుని దురంతములు వినివిని చేయునదిలేక సమానుఁడగునాతని నెటులేని వంచింపవలయునని తీవ్రముగఁ బ్రయత్నము చేయుచుండెను. సామంతులయభిప్రాయములు సరళముగ నుండకుంటచే నెటుపోయిన నెటువచ్చునో యని సోమరాజు తనకై తాను సంగ్రామమున కేఁగు ప్రయత్నమును మానుకొని ప్రత్యర్థియే యెత్తివచ్చిన యాత్మసంరక్షణముఁ గావించుకొనఁదగినంత బలమును వహించి వర్తింపసాగెను.

సోమరాజు గోవులయందు మిగుల భక్తివిశ్వాసము గలవాఁడగుటచే సామంతులవలనఁగూడఁ గప్పముక్రింద గోవు జేకొని విశాలమగు తన శాసనంబుననుంచి మిగులఁ గూర్మితోఁ దిలకించుచు సంరక్షణమునకై పెక్కండ్రు పరిపాలకుల నియోగించి ప్రేమింపసాగెను. ఆకాలమునఁ గల రా

లలోఁ బశుధనమున సోమరాజును బోలిన భూపాలకుండు లేఁడయ్యెను. గోదావరీతీరమందలి సారవంతములగు నరణ్యములలోఁ గడుపాఱ మేసి సాయంసమయమున లేఁగలకై యంబాయనియఱచుచు నేతెంచు గోకదంబంబును సోమరాజును నాతని ధర్మపత్నియు మిగులఁ బ్రేమతోఁ దిలకించుచుండురు. సోమరాజసతి సిరియాలదేవి. ఈదంపతులు సంతానహీను లగుటచేఁ దమ లేఁగదూడలనే బిడ్డలుగ భావించి ప్రేమతో నిరంతరముఁ దిలకించువారు. కాలవశమున ననావృష్టి దోషముచే గోదావరి ప్రాంతములయందలి యరణ్యములలో గోకదంబమునకుఁ జాలినంత పచ్చిక లభింపదయ్యెను. పశువుల దుఃస్థితికి సోమరాజు మిగుల విచారించి పుత్త్రిపుత్త్రికా జననమునకు మాఱుగఁజూచు తన ప్రేమపాత్రమగు నాలమందలను విధిలేక కందార రాజ్యమునకు సరిహద్దులలోనున్న తమ యడవులలో జలము, తృణము సమృద్ధిగా నున్నటుల విని యటకు సాయుధులగు భటులతోఁ గూడఁ బంపించెను. సోమదేవరాజు నాజ్ఞ శిరసావహించి పశుపరిపాలకు లా గోకదంబమును నహర్నిశలు జాగరూకతతోఁ దిలకించుచు దుష్టమృగములవలన నెట్టి యపాయము రాకుండునటులఁ జూచుచుండిరి. అసూయాసర్పదష్టుఁడగు కటకేశ్వరుఁడు సరిహద్దులలో సోమదేవ భూపాలుని గోకదంబ మున్నటుల చారులవలన నెఱింగి సోమరాజును సాధింప నవకాశము లభించినదని మిగుల నానం

దించి యొకానొక దినమున సైనికబలముతో బయలుదేరివచ్చి
పశుపాలకుల నందఱ శిక్షించి వారల వృక్షమూలములకు
బంధించి గోకదంబము నంతయుఁ దన దొడ్డికి దోలించెను.
కొన్నిగోవు లా సందడికి బెదరి కందారరాజ్యము త్రోవఁ
బట్టెను. పశుధనము నంతయు సైనికులు కటకముఁ జేర్చికొని
సరిహద్దులను దాటి మేపినందులకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించితి
మనియు, శక్తిసామర్థ్యములున్నచో నీ యాలమందలఁగొనిపో
వచ్చుననియు సోమభూపాలునకుఁ గటకేశ్వరుం డొక సందేశ
మును రాయబారులచేఁ బంపించెను.

అంతకంటె ముందు గోరాజములు, తరువాత పశుపాల
కులు, కందారమునకుఁ జేరినపిమ్మట సోమరాజు పశుపాలకులఁ
గాంచి పశువు లిటుల భిన్నభిన్నముగాఁ గతమేమని
ప్రశ్నింపఁ గలరూపు నెఱింగించిరి. కటకేశ్వరుని దురంతము
యిప్పటికి ఫలరూపమునకు వచ్చినదని సోమరాజు కోపదృష్టితోఁ
బ్రతిక్రియ యోజింపుచుండు సమయమునకు నతనిచేఁ బంపఁ
బడిన రాయబారులు వచ్చి సందేశపత్రిక నొసంగిరి. సామో
పాయముతో నిఁక ఫలము లేదనియు సంగ్రామమునఁగాని
కార్యఫలము తేలదనియు సోమరాజు నిశ్చయము గావించు
కొని యా భటులకుఁ గొలదికాలములో సంగ్రామమునకు
వచ్చి గోకదంబముతోఁబాటు కటకేశ్వరునిగూడ బంధించి
తేనున్నాడనని ప్రత్యుత్తరము వ్రాసి యొసంగి సైనికుల

నందఱ సమావేశపఱచి జరిగిన విషయము నంతయు నివేదించి స్వామిభక్తి పరాయణులు, శౌర్యవర్యులు నగు సైనికుల నందఱ యుద్ధమునకు సిద్ధముకండని యాజ్ఞాపించెను.

సోమరాజు నాజ్ఞ సుగ్రీవుని యాజ్ఞవంటి దగుటచే విశ్వాస పాత్రులగు నా సైనికులందఱు సంగ్రామమున కాయిత్తులైరి. శుభ ముహూర్తమున తన రాజ్యమును గీర్తివర్మయను తన మంత్రియధీనము గావించి యుచితబల ములతో సోమరాజు కటకమునకు బయలు వెడల సంగ్రామ భేరి మ్రోగించెను.

కటకేశ్వరుడు రాయబారుల వలన సోమరాజు కదన మునకు రానున్న యంశము గ్రహించి సాటి రాజన్యులను సాయము రండని లేఖలు వ్రాసి పంపెను. పలువురు రాజులు బలములతో వచ్చి కటకేశ్వరునకు సాయపడిరి. రాను రాను గటకేశ్వరుని బల మమితమయ్యెను. సోమవర్మ సామంతులలో బలువురు స్వామిద్రోహ బుద్ధితోఁ బ్రత్యర్థులై కటకేశ్వరునకు బలములతోఁ దోడ్పడిరి. బల సంపన్నుడైన కటక పరిపాలకుఁడు తనస్థితికి సోమరాజుస్థితికిఁ గల వ్యత్యాసము గ్రహించి తానును వెంటనే విజయ భేరి మ్రోగింప భటుల కాజ్ఞాపించెను. నియుతకాలమున నిరువురు రాజన్యులు సంగ్రామము నిశ్చయించికొనిరి. కటకేశ్వరుని బలమంతయు దుర్గమున సురక్షితముగ నుండి సంగరము ఘోరముగఁ గావించుచుండ

సోమరాజు సైన్యము విలయమునకు జంకక పగతుర యుంప
తాకుల లెక్కచేయక ముందునకు రాఁదొడంగెను. కొంత
సేపటికి సోమరాజు సైనికు లడుగడుగునకు రక్తప్రవాహ
ములఁ గల్పించుచుఁ గోటదరిసి ద్వారముల భేదింప సాగిరి.
దృఢతరములగు ద్వారములు పగులవయ్యెను. కోటలో
నుండి బురుజుల మీఁదనుండి ప్రత్యర్థి సైనికులు ద్విగుణి
తోత్సాహముతో నాయుధములతో సోమరాజు సైనికుల నురు
మాడుచుండిరి. దుర్గముననుంటచేఁ గటకేశ్వరుని సైన్యము సుర
క్షితముగ నుండెను. నిలువ నీడ లేక బహిరంగముగ నున్న సోమ
రాజు సైన్యము వలుచ బడెను. అపజయచిహ్నములు సోమ
రాజునకు సారె సారెకుఁ గానరాఁ దొడంగెను. హితబృంద
మంతయుఁ బ్రత్యర్థులుగా మారి కటకేశ్వరునకు సాయ పడెద
రని యాతఁడు కలనైన తలంపఁ డయ్యెను. కటకదుర్గము
చెక్కుచెదర దయ్యెను. కోటలోని సైనికులు నాళయంత్ర
ములు, బల్లెములు చేతఁగొని చుట్టుమూగియున్న కందారపు
సైనికుల నందఱఁ జాలవఱకు నురుమాడిరి. కటకేశ్వరుఁ
డొక యున్నతమగు బురుజునెక్కి సంగ్రామము నంతయుఁ
బరీక్షించి సోమరాజుదుర్బలస్థితియు సైనికుల వినాశనము
నెఱింగి వెంటనే తన సైనికుల నందఱ ద్వారములఁ దెఱచి
బయటకు వచ్చి హతశేషమైయున్న ప్రత్యర్థి సైనికుల ముట్ట
డింపుడని యాజ్ఞాపించెను. కాలయమునకుఁ దీసిపోని యా

కటకేశ్వరుని భటులు కోటనుండి బయటకువచ్చి యొక్కమాటు కందార సైనికుల నురుముచేయ సంకల్పించిరి. పరిస్థితు లన్నియు విషమముగా నుండుటయు విజయము ప్రత్యర్థుల యెడఁ గానవచ్చుటయుఁ దలంచి చేయునది లేక సోమరాజు వెంటనే తన సైన్యమును ప్రత్యర్థులు ముట్టడింపక ముందె కందారమునకుఁ బోవ నాజ్ఞాపించి విధిలేక తాను మరలి పోయెను. సోమరాజు సైన్యము మిగుల నిరుత్సాహముతో మఱలి కందారము త్రోవఁబట్టెను. జయాపజయములు దైవాధీనము లనుట యదార్థము. కటకేశ్వరుని సైన్యము మిగుల నుత్సాహముతో బయలు వెడలి వచ్చెను. దుర్గము చుట్టును రాసులు రాసులుగఁ బీనుంగులు నిండిపోయెను. సోమరాజు, నాతని సైన్యము కందారముత్రోవఁ బట్టినటుల గ్రహించి కటకేశ్వరుఁ డానందించి విజయకేతనము నెత్తించెను. కటకేశ్వరుఁడు విజయోత్సవముల మిగుల వైభవముతోఁ గావించి తోడిరాజన్యుల గౌరవించి పంపుచుఁ గొలఁది కాలములోఁ గందారరాజ్యముపైకి దండు వెడలవలయునని యా బలములతో సర్వసిద్ధముగ నుండవలయుననియుఁ బేరు పేరువరుసల సేనానులకుఁ జెప్పి పీడ్కొలిపి తాను సంగ్రామ ప్రయత్నములు గావించుచుండెను.

సోమరాజు హతశేషమగు స్వల్ప బలముతో మిగుల విచారముతో నిజనగరముఁ జేరెను. మంత్రులు, పౌరులు

సోమభూపాలున కెదురేగి నమస్కరించి గతమునకు విచారింప బనిలేదనియుఁ గటకేశ్వరుని వధింప నుపాయముల నరయుద మనియు ననేక విధములఁ దెల్పిరి. వీరపత్నియగు సిరియాల దేవి నాయకున కెదురేఁగి వికసితకుసుమదామము కంఠమున నలంకరించి పాదములఁ గడిగి శిరమునఁ జల్లుకొని "రాజన్యా! గెలుపోటులు మానుషములు కావు. ప్రయత్నమునకు మాత్రము పురుషకారము కావలయును. కంఠమునఁ బ్రాణ మున్నంతవఱకు ద్వేషమును మఱువమేని విజయము సాధించుట దుష్కరకార్యము కాఁజాలదు." అని పౌరుషవాక్యములతో నాయకుని నుద్బోధించెను. సోమరాజు పరాభవ మెఱుఁగని వీరచూడామణి. ఆంధ్రదేశమును శాంతిమంతముగఁ బ్రజా నుకూలముగ ధర్మబద్ధముగఁ బరిపాలించిన ధర్మరాజు. కట కముదరి గడించిన యపజయ మాతని హృదయమర్మముల భేదించెను. రాజు మందిరమున చేరినదాది యాతని హృదయ మును నిట్టిదని నిర్వచింపరాని విచారము ముట్టడించెను. బుద్ధి నిలుకడఁ దొలంగెను. ఈయాందోళనములో మునింగి సోమ రాజు రాజ్యస్థితిగతులఁ బరిశీలింప మానెను. ధర్మమూర్తులగు మంత్రులే విశ్వాసముతో రాజ్యపరిపాలనము నెట్టి లోపము లేకుండ జాగరూకతతోఁ గావింపసాగిరి.

సోమరాజు చింతాజ్వర పీడితుఁడై ఆలోచనా సముద్ర మున మునింగి దరితెలియక తన్నుకొనుచుండెను. కందార

రాజ్యమును మునుముందుఁ బరిపాలింపఁదగిన వంశాంకురమా లేదు. ప్రత్యర్థియా! బలవంతుఁడై హృదయ శల్యమువలెఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. ఆందోళనమున స్తబ్ధముగ నున్న యాతని హృదయము కర్తవ్యము నిర్ణయింప నేరదయ్యెను. కటకేశ్వరుడేనాఁడెత్తివచ్చునో యను యోచన యతని హృదయమును గలఁచివేసెను. సిరియాలదేవి తన వీరోచితోపదేశములచే నాతని చిత్తవృత్తి చాలవఱకు సవరించి మఱల సంగరాభిముఖునిగావింప సహస్రభంగులఁ బ్రయత్నము చేసెను. సోమరాజు వీరపత్ని యుద్బోధనము శిరసావహించి కొంతకాలమున కమితమగు బలమును సమకూర్చుకొని కటకేశ్వరునిపైకి బయలువెడలెను. అంతకుమున్నె కందారమునకుఁ బ్రయాణమగుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మార్గమధ్యముననె సోమభూపాలకునిబలములతోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడెను. రెండుమాసములుభయసైన్యములకు సమమగు సంగ్రామము జరిగెను. ఇరువాగులయందుఁ బేరునకెక్కిన వీరులనేకులు నశించిరి. కటకరాజసైన్యనకు నాహారవస్తువులు, ఆయుధములు, సైనికులు, కావలసినంత ధనము కటకమునుండి వచ్చుచుండెను. సోమరాజునకట్టి సహాయము తటస్థింపదయ్యెను. కందారము మిగుల దూరముగనుంటచే నటనుండి మంత్రులెట్టి సహాయము నాయవస్థలో రాజన్యునకు చేయజాలరైరి. గ్రహచారవశమున సోమరాజు సైన్యమున కాహారవస్తువులైపోయెను.

సైన్యము పలుచబారెను. దేవుఁడు సైతము ప్రతికూలుఁడై
యుపజయఫలము చవిచూప నిశ్చయించెను. మఱల సోమ
రాజు పరాజయము నొందెను.

జలాశయమున మకరీంద్రుని బల మతిశయించి నటుల
స్థానమహాత్మ్యముచే కటకేశ్వరుని బలము దినదినాభివృద్ధి యగు
చుండెను. సోమరాజు పరాజయముతో గృహముజేరి, సంగ్రా
మముపై జీవితము నాధారపఱచుకొనుట లాభదాయకము
గాదని యనుభవముచే గ్రహించి తన రాజ్యమునందలి ధర్మ
పురి, మంత్రకూటము, కాళేశ్వరము, లోనగు గ్రామముల
లోనున్న సర్వశాస్త్రజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తములఁ రావించి
వారల నందఱ నుచితవిధి గౌరవించి కటకేశ్వరుడు గావించిన
గోధనాపహరణమును సవినయముగ విన్నవించి గోధనమును
మఱలఁ గొనివచ్చి విరోధిని బంధింపఁగల సత్పుత్రుఁ డేపుణ్య
కర్మములు గావించిన జనించునో యానతిండని వేఁడుకొనెను.
బ్రాహ్మణులు పెద్దయుఁబ్రొద్దు యోజించి శాస్త్రములఁ బరిశీలించి
తొల్లి దశరథమహారాజు గావించిన పుత్రకామేష్టివంటి వ్రత
రాజము వేఱులేదని విన్నవించిరి. రాజు మిగుల నానందించి
వలయు వస్తుసంభారమునంతయు సంగ్రహించి రాజబంధువు
లను సామంతులను సర్వజ్ఞులగు బ్రాహ్మణోత్తములను రావిం
వ్రతదీక్ష వహించి తన ధర్మపత్నితో యాగవేదిక నలంకరి
చెను. అగ్నిహోత్రుఁడు సుముఖుఁడై ప్రజ్వలించెను. ఆ

కూలగంధమై మారుతము వీచెను. భూతవ్రాతము సోమభూపాలుని దీక్షకు దానధర్మములకు మిగుల నానందించి స్వస్తివాచకములు గావించుచుండెను. ఇంత యనరాని వైభవమున వ్రతము ముగిసెను. అనంతరము సమాగతులగు నందఱ నర్హత ననుసరించి సత్కరించి వారి వారి దేశములకుఁ బంపెను. దైవానుగ్రహమున సిరియాలదేవికి నెలమసలెను. పౌరులాశుభవర్తమానము గ్రహించి రాజ్యమున నెడతెగకుండ నుత్సవములు గావించిరి. సోమరాజు మితిలేని సంతసమున ననేక ధర్మకార్యములఁ గావించెను. రాజ్యమునందంతటను శుభచిహ్నములు నిబిడీకృతములై విరాజిల్లెను. శుభప్రదర్శనములచే రాజన్యుఁడు పౌరులు పరాజయచింత దిగనాడి భావ్యభ్యుదయ సూచకమగు రాజకుమార జననమునకై యెదురుచూచుచుండిరి. శుభోదయమునకై యెదురుచూచుచుండుటచే రాజన్యుఁడు, పౌరులు నమాత్యాదులు కటకేశ్వరుని వలన రానున్న విపత్తులను లక్ష్యముఁ జేయజాలరైరి. సమయము నెఱింగి వేఁగులవాండ్రు కందారమునకు భిక్షుకవేషముతోఁ బ్రవేశించి రాజ్యరహస్యములు గ్రహించి కటకమునకేఁగి సైనికుల విశ్రాంతియు రాజ్యమునఁగల శుభోదంతము కందారనాయకుని నిర్భృతవర్తనము తమ యేలికకు నివేదించి ముట్టడికిది మంచిసమయమని ప్రోత్సహించిరి. సంగ్రామ ముహూర్తమునకై యెదురుచూచుచున్న కటకేశ్వరుఁడు మిగుల నానందించి సైన్యములనన్నింటి

వనతికాలమున నాయితము గావించి బలములను సమకూర్చి, కందారరాజ్యముపైకిఁ జతురంగ బలములతో దాడివెడలెను. దురదృష్టవశమున నీ వర్తమానము సోమరాజు గ్రహింపఁజాలఁ డయ్యెను. ఆతని బలములన్నియు ననాయత్తములై యుండెను. సంగ్రామమునకుఁ గటకరా జింతస్వల్పకాలములో నెత్తి వచ్చునని యతఁడెఱుంగఁడు.

ఆకస్మికముగ నేలయీనినట్లున్న కటకేశ్వరుని సైన్యము కందారమును ముట్టడించి విజయదుందుభి మ్రోగించెను. రాజును మంత్రులు తహతహపడి చేయునదిలేక పౌరులలోఁ గొందఱను నగరసంరక్షణమునకు నియోగించి సిద్ధముగ దైవవశమున హస్తగతముగ నున్న కొలఁది సైన్యమునుగొని సంగరమునకుఁ బయనమైరి.

కటకేశ్వరుని బల మమితముగా నుంటవలనను సోమరాజు సంగ్రామము జరుగునని తలంచి యుండక పోవుటవలనను జయాపజయములు క్షణములో బహిర్గత మయ్యెను. కటకేశ్వరుని సైనికులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించి బురుజ కెగఁ బ్రాఁకి ద్వారముల భేదించి పగతుర వధించి యనేక సాహస కార్యములు గావింప సాగిరి. సోమభూపాలునకు జయముపై నాస తొలంగెను. చేయునది లేక యంతఃపురమున కేఁగి తన ధర్మపత్నియగు సిరియాల దేవిని సందర్శించి జరుగుచున్న సంగ్రామమును గూర్చిన చరిత్రము నంతయు

నివేదించి 'వీరపత్నీ! నా కడసారి యానవరిపాలింపు'మని వేఁడు
కొనెను. సిరియాల దేవి భర్తృదైన్యవదనము ఖేద మోహ
ములు తాండవింప సందర్శించి 'విధేయురాలనగు నన్నుఁ
గూర్చి వేఱ యడుగవలయునా! మీ యాజ్ఞ పరిపాలించుటకు
జీవితమునంతయు వ్యయము చేయుదును. ఆన తిం'డని సవినయ
ముగ వేఁడుకొనెను. కొంతసే పా పుణ్యదంపతులు నిశ్శబ్ద
ముగ నూఱకుండిరి. వారి హృదయములు నిస్తరంగ నీరాకర
మువలె శాంతి తరంగములతో నావరింపబడి భావనా ప్రపం
చమున లీనమయ్యెను. ప్రత్యర్థు లొనరించు విజయభేరి భాంకా
రములు స్త్రీయు లొనరించు హాహాకారములు వారి కాసమ
యమున వినఁబడవయ్యెను. ఇంతలో ద్వారమునుండి యొక
వీరుఁ డుచ్చైస్స్వరమున "రాజన్యా! ప్రత్యర్థులు పురమునఁ
బ్రవేశించినారు. మన సైనికు లడ్డుపడుచున్నారు గాని కృతా
ర్థులు కాజాలరు. అంతఃపుర సంరక్షణ మావశ్యకమని మనవిచే
యుటకై యరుదెంచితి" నని పల్కెను. అశనిపాతమునకుఁ
దీసిపోని యా వాక్య మిరువురి సంకల్ప సౌధముల నధోగతము
గావించెను. సోమరాజు సిరియాలదేవిని సాదరముగా సంద
ర్శించి 'వీరపత్నీ! నీవు వీరమాతవు కావలయును. దైవాను
గ్రహమున నీ గర్భమునం దొక పవిత్ర తేజము ప్రవేశించి
యున్నది. భారతీయాభ్యుదయమున కది మిగులఁ దోడుపడఁ
గలదని ప్రాజ్ఞులే కాక యస్మదాదులు గూడ విశ్వసించి

యున్నారు. ప్రతిపక్షులు కోటలోఁ బ్రవేశించుటకు ముందు నీవాత్మ సంరక్షణము గావించి కొనుట విధి. అపజయము కొలఁది కాలములో మనల నావరింప నున్నది. మన నోముల పంటయగు నీభ్రూణము కాపాడు కొనుట నీవిధి. ముందు నీ వీయంతఃపురమును దాఁటి విశ్వాసపాత్రులగు భృత్యులఁ గొని దేశాంతరములు చేరుము. ఏచెట్టుక్రిందనేని తలదాఁచు కొమ్ము. నీగర్భమున జనించు శిశువు మన కుభయులకే గాక వంశమున కంతటికిఁ బ్రతిష్ఠదెచ్చి పరమందుఁ బరాజయ చింతతో నధోలోకమునకుఁ జేరనున్న మన యాత్మలకు శాంతి గూర్చుటకై కటకేశ్వరుని వధింపఁ గలఁడు. ఇది వేద వేదాంగ విదులగు బ్రహ్మజ్ఞుల వాక్య'మని సోమరాజు తెలిపి యావల మాటలాడ లేక పోయెను. సిరియాలదేవి హృదయము తారుమారయ్యెను. శుభచిహ్నముగ భావించి గర్భా రణమునుగూర్చి యామె యెంత యానందించెనో యిపు డంత విచారపడవలసి వచ్చెను. భర్తతో సమానముగ, బరము జేర ననుకూలమగు సహగమనము గావించుటకు నాయమకు స్వాతంత్ర్యము లేదయ్యెను. నిరాశావృత మగు నాయమహృదయదృష్టికి బాహ్యప్రపంచమంతయు నంధకార బంధురముగాఁ గానరాఁ దొడంగెను. మాఱుపలుకక సిరి యాలదేవి కనుల నీరుగార్చుచుఁ దల నేలకు వ్రాల్చి నిలిచెను. ప్రేమచ్ఛేదనము మిగుల కృపణ కార్యము. దంపతు

లాప్రియబంధము తెంచుకొనలేక చాలసేపు పరాధీనహృదయముతో వర్తించిరి. ఇంతలో ద్వారమునఁ బ్రతికూలసైనికుల యట్టహాసములు వినవచ్చుచుండెను.

సోమరాజు సానుకంపముగఁ బ్రియురాలిని సందర్శించి "యువతీమణీ! సంగరరంగమునకుఁ బోవలసిన తరుణ మాసన్నమైనది విజయముపై నాసలేదు. పగతురచేఁ జనిపోవుట నిశ్చయము. నీ సంతానముకొఱకుఁ బరమందున సైతము నాయాత్మ ప్రతీక్షించుచుండును. సహగమన మాచరింపకుము సుమా!" యనిసంగరరంగమున కుఱుకఁబోయెను. సిరియాలదేవి హృదయము నీరయ్యెను. ఆయమ కనుగొలఁకులనుండి వేడి వేడి యశ్రువులు రాలుచుండెను. పెదవి కంపింపసాగెను. శోకావేశభరమునఁ బ్రియుని గాఢముగఁ గౌఁగిలించుకొని మైమఱచెను. వీరకర్మమున కుఱుకనున్న సోమరాజు కూడఁ జాలసేపు స్తబ్ధుఁడై యూఱకుండెను. తరువాత నంతరాత్మచేఁ బ్రబోధితుఁడై పరవశురాలైన ధర్మపత్నిని మెల్లఁగ వదలి రణరంగము ప్రవేశించెను. సోమరాజు సంగరరంగము ప్రవేశించుటఁగాంచి ద్విగుణీకృతమగు సాహసముతో భటులు మంత్రులు, పౌరులు వీరావేశమున ముందునకు దుమికి తిమింగిల సంచలనముచే సముద్ర మాక్షోభించునటులఁ గకేశ్వరుని సైన్యము సోమభూపాలుని సైన్యపుఁ దాకిడికి కలఁగిపోయెను. అసంఖ్యాక పదాతి పరివేష్టితమగు కటకే

కటకేశ్వరునకుఁ బ్రబలప్రత్యర్థినియగు నీసిరియాలదేవి నెవరు చేరఁదీసి యవస్థలపాలగుట కియ్యకొందురు? అభిమానమువదలి కటకేశ్వరుని శరణుగోరుట కాయమపవిత్రహృదయ మంగీకరించునా? సత్సంతానార్థియగు సోమరాజుమాత్రము తన ధర్మపత్ని కట్టియాజ్ఞ యొసంగలేదు. సిరియాలదేవికిఁ దలదాచుకొన నెలవు కానరాదయ్యెను. ఎఱుకురాజను పరాక్రమశాలి పరిపాలించు హనుమకొండ కేఁగిన బ్రతుకవచ్చుఁగదా యని పరిచరులను వెంటఁగొని మాఱుత్రోవలఁబట్టి కొలఁదికాలమునకు హనుమకొండఁ జేరెను.

పరిచారకు లిరువురు సిరియాలదేవి నొకపాడువడిన దేవళముచెంత నుంచి తా మెఱుకుదేవరాజు చెంతకేఁగి కటకేశ్వరుని దురంతమునంతయు నివేదించి గర్భభారాలస యగు సిరియాలదేవి కాశ్రయము నొసంగవలయునని సహస్రభంగులఁ బ్రార్థించిరి. సహజభీరువగు నెఱుకురాజు కటకేశ్వరుని ధాటికి వెఱచి తన రాజ్యమున నాయమనుంచుకొన వీలుకాదని ఖండితముగ బోధించెను. పరిచారకులు మిగుల దైన్యముగనున్న యామె జీవితచరిత్రము నంతయు నివేదించి ప్రసూతిపర్యంతమైన నిలువనీడ నీరాజ్యమున నొసంగుమని వేఁడికొన విధిలేక సోమరాజువలనఁ దానొందినలాభముల స్మరించికొని యంతఃపురములో నుండ వీలుగాదనియు గ్రామములో నెచటనేని జీవితము గడుపుకొనుచో నభ్యంతరము లేదనియు నట్టకేల

కంగీకరించెను. పరిచారకులు సిరియాలదేవికి జరిగిన వృత్తాంతము నంతయు నివేదించి యామెను బ్రాహ్మణవీధికిఁ జేర్చిరి. గర్భ భారమునను గమనాయాసమునను గృశించి నడువలేక నడువలేక నడచుచున్న యాసీమంతిని విప్రవాటికలోఁ బ్రవేశించి బ్రాహ్మ ణోత్తముల నందఱ వేఱువేఱు సందర్శించి తన దీనచరిత్ర మునంతయు నివేదించి పరిచారకురాలిగ నేని యుంచికొని పట్టెఁ డన్నముఁ బెట్టుఁడని సవిచారముగఁ బ్రార్థించెను. రాజువలన నెట్టి మాటవచ్చునో యని యెవరు నాయమ కాశ్రయము నొసంగరైరి. కడకు మాధవశర్మయను నొక బ్రాహ్మణుఁడు దయదలంచి యాయమను దన గృహమున జేర్చి గృహిణిచే నాయమ కాహారాదికములఁ గాలానుకూలముగ నొసంగఁ జేయుచు మిగుల ననురాగముతో భక్తివిశ్వాసములతోఁ దానను విచారించుచుండెను.

సిరియాలదేవికష్టము లింతతో నంతరింపలేదు. 'తగిలిన కాలే తగులును, నొగిలినకొంపయే నొగులు' నన్నటుల నాయమ పై నాపదలు మఱల మఱలఁ జుట్టుముట్టెను. కటకేశ్వరుఁడగు బల్లహుఁడు కందారరాజ్యము నాక్రమించి సోమరాజును తద నుచరులను బంధించి యంతఃపురము ప్రవేశించి రాజ్ఞికొఱకు వెదకెను. ఆయమ గర్భమందు దైవాంశసంభూతుఁ డభివృద్ధి నొందుచున్నట్లును నాతఁడు తన కెన్నఁటికైన మారకుఁడవనియు విని యుంటచేఁ గరవాలముతో నాగర్భము ఛేదింపనుంకించి

యంతఃపురము నంతయు గాలించెను. ఆతనికి నిజవర్తమానము తెలియదయ్యెను. రాణివాసమునందున్న పరిచారికలు ఘోరమగు మరణమునకు నియ్యకొనిరిగాని రాజ్ఞి యుదంతము బహిర్గతము గావింపఁజాలరైరి. కడకుఁ బ్రాణభయమువలననో దురాశవలననో సిరియాలదేవి హనుమకొండ కేఁగినదని కొందఱుపౌరులు నివేదించిరి. విజయకేతనము స్థాపించి కొందఱు సైనికులఁ గందారరాజ్యమునకుంచి రాజ్యము జాగరూకతతో సంరక్షింప నియోగించి, తాను సపరివారముగ సిరియాలదేవి కొఱకై యన్వేషించుచు హనుమకొండకుఁ జేరి పురసమీపమున విడిసి యెఱుకురాజునకు 'మీపురంబున సిరియాలదేవి యున్నటుల రూఢిగాఁ దెలిసినది ఒసంగుదువా! లేక సంగ్రామమునకు వత్తువా!' యని తన భటులచే బల్లహుఁడువార్త పంపించెను. భయకంపితుఁడై యెఱుకురాజు మిగులఁ జంచలించి సిరియాలదేవిని నేనెఱుంగననియు రాజధాని నగరము నెటనైననున్న మీపరిచారకులచే వెదకించి బంధించుచో నా యభ్యంతర మేమాత్రము లేదనియు నేనట్టి ద్రోహకార్యముగావించి యేలికయాగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడఁగాననియు బల్లహునకు వెంటనే వార్తనంపెను.

ఎఱుకరాజు నిర్దోషియనియు సిరియాలదేవికిఁ దనకైతానాశ్రయము నొసంగి యుండఁడనియు బల్లహుఁడు నిశ్చయించెను. అంతఃపురములో నుండి సంగ్రహించి తెచ్చి

సిరియాల దేవి వ్రతిచ్ఛందము బల్లహాలుఁడు తనభటుల కొసంగి 'యిట్టి యాకారవిశేషములు గల యువతీమణి యీపురమున నున్నది. రాజమందిరములు, రచ్చకూటములు, బ్రాహ్మణ గృహములు, పఠనమందిరములు పరిశీలించి యెటనేనియున్నచో బట్టితెచ్చిన యెడల గొప్ప పారితోషికము నొసంగుదు'నని బల్లహాలుఁ డాజ్ఞాపించెను.

ఎఱుకురా జాత్మ సంరక్షణము నాశించి యంతకుమున్న చనువు నొసంగిన వాఁడగుటచేఁ బ్రతిబింబపటముఁ గొని బల్లహాలుని భటులు స్వేచ్ఛగ సిరియాలదేవికొఱకు వీథు లన్నింటిని గాలించిరి. ఎటఁగూడ వారు తలంచిన కాంతామణి కానరాదయ్యెను. తుదకుభటులు మాధవశర్మ గృహమున బ్రవేశించి యనుమానాస్పదముగనున్నదని సిరియాలదేవిని బంధించి బల్లహాలునియొద్దకుఁగొనిపోయిరి. భయంకంపితురాలై సిరియాలదేవి గడగడ వడఁకుచు విలపించు చుండెను. బ్రాహ్మణవాటికలోని పిన్న పెద్దలందఱు నటఁజేరి యాతీరుఁ విలాసమును జూచి నిలువున నీరైరి. రాజభటులు నిర్దయులై యామెను రచ్చకీడ్చి లాగికొని పోవుచుండిరి. ఇంతలో నన: స్థానవేదిక నుండి లేచి విష్ణుశర్మ ముందునకు వచ్చి రాజ భటులఁ జూచి "అక్కటక్కటా! యెందేని యీయన్యాయము కలదా! ఈయమ నాపుత్త్రి. గర్భవతియగుటచే మొన్ననే కొనివచ్చితిమి. బలవంతముగలాగుకొని పోవుచుంటిరా? మీకు

న్యాయము వలదా?" యని కఠినముగ మందలించెను. నిర్వేజ
పోయి చూచు చున్న బ్రాహ్మణాంగన లందఱు బ్రాహ్మణ
హింసవలన మీరాజకుటుంబము రూపుమాయు గలదని
శపింప సాగిరి. భటులు చెంతఁగల ప్రతిచ్ఛందముతో సిరియా
లదేవి యాకృతిని నొకమాఱు పోల్చిచూచి మాఱు మాటా
డక యామెను లాగికొని పోవుచుండిరి. ఆగర్భశ్రీమంత
రాలు, ఆసన్నప్రసవ—సుకుమారి మణి, యగు సిరియాల
దేవి దుస్థితికిఁ బిల్లలు గలవాఁడును దయాశాలియు నగు
మాధవశర్మ మిగుల విచారము నొంది బల్లహుని కంత్య కాల
మునకే యిట్టిబుద్ధులు పుట్టుచున్న వనుచుఁ జూచు చున్న
బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణీ జనమును వెంటఁగొని యూరిబయట
విడిసియున్న బల్లహునిపాలికిఁ బోయెను.

దూరమునుండి బ్రాహ్మణ బృందము సంభ్రమముతో
వచ్చువిధముఁ గాంచి బల్లహుఁడు లేచి పూర్వాచారాను
గుణముగ వారికెదురేఁగి నమస్కరించెను. మాధవశర్మ యావం
దనము పరిగ్రహింపక కోపరక్తాక్షుఁడై 'బల్లహ రాజన్యా!
నీ యధర్మములు కడుపు లోని చల్ల కదలకుండ ఎఱుకరాజు
ధర్మ పరిపాలనములోనున్న హనుమకొండ పౌరుల పైని
గూడఁ బ్రసరింపఁ జేయ వలయునా! ఇంద్రుఁడు లీలావతిని
లాగికొని వచ్చునటుల నేపాపము నెఱుంగని నా యేకపుత్త్రి
తను దుర్మార్గులగు నీభటులు లాగికొని వచ్చు చున్నారు.

గర్భభారాలస యగు నాయను మిగుల విచారము నొందు
చున్నది. బ్రాహ్మణబృంద మంతయు నీఘోరకార్యమునకుఁ
జింతించుచు నెట్లు గుంపులుగ వచ్చుచుండెనో చూడుము.
హృదయము లండఱకు రగులుకొనుచున్నవి. సాధుఘోష
తగులక మానదు. దూరము యోచించి కీర్తి ప్రతిష్ఠల నిలువఁ
బెట్టుకొని పాపాత్ము లగు భటుల దండించి నా పుత్త్రిక నొసం
గుము లేదా మేమందఱము ప్రాయోపవేశము గావించి
యిటనే సంఘమరణము నొందుదుము. భారతఖండమున
నీ యపకీర్తి చిరస్థాయి కాఁగల దని మేఘ గంభీర స్వరముతో
బలికెను. ఇంతలో భటులు సిరియాలదేవిని బల్లహుని
చెంత నిల్పి ప్రతిచ్ఛందము నొసంగిరి. బల్లహుని కేమియు
బోఁవదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల కోపోక్తులు శ్రవణదారణ
ములై చెలంగెను. సిరియాలదేవి శిరమువంచుకొని మొగ
మున గుడ్డ నైచుకొని విలపించెను. ఆసాధ్వీమణి పాపకర్ముఁ
డగు బల్లహుని కడకన్నులతోనైనఁ జూడమానెను. బల్ల
హుఁడు ప్రతిచ్ఛందములోని యాకృతితో సిరియాలదేవిని
బోల్ప వీలుగాదయ్యెను. బ్రాహ్మణుల ఘోష మిన్ను ముట్టెను.
నిరుత్తరుఁడై కటకేశ్వరుడు నిలువఁబడెను.

సిరియాలదేవి మిక్కుటముగా విలపించుచుండెను.
ఆయమ దీనవదనము బ్రాహ్మణోత్తముల పట్టుదలను మిగుల
నభివృద్ధి పఱచెను. బల్లహుఁడు కొంచెము సే పాలోచించి

బ్రాహ్మణుల వాక్యముల భటుల వాక్యముల నాలించి నిశ్చయము తేల్చుకొనజాలక భూసురులం గాంచి 'యీయమను బ్రాహ్మణి యనుచుంటిరిగదా! సమీపముననున్న సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమున నీయమ పెట్టునాహారమును భుజించెద నేని మీమాట విశ్వసింతు' ననెను. యుక్తిశాలియగు మాధవశర్మ బల్లహునితో 'రాజన్యా! అది యొక గొప్ప పరీక్ష కాదు. సర్వసిద్ధముగ నున్నారము. కాని యీయమ గర్భవతి. గర్భవతి యొసంగు పక్వపదార్థములం బుచ్చుకొనుట బ్రాహ్మణ ధర్మములకు విరుద్ధము. మతమునకు వ్యతిరేకముగ నడువ వలయునని కూడ మీయభిమతము గాదు గాన యుపాయాంతరము నెఱింగింతు లేని యటులె యొనరింతు' మని విన్నవించెను. శాస్త్రబద్ధముగనున్న మాధవశర్మమాటలకుం బ్రత్యుత్తరముం జెప్పంజాలక బల్లహుండు కొంచెము సేపు యోచించి యీమె యొసంగు నుచ్ఛిష్టమగు క్షీరమును సిద్ధేశ్వరాలయమున బుచ్చుకొందురేని బ్రాహ్మణిగా భావించి వదలుట కెట్టి యభ్యంతరము లే' దని తెల్పెను. బ్రాహ్మణులు మిగుల సంతోషించి యనాచార జన్మమగు కిల్బిషమును దమ తపోమహిమచే బోగొట్టుకొనవచ్చునని నిశ్చయించి యందుల కియ్యకొనిరి. బల్లహుండు చూడకుండ సిరియాలదేవి శిరోవకుంఠనముచే ముఖము నాచ్ఛాదించికొని పదార్థమును బ్రాహ్మణజనమునకు పడ్డించెను. వారలందఱు నిరాటంకముగ నమ్మ

మ స్తని యా పదార్థమును స్వీకరించి సిరియాల దేవితో నిజ గృహములకు వెడలిపోయిరి.

బల్లహునిహృదయశల్య మటులనె యుండెను. సిరియాల దేవిగర్భస్థశిశువు తనమారకుఁడని యాతఁ డాగతానాగత వేదుల వలన వినియుండెను. అందుచే బల్లహునకు సిరియాలదేవిని స్మరించి బంధింపలేక పోతినేయను విచారము మెండయ్యెను. రాజభటులు సిరియాలదేవి యీమెయే యని చెప్పుచున్నను బ్రాహ్మణ శాపమునకు భయపడి బల్లహుఁడు చేతఁ జిక్కిన యువతిని బుద్ధిపూర్వకముగ వదలిపెట్టెను. ఆయమ సిరియాల దేవి యని నిర్ణయించుటకుఁ జాలి నన్ని యాధారము లాతనికి లభింప వయ్యెను. మాధవశర్మ తన కూతురనియుఁ బ్రసూతికి వచ్చెననియు బాయిగ్రుద్ది వాదించు చుండ నాయమయే సిరి యాలదేవి యని బల్లహుఁడెటుల సాహసించి వాకొనఁ గలఁడు! సిరియాల దేవి బహుశః సహగమనముఁ గావించి యుండు నేమో యనుకొని వెదకి వెదకి వేసారి కొంతకాలమునకు బల్లహుఁడు శటశము చేసెను.

పులినోటనుండి లేడికూన బయటఁ బడినటుల దైవవశ మున బల్లహునిబారినుండి సిరియాలదేవి బయటఁబడిన వెం టనే మాధవశర్మ యామెను మిగుల సంతోషముతోఁ దవ యింటికిఁ గొనిపోయి యథావిధి సుత నిర్విశేషముగఁ దిలకిం చుచుండెను. నాటి బ్రాహ్మణులందఱు హర్షించి సహాస

హస్తములతో సిరియాలదేవి కుపచారములు గావించుచుండిరి. గ్రహములన్నియు శుభస్థానములయందున్న యొకానొక పవిత్రసమయమున సిరియాలదేవి కొక మగచిన్నవాఁడు జనించెను. మాధవశర్మ మిగులఁ ప్రేమతో జాతకకృత్యములన్నియు నిర్వర్తింపజేసి యొక సుముహూర్తమున నామకరణ మహోత్సవముఁ గావింప సంకల్పించెను. సిరియాలదేవి మాధవశర్మను సందర్శించి వందనమాచరించి, "ఆర్యా! మీరు నాకుఁ బితృసములు. నేను సుతవతినై భర్తృసందేశమును బరిపాలింపఁ గలుగుట మీ యాశీర్వచన ప్రభావముననే. దైవమైనను దేశికుఁడైనను మీరే కావున నా తనయునకు మీ పవిత్ర నామము గలసివచ్చునటుల మాధవవర్మ యని నామకరణము గావింతురేని నామస్మరణముచేతనైనఁ గృతజ్ఞత వెల్లడించుకొందునని సవినయముగ విన్నవించెను. మాధవశర్మ యెట్టకేల కంగీకరించి యుత్తమోత్తములగు బ్రాహ్మణుల రావించి యాకుమారకునకు జాతకర్మలన్నియు విధిచోదితముగ నిర్వర్తించి మాధవవర్మయని నామకరణము గావించి యందఱిచే నమోఘాశీర్వాదములం జేయించెను. శుక్లపక్ష క్షపాకరుని మాడ్కి యాకుమారుఁడు దినదిన ప్రవర్ధమానుఁడై యుంటఁ గాంచి పుత్ర పుత్రికాశూన్యుఁడగు నా బ్రాహ్మణోత్తముడు మిగుల గౌరవముతోఁ జూచుచుండెను. దైవానుగ్రహమువలన మాధవశర్మ యమోఘాశీర్వాద ప్రభావమునఁ గుమారుఁడు వర్ధిల్లసాగెను.

మాధవశర్మ కుమారునకు స్వయముగా నైదవయేట (అ)క్షరాభ్యాసముఁ గావించెను. మేధాశాలియగు నాకు మారుఁడు మిగుల బుద్ధికుశలతతో స్వల్పకాలములోనె సర్వశాస్త్రములు పఠించెను. అమోఘ విద్యాధురీణుఁడగు మాధవశర్మ బోధన మహిమచే మాధవవర్మ కొన్నికొన్ని శాస్త్రములలో దేశికునకు సైతము సందేహములు తీర్ప సమర్థుఁడయ్యెను. సమయానుసారముగ గరిడిసాలల కేఁగి లక్ష్య విద్య నేర్చెను. వ్యూహనిర్మాణము, దుర్గభేదనము, కవచధారణము లోనగు సంగ్రామరహస్యములు స్వయముగానే యాతఁడు నేర్చికొనెను. హనుమకొండ పురమునను న్న దేవళములలోఁ బద్మాక్షి దేవ్యాలయము ప్రశంసాపాత్రమైనది. పద్మాక్షిదేవి ప్రత్యక్షదేవత. ఆయమ యనుగ్రహముచే నభీష్టసిద్ధి నొందని పౌరులు లేరు. దూరదేశవాసులు సైతము నాయమ యనుగ్రహము నపేక్షించి యాలయప్రాంతమునఁ దపముగావించు నాచారమాకాలముననఁగలదు. మాధవవర్మ మాధవశర్మవలన నుపదేశమైన మహా మంత్రరాజములు పురశ్చరణముఁ గావించుటకై శైలమేఖలయందున్న పద్మాక్షి నికేతనమున కేఁగి నిత్యముఁ గొంతకాలము కాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. స్థిరసంకల్పముగల మాధవవర్మ యొకనాఁటి సాయంత్రము యథావిధి పద్మాక్షిసముఖమున కొకఁడ యేఁగి ధ్యానమున మైమఱచెను. ఆకసముఁనిండ మేఘములాక్రమించి భూనభోంతరములు జల

ప్రవాహములతో నిండిపోవునటుల పెద్దవర్షము వచ్చెను. దిక్కటాహము లంధకార బంధురమయ్యెను. మాధవవర్మ యీప్రదర్శనములకు భయపడక నాఁటిరాత్రి యంత్రయుఁ పద్మాక్షీ సమ్ముఖముననే గడువ నిశ్చయించి బీజాక్షరసంయుక్తములగు మహామంత్రముల మేఘరవము ప్రశుతిఁజేసికొని పఠింపదొడంగెను. ధ్యాన నిశ్చలుఁడగు మాధవవర్మ హృదయ సిమిత్రమును ప్రళయకాల ఘనాఘన గర్జనములు గాని యేకాంతవాసము గాని భీమాంధకారస్తోమము గాని చలింపఁ జేయ లేకపోయెను.

సమీపమున గుహాలన్నియు జనస్తోమముచే నిబిడీకృతములై యుండెఁగాని స్థిరబుద్ధితోనున్న మాధవవర్మ కాయవి ము తెలియదు. తెలిసికొనవలసిన యావశ్యకము సైతము లేదు. ఆవీరుని స్థిరబుద్ధికిమెచ్చి పద్మాక్షీదేవి ప్రత్యక్షమై "కుమారా! నీ తపమున కానందించితిని. నీస్థిరదీక్షకు మెచ్చికొంటిని. నీవు బాల్యమునుండియు బ్రాహ్మణధర్మముల యందాసక్తి తేటిన మాధవశర్మ గృహమునఁ బెరిఁగియుంటచే సహజమగు క్షత్రియధర్మములయందు బరిశ్రమ గావింపకున్నాడవు. నీజనకుఁడు బల్లవానితోఁ బోరాడి రణరంగమున నిహతుఁడయ్యెను. జననియగు సిరియాలదేవి నానావస్థలలోనైన తన వేకటిని గాపాడుకొని పసివాఁడగు నీక్షేమము నపేక్షించుచుఁ బరులపంచలలోఁ బడియున్నది. స్వారాజ్యమగు కందా

మున కీవేగనర్హుండవు. ఇదిగో ఖడ్గఖేటంబులను స్వీకరింపుము. దివ్యాయుధములగు వీని సహాయముచే నీవు విశాలమగు రాజ్యమును బాలించి పితృరాజ్యమును హరించిన కటకేశ్వ రుని వధింపఁగల"వని యానతిచ్చి యంతర్ధానమయ్యెను.

మాధవవర్మ యవరమితానందభరితుఁడై యాఖడ్గ ఖేటకములఁ బరిగ్రహించి దేవీమూర్తికిఁ బునఃపునఃప్రణామ ముల నాచరించి యాలయమును వదలి బయటికి వచ్చెను. విశాలాకాశమున నావరించిన జలదములు విచ్చిపోయెను. సోము డాకాశమధ్యభాగమునఁ బ్రకాశించుచుండెను. అవ్యక్తస్వరము లతోఁ గీటకములు రొదచేయుచుండెను. కల్మషజలముచే నావ రింపఁబడిన పల్వలములలోఁ జంద్రునికిరణములు ప్రతిఫలించి యమోఘకాంతి నిస్తంద్రములై యలరారుచుండెను. మనోహ రమగు నాప్రకృతిప్రపంచమును సవిమర్శముగఁ దిలకించుచు బద్మాక్షియనుగ్రహమునకు మిగుల నానందించుచు నట విశ్ర మించెను. సమీపగుహాముఖమునుండి మనుష్యసంభాషణము వినవచ్చెను. మాధవవర్మ యదియు బద్మాక్షీమాహాత్మ్యముగా నూహించి యుభయకరములగు నాయుధఖేటకములను గొని యా గుహాముఖమునఁ బ్రవేశించి నలుగెలంకులఁ దిలకించెను. ముందు కొందఱు గుంపుగా గూడియుండిరి. మాధవవర్మ వారినిజూచి "మీరెవరు? ఇటకు రాఁగతమేమి?" యని ప్రశ్నింప వారలం దఱు తాము కందార వాస్తవ్యులమనియు సోమదేవుఁడు గతిఁ

చుటవలనను రాజ్యము కటకేశ్వరుని యధీనమగుట వలనను మిగుల శ్రమలొంది దిక్కుచెడి వలసపోవుచుంటిమనియు, వర్షము వచ్చుటచే నిట విశ్రమించితిమనియు నివేదించిరి. మాధవవర్మ వారు తెలుపు సంశోములకు మిగుల నానందించి తన వృత్తాంతము వారలకెఱింగించి వలసపోవ నవసరము లేదనియు స్వల్పకాలమున నేను రానుంటిననియు నంతదనుక మాతృభూమి నెటులో కాపురము చేయుఁడని ప్రబోధించెను. నశించినదనుకొనిన రాజవంశము నిలిచినందులకు, రాజకుమారుని పరిపాలనముఁనఁ దాము సుఖముల నొందఁగలిగినందుల కాపౌరు లానందించి బల్లహుని దుష్టపరిపాలనముననుండి విముక్తియగు సుదినముకొఱకు సహప్రభంగులఁ దపముఁ గావించుచు నావార్త సమాచరులకు విన్నవింప నిజపురమున కేఁగిరి.

ప్రతాపచరిత్రమున నీయంశ మించుక మార్పుగ క్రింది విధముగాఁ గలదు. పద్మాక్షీదేవి ఖడ్గఖేటకంబుల నొసంగి మాధవవర్మను సప్రేమంబుగఁ దిలకించి "కుమారా ఈయాయుధంబులు నీయొద్దనున్నచోఁ బ్రత్యర్థులు నిన్నెదిరింపఁజాలరు. ప్రతిసంగ్రామంబున నీదివ్యాయుధముల సహాయమువలన విజయము చేకూరఁ గలదు. చెంత నీశ్శైలమున నొక గుహ కలదు. అందు నీవు ధైర్యముగఁ బశ్చిమ దిక్కునకుఁ బొమ్ము. మధ్య కలుగు విఘ్నముల నించుకేని పాటిచేయ

కుము. అట నీకుఁ జతురంగ సేనలు లభించును. వాని సహాయ
ముతో ననాయాసముగఁ బ్రతిపక్షుల జయించి రాజ్యాభివృద్ధిఁ
గావించు కొనుము. సంపదలు హెచ్చినకొలఁది నడఁకువ వృద్ధిఁ జేసి
కొనుము. ఔదార్యమును వ్రతముగ గ్రహింపుము. లక్ష్మీనా
రాయణ పూజయు నుమామహేశ్వర పూజయు గోబ్రాహ్మణ
భక్తియు నాచరణీయ ధర్మములు. పరదారాపేక్షయు, నసత్య
సంభాషణము వర్జించి యెంతకాలము వర్తింతువో యంతవఱ
కేదివ్యాయుధములు వాంఛితము లొసంగుచుండు"నని పద్మాక్షీ
దేవి యానతీయ వెంటనే మాధవవర్మ గుహాలోఁ బ్రవేశించెను.
ప్రతిభావతి యగు పద్మాక్షీదేవి ప్రభావము వలన మాధవవర్మ
కామార్గమంతయుఁ గంటకమయముగఁ గన్పించెను. దానిని
పాటిచేయక సాహసముతో ముందడుగు వేసెను. భూతప్రేత
పిశాచ శాకినీ ఢాకి న్యాదిగ్రహసముదాయము భయంకరముగ
ముందుఁ గనుపించెను. వ్యాఘ్ర సింహ మాతంగ సర్పాదులు
మార్గమున నావరించి యున్నటులఁ బొడకట్టెను. గుహాంతరము
మాఱు మ్రోగునటుల భయంకర ధ్వానములు సారెసారెకు విన
బడెను. ప్రతిపదమున కేదియో భయంకరమగు విఘ్నము తోఁ
చెను. వీరచూడామణియు ధైర్యశాలియు నిశ్చలచిత్తుఁడు నగు
మాధవవర్మ యంతరాయముల నించుకేని పాటి సేయక యొక
జాముసేఁ పాగుహాంతరాళమునఁ బ్రయాణము చేసెను. ముఁ

దాక కలకలము వినవచ్చెను. మఱికొంతదూర మటులె సాహస
ముతోఁ జనుదేర వీరుల సింహనాదములు, గజబృందముల
ఘీంకారములు, తురంగముల హేషలు, కాహళ మృదంగ
భేరీ గోముఖాది వీరాంగనినాదములు ప్రళయకాల కాలాం
భోధర గర్జాసన్నిభంబులై వినఁబడెను. అంతలోఁ దెల్లవా
రెను. దట్టముగఁ గందరమందిరమునఁ బెనగొన్న చీఁకటులు
వలుచఁ బడెను. బాలభానుని రక్తకిరణములు కందరాంతర
మున వసంతముఁ జల్లుచుండెను. మాధవవర్మ యా యుషఃకాల
విభవమును జూచి యానందించుచు మిగుల నుత్సాహముతో
నింకఁ గొంత దూరము నిర్గమించెను.

ఒక విశాలమగు స్థలమున నలువదివేల మదగజములు,
పండ్రెండులక్షల తురంగములు, పదునేడు లక్షల పదాతి
వర్గము మూఁకగ నుండెను. సేనానాయకుఁడు దివ్యాంబరంబు
లతో సువర్ణరాసులతో నిండిన యొక గుహాద్వార
మున శిలపై నాసీనుడై యుండెను. మాధవవర్మ యటకుఁ
బ్రవేశించెను. వెంటనే కరములు ముకుళించి పదాతు
లందఱు మాధవవర్మ కంకితులైరి. సేనానాయకుఁడు నమ
స్కరించి మాధవవర్మను సమీపించి "రాజకుమారా! పద్మా
క్షీదేవి యనుగ్రహమునకై కలకాలమునుండి యిట వేచి
యున్నారము. మానోములు ఫలించినవి. ఆయమ యాజ్ఞ
యిచ్చిన మాధవవర్మ నీవే కానోపు. ఈ బలమునంతయు

షీ యధీనము గావించుచున్నాడను. ధనకనక వస్తువాహన విశే షంబుల యథావిధి వినియోగించి అనుమకొండలో సామ్రాజ్య మొండు స్థాపింప వలయు" నని యాతండు తెలిపి యంతర్హితుం "డయ్యెను.

మాధవవర్మ దైవదత్తమగు నీ బలముతో బయలువెడ లినటుల ప్రతాపచరిత్రమునం గలదు. ఇది యమానుషమని కొందఱు విశ్వసింపరేమో ! ఎటులైననేమి పద్మాక్షీదేవి యనుగ్రహాతిశయమువలన మాధవవర్మకుం జతురంగబలము లభించెను. వెంటనే మాధవవర్మ బయలుదేరి బలము లన్నిం టిని హానుమకొండ గవనియొద్ద నుంచి వారి కావాటాదికము లకు వలయు నేర్పాటులు గావించి తా నొక్కరుండ గృహ మున కరిగెను.

కొమారుండు రాత్రినుండి కాన రాకుంటచే సిరియాల దేవి యేమియుం దోంచక విచారసాగరమున మునింగియుం డెను. మాధవశర్మయు నాతనిధర్మపత్నియు నాయుమకు హితము నెఱింగించుచుం గుమారుం డచిరకాలంబున రా గలండని యోదార్చుచుండిరి. పెంచిన కారణంబున సిరియాల దేవికంటె వీరిరువురు లోలోనం బరితాపమునొందుచుం గుమా రుఁడు రామికి హేతువు లనేకవిధముల నూహింపసాగిరి. ప్రత్యర్థు లెవరేని బాలుని గడతేర్చిరేమో యను భయ మా మువ్వురిహృదయములం గలంచి వేయుచుండెను. ప్రపంచ

మంతయు వారికంధకారబంధురముగ శోకభూతమునకు నృత్యా
గారముగఁ గానుపించెను. ఇంతలో మాధవవర్మ యటకుఁ
జనుదెంచి దేవీప్రదత్తములగు ఖడ్గఖేటకముల నొక వేదికపై
నుంచి తల్లికి, మాధవశర్మకు, నాతని ధర్మపత్నికి నమస్కరించి
రాత్రి తాను రాని కారణము తెలిపి పద్మాక్షీదేవి యనుగ్ర
హించిన యాయుధరాజముల వారికిఁజూపి గతరాత్రి కథాం
శము లన్నియుఁ బూసగ్రుచ్చినటుల వారికి విన్నవించెను.
విద్యుద్వేగమున నీ యంశమంతయు నగరము నలుగెలంకుల
నెగఁబ్రాఁకెను. జనులందఱీ యంశము నాలకించి కుమారుని
శక్తి సామర్థ్యములకు నచ్చెరువొందిరి. క్రమముగ నీవార్త
హనుమకొండ రాజ్యము పరిపాలించు నెఱుకుదేవరాజుచెవి
సోఁకెను. చిరకాలముక్రింద నాయన అనుమకొండకు సిరియాల
దేవి యేతెంచి యాశ్రమము కోరుటయుఁ బిమ్మట బల్లహుండు
దండయాత్ర కరుదెంచి సిరియాలదేవిని వెదకించుటయు
మాత్ర మెఱుఁగునుగాని పుత్రోత్పత్తియు నాపుత్త్రుని
శక్తి సామర్థ్యము వినలేదు. కుమారుని యమోఘశక్తి సామ
ర్థ్యములు వినఁగనే యెఱుకుదేవరాజు హృదయము సంచలిం
చెను. అనుమకొండ రాజ్యమును బడయుటకై దేవిసన్ని
ధిని వరములు పొందివచ్చిన మాధవవర్మను శరణు గోరుట
ంటెఁ దనకు గత్యంతరము లేదని యాతఁడు నిశ్చయించి
ాని కర్తవ్యము నాలోచించు సమయమున నచ్చటికిఁ జారు

తేతెంచి 'నగర ద్వారమున మాధవవర్మయను రాజకుమా రుఁడు బలములతో విడిసి యున్నాఁడు. నేల యీనినటులఁ జతురంగ బలములు కాన వచ్చుచున్నవి. ఏలిక కెఱిఁగింపవచ్చితి' మని విన్నవించిరి. ఎఱుకరా జున్నతమగు హర్మ్యము నెక్కి గవని యొద్దనున్న బలము నంతయు సందర్శించి దేవతా వరప్రసాద విజయలక్ష్మీ పరిష్వంగుఁ డగు మాధవవర్మకు విధేయుఁడై రాజ్యము నొప్పగింప కున్నచో నెంతటి రాజన్యుఁ డేని మానుషము నిలుపుకొనఁ జాలఁడని నిశ్చయించెను. గూఢచారులు సత్వరముగ నేతెంచి 'చతురంగ బలములతో ద్వారముచెంత విడిసిన మాధవవర్మ యను రాజపుత్త్రుండు భట్టాచార్యుం డగు మాధవశర్మగృహమున కేగెను. ఏలిక కెఱింగింప వచ్చితి' మని విన్నవించిరి. వెంటనే యెఱుకు దేవరాజు సర్వబలముల నాయిత పఱచి మంత్రి సామంత రాజ బంధు పరివృతుండై యుచిత వాహనంబు నెక్కి మాధవ శర్మగృహమునకుం బయనం బయ్యెను. పౌరు లందఱు రాజన్యుని ప్రయాణమును గూర్చి పలువిధములఁ దమలోఁ దాము తలపోయు చుండిరి.

భటులుచూపిన మార్గము ననుసరించి యెఱుకుదేవ రాజు మాధవశర్మ గృహద్వారమున మదమాతంగమును డిగ్గి మంత్రి సామంతాదులతో గృహాంతరమున కేఁగి మాధవ శర్మను, నాతని ధర్మపత్నిని, సిరియాలదేవిని , గోటిసూర్యప్ర

కాశుఁడగు మాధవవర్మను సందర్శించి యట నాసీనుఁడయ్యెను. వైదికాచార పరాయణుఁడగు మాధవశర్మ యెఱుకు దేవ రాజు తన గృహమున కరుదెంచుట తలంచి కుమారునకైనను దనకైనను నింతయనరాని సేఁగి మూడి తీఱునని నిశ్చయించు కొని దైవసంకల్ప మమోఘము గనుక చేయునది లేదని యను కొనెను. సిరియాలదేవియు బ్రాహ్మణియుఁ గుమారునకు దైవమెట్టి యాపత్తులఁ గూర్ప సంకల్పించెనో పరివరి విధముల విచారము నొందుచుండిరి.

ఎఱుకుదేవరాజు దేదీప్యమాన ఖడ్గఖేటకములతోఁ బ్రకా శించు మాధవవర్మను సమీపించి పాదములపై సాష్టాంగ ప్రణామము నాచరించి చేతనున్న వజ్రహారము నాతని కంఠ ముననిడి "రాజపుత్రా! పెద్దవాఁడనైతిని. చిరకాలము రాజ్యము పరిపాలించి తనిసితిని. పుత్త్రపుత్త్రికా సంతానము లేమింజేసి యీరాజ్యము నెవరికి సమర్పింప వలయునాయని కలకాలము నుండి యోచించుచుంటిని. నాకాంక్ష ఫలించెను. అనుమ కొండరాజ్యలక్ష్మి యిప్పటికిఁ గృతకృత్యురా లయ్యెను. రాజ్యలక్ష్మి వెదకుకొనుచు నీసన్నిధికిఁ జనుదెంచినది. అనుమ కొండ రాజ్యమును వందనపూర్వకముగ నీకు సమర్పించు చున్నాఁడను. దయచేసి పరిగ్రహింపు'మని సహస్రభంగుల వేఁడుకొనెను. మాధవశర్మ యనుమతి ననుసరించి మాధవ వర్మ యందుల కంగీకరించి యెఱుకురాజుతో శుభముహూ

ర్వమున మీా యిచ్చుచోవ్వున రాజ్య పరిగ్రహణము గావింతు నని ప్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

వందిమాగధులు స్తవముగావించుచుండ మంగళవాద్య ముల ధ్వనులు భూనభోంతరములు నిండి మారుమ్రోయు చుండ భూసురాశీర్వాద పురస్సరముగ మాధవశర్మ నిర్ణయిం చిన శుభలగ్నమున మాధవవర్మ అనుమకొండ సామ్రాజ్య మునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఎఱుకు దేవరాజు మాధవ వర్మకు సమస్తైశ్వర్యములు వశముగావించి దక్షిణకాశియనం దగు నమరావతీ పుణ్యక్షేత్రమునకుఁ దపము గావించుటకై వెడలిపోయెను. పద్మాక్షీదేవి యొసంగిన సమస్త బలంబులు నెఱుకుదేవరాజొసంగిన బలంబులు కలిపి, రాజ్యము మిగుల నభివృద్ధిలోనికిం దెచ్చి మాధవవర్మ మిగుల జాగరూకతతో బరిపాలించుచుఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగ మాధవశర్మకు నాతనిధర్మపత్నికి ధన కనకవస్తువాహనంబులు చీనిచీనాంబరముల నొసంగి యిచ్చువచ్చిన గ్రామముల నగ్రహారముల నొసంగి యుత్తమోత్తములగు మంత్రుల యనుమతి ననుసరించి వర్తించు చుండెను.

రాజ్యవిభవముతోఁ దృప్తినొంది సమస్తైశ్వర్యముల ననుభవించుచు అనుమకొండసామ్రాజ్యమును శత్రుజన భీకరముగఁ బరిపాలించుచున్న తన పుత్త్రరత్నమగు మాధవ వర్మను వీక్షించి సిరియాలదేవి సానురాగముగ మాటలా

డుచుఁ "కుమారా! నన్ను వీరమాతయనియనిపించుట ధర్మము. మీజనకుని చెట్టఁబట్టి సమస్తభోగముల ననుభవించి వీరపత్ని ననిపించుకొంటిని. నీవలన వీరమాత నైతి నేని కృతార్థురాల నయ్యెద" ననిపల్కెను. మాధవవర్మకుఁ దల్లియగు సిరియాల దేవి తెలుపు మాటలలోని భావము బోధకాదయ్యెను. తన ధర్మమునుగూర్చి లోలోనఁ బలుమాఱు యోజించి నిశ్చితాంతము నెఱుంగనేరక మాధవవర్మ స్పష్టముగ నీ యభిప్రాయము నెఱింగింతువేని యవశ్య మొనరింతునని ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

సిరియాలదేవి కుమారుని ప్రతిజ్ఞ నాలించి యానంద పరవశయై యిట్లుఁ జెప్పెను. "పుత్రరత్నమా! సర్వభోగ్య సంభరితమగు మనకందారరాజ్యము పరాధీన మగుటచే నిన్ని యిక్కట్టుల పాలైతిమి. ఇపుడు నీకతన పూర్వరాజ్యమును బడయగలుగుదువేని నేను వీరమాతలలో నగ్రగణ్య నగుదును. మనకందార రాజ్యమునకు బల్లహుఁడు పాలకుఁడై వర్తించుచున్నాఁడు. వానిచే నేను మిగులఁ బరాభవింపఁ బడితిని. అక్రమముగ నాతఁడు కచ్చపుఁ గాలుద్రవ్వి యన్యాయముగఁ బశుసమూహమును దొంగిలించుకొని పోవుటయే గాక విభవాస్పదంబైన కందార రాజ్యంబునంతయు విధ్వంసంబు గావించినాఁడు. ముందుద్భవింపనున్న నాతనయునివలన నెట్టి యిడుమపాటు నొందవలసి వచ్చునోయని యా దురాత్ముఁడు

అనుమకొండ కేతెంచి నాకొఱకై వెదకించి బంధింపఁ బ్రయ
త్నించెను. పుణ్యశీలురగు నీవీటి బ్రాహ్మణులును దయా
మయుండగు మాధవశర్మయు నన్ను బ్రతికించి నిన్ని యాంధ్ర
దేశమున కొసంగి పరమోపకారంబుఁ గావించిరి. కాన నీ
యందు రెండుధర్మము లిమిడియున్నవి. ధర్మనిర్వాహణానంత
రము గాని నీవు ఋణవిముక్తుఁడవు కాఁజాలవు. పరమోప
కారము గావించి చంద్రవంశమును శాశ్వతముగ నిల్పునటుల
ననుగ్రహించిన యీ బ్రాహ్మణోత్తము లందఱకు వృత్తి
స్వాస్థ్యముల నొసంగి కృతజ్ఞత వెల్లడించుట ప్రథాన కర్త
వ్యము. బల్లహుని ఖండించి తద్రక్తముతోఁ బితృతర్పణము
గావించి పూర్వావహృతములగు పశువుల నన్నింటిని గొని
తెచ్చి నాకు వీరమాతృనామము నొసంగుట నీ రెండవధర్మము.
నీపవిత్రమగు జన్మమువలన నాజీవితము తరించినది. మీ
జనకుఁడు బల్లహునిచే వధింపఁబడినటుల జనశ్రుతి కలదు.
అదియు నిశ్చయమేని పరమునను్న యాతనియాత్మ కృతా
ర్థత నొందఁగలదు, లేదా సజీవిగ నుండెనేని పుత్రసందర్శన
ముచేఁ గృతార్థుఁడు కాఁగలఁడు” ఇట్లు కుమారునకుఁ దెల్పి
యంతఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

మాతృసందేశము, తన పూర్వచరిత్రము వినినదాది
యుత్సాహ మతిశయించి ప్రత్యర్థిమారణమునకు మాధవ
వర్మ ప్రయాణము కా నిశ్చయించెను. భటులందఱు సంగ్రా

మమునకు సర్వసిద్ధముగ నుండిరి. బలములన్నియు నాయిత్తము గావింపఁబడియెను. విజయదుందుభులు దింగతరముల మాఱు మ్రోగుచుండ నొకానొక శుభముహూర్తమున వీరచూడా మణియగు మాధవవర్మ పితృతుల్యుఁడగు మాధవశర్మ పెట్టిన శుభముహూర్తమున విజయయాత్రకుఁ బయన మయ్యెను. అనుకూల మృదులముగ వీచు పవమాన మా రాజన్యునకు నుస్వాగతము నొసంగెను. ప్రకృతియంతయు విజయచిహ్న ముల సూచించుచుండెను. మాతృదేవీదత్తమగు శుభాశీర్వా దాదికము పరిగ్రహించి పద్మాక్షీదేవీ ప్రదత్తములగు దివ్యా యుధములు ధరించి పుణ్యకాంతలు హార్మ్యాగ్రముల నుండి పుష్పాక్షతలు చల్లుచుండఁ గటకముపైకి సమస్త బలములతో మాధవవర్మ జైత్రయాత్రకు బయలువెడలెను. సామంతాదు లందఱు విధేయులై రాజన్యున కెదురేఁగి యుచితసత్కార ములుగావించి చతురంగసేనల శక్తికొలఁది సహాయము గావించిరి. అపరిమితబలముతో బయలువెడలి మాధవవర్మ కొన్నిమాసములకుఁ బ్రత్యర్థిరాజ్యమగు కటకము చేరెను. సైనికులందఱు శిబిరముల నెలకొల్పికొనిరి. సేనానాయకులు సంగరమునకు సర్వసిద్ధముగనుండిరి. కోపతీవ్రముచేఁ బ్రత్యర్థి సంహారణ దివ్యకాలము కొఱకు నిరీక్షించుచున్న మాధవవర్మ గూఢచారులవలనఁ గటకరాజ్యపరిస్థితులు, బలాదికములు రహస్యముగ నెఱింగి వ్యూహాదికముల నిర్ణయించి తెల్లవాఱున

కోటముట్టడింపవలయునని ప్రధాన సేనానాయకున కాజ్ఞాపించెను. ఆకస్మికముగ మ్రోగుచున్న జయభేరి నాలకించి బల్లహుఁడాశ్చర్యమునొంది యెవఁడు తన కోపాగ్ని కాహుతి గానెంచెనో తెలిసికొందునుఁగాక యని బల్లహుఁడు బలములనన్నింటిని దత్ క్షణముననే యాయత్తపఱచి ప్రతిపక్షబలముతోఁ బోరు చేయ నారంభించెను. ఇరువాగులు పోరునకుఁ దలపడెను. మాధవ వర్మ సైనికులనందఱ కుచితమగు స్థానములనొసంగి యుద్ధనిపుణులగు వారికి సేనానాయకత్వమునిచ్చి కోట నలువైపుల నొక్కమాఱె ముట్టడించెను. బల్లహుఁడు ప్రతిశిబిరమున కేఁగుచు భటులఁ బరామర్శించుచు నుచితవిధానముల నెఱింగించుచుఁ దనబలమును మిగులఁ బ్రోత్సహించుచుండెను. కాని బల్లహునకు విజయముపై నాస యెన్నఁడో యంతరించెను. సంగ్రామప్రయత్నములో నాతఁ డుండకపోవుటచే స్థలాంతరములలో నున్న బలమునంతయు రప్పింప వీలు కాదయ్యెను. ఆహారపదార్థములు సైతము చాలినంతగ లేకుండెను. ప్రతిపక్షుల సైన్యము లెక్కయిడరానంత విశేషముగ నుండెను. ఆసైన్యమునకు రాజెవ్వఁడో, యాతఁ డేరాజ్యమునకుఁ బరిపాలకుఁడో, నాఁటి విజృంభణమున కేహేతువో బల్లహు డెఱుంగఁడు. తీవ్రముగ బల్లహుని సైన్యము మాధవవర్మ సైన్యముతో కొన్నిమాసములు పోరాడెను. జవసత్వములు క్షీణించుట వలనను ఆహారపదార్థములు కొఱఁతపడుటవలనను చేయునది

లేక పౌరుషము దిగఁద్రావి బల్లహుఁడు మాధవవర్మను శరణు గోరెను. తీవ్రకోపపీడితుఁడగు మాధవవర్మ యాతని 'బంధించి తాను సోమభూపాలుని తనయుఁడననియు సోమరాజును వంచించినందులకుఁ బశుధనమును దొంగిలించినందులకు, సిరియాలదేవిని బరాభవింప యత్నించినందులకుఁ గందారరాజ్యమును హరించినందులకు నీవెట్టిశిక్ష కేని యర్హుఁడవు. క్షమింప వీలులేదుఅనుచు కఠినముగ నివేదించి వీరులగు సేనానులను బిలిపించి పశుధనమునంతయుఁ గోష్ఠములనుండి తోలఁగించి కందారమునకుఁ జేర్పుఁడని యాజ్ఞాపించెను. బల్లహుని సైన్యమంతయు మాధవవర్మ హస్తగతమయ్యెను. దయాభూషణుఁడగు మాధవవర్మ బల్లహునిచేఁ జెఱబెట్టఁబడిన రాజులనందఱ విడిపించి వారల నుచితగౌరవంబులతోఁ గందార రాజ్యమునకుఁ గొనిరండని కొందఱు ప్రధానులతోఁ జెప్పి వలయు సైన్యమును సహాయముగఁ బంపెను. మాధవవర్మ విజయస్తంభమును గటకములో నెలకొల్పి నిజపురాభిముఖుఁడై బంధితుండగు బల్లహునితోఁ దదితర రాజన్యులతో బయలుదేరి కొన్నాళ్లు శ్రమనివారణార్థము మధ్యమధ్య నివసించుచు మార్గమధ్యముననున్న రాజులవలన భూస్వాములవలనఁ గప్పములఁ బుచ్చుకొని వారల సామంతులుగఁ జేసికొనుచుఁ బిత్రుస్థలమగు కందారమునకుఁ జేరెను. ప్రధానామాత్యుఁ డంతకు మున్ను బంపినచారులవలన మాధవవర్మ కటకేశ్వరుని సంగ్రామ.

రంగమున నిర్జించి జీవగ్రాహిం గాఁ జేకొని వసుధనముతో జయలక్ష్మితోఁ జిత్రరాజ్యమున కేఁగుదెంచు వార్తనాలకించి మాధవశర్మయు సిరియాలదేవియు సంతోషితాంతరంగులై కుమారుని పరీక్షాదికముల కానందించుచు, నిజనివాసమునుండి బయలువెడలి, కందారమునకు మునుముందె చేరి మాధవ వర్మకు సుస్వాగతము నొసంగిరి. వినయముతో మాధవవర్మ సిరియాలదేవికి, మాధవశర్మకు నమస్కరించి విజయాదికము నంతయు నివేదించెను. వారిరువురు తనయు నాశీర్వదించి శుభ ముహూర్తమునఁ జిత్రరాజ్యము మాధవవర్మకుఁ బట్టాభిషే కముఁ జేయ నిర్ణయించిరి. పురవాస్తవ్యులు పట్టరాని సంతస ముతో సోమరాజుతనయుఁడు మఱల రాజ్యమునకు వచ్చుట శుభసూచకమని సహస్రభంగుల నానందించిరి. సర్వసంప త్సమృద్ధమగు నాకందారపురమును పౌరులు చక్కఁగ నలంక రించి పట్టాభిషేక సుదినమునకై ప్రతీక్షించుచుండిరి. సకా లమునకు బంధోన్ముక్తులగు రాజన్యులగు బహుధనమును జేకొని ప్రధానులు, సైనికులు, కందారరాజ్యమునకు జేరిరి. రాజ్యమునకు సంబంధించిన సర్వగ్రామములనుండి వేదవేదాంగ వేత్తలగు బ్రాహ్మణోత్తములు, సంగీత సాహిత్యవేత్తలు, వినోదజ్ఞులు, రాజకార్యధురంధరులు రావింపఁ బడిరి.

సర్వశాస్త్రవేత్త యగు మాధవశర్మ యాగమాను సారముగ మంత్రములఁ బఠించి శాస్త్రోక్తముగ మాధవ

వర్మకుఁ గంధారరాజ్యమును బట్టాభిషేకముఁ గావించెను. మాధవవర్మ బంధవిముక్తులగు రాజన్యుల నందఱను గౌరవించి యుచితసత్కారములు గావించి కప్పముల నిర్ణయించి యెవరి రాజ్యమునకు వారల నంపెను. అందొక రాజన్యుఁడు తన పూర్వనివాసము తెలుపుమన శిరము వంచికొని మాఱు పలుకఁ డయ్యెను. అతనిదీనవదన మందఱకు విచారకరముగ నుండెను. మలినాంబరముతో మాసిన తలతోనున్న యాతని యాకారమును జూచి మున్నతని నెటనో కాంచి యుంటిమని ప్రజలు తలంచిరి. మాధవవర్మ యెన్నివిధముల సగౌరవంబుగఁ బ్రశ్నించుచున్నను నాబంధోన్ముక్తుండు ప్రత్యుత్తరము నొసంగఁ డయ్యెను. ఈయంశము నాలకించి సిరియాలదేవి సభారంగమున కేతెంచి యావ్యక్తిని గాంచి నిలువున నీరై నిలువబడి పోయెను. ఆవ్యక్తియుఁ దన్మయుఁడయ్యెను. కొంతసేపటికి సిరియాలదేవి తెలివిఁ దెచ్చుకొని రాజ్యలక్ష్మీకలితుఁడగు కుమారుని హస్తము గొని యాబంధోన్ముక్తుని పాదములపై వ్రాలి, 'రాజన్యా! అజ్ఞాతను, అనన్యగతికను, దీనురాలను కరుణింపు'మని యతని పాదములపై వ్రాలి యశ్రుజలముచేఁ బ్రక్షాళనము గావించుచు, మాధవవర్మా! ఈమహానీయుఁడే నీజనకుఁడు. కారాగార వరాభవాదికముచే మిగులఁ గృశించి యున్నాఁడు. దైవవశమునఁ గానొందిన దుస్థితినిఁ దలంచుకొని నామగోపనము గావిం

చుచున్నాఁడని ముక్తకంఠముతోఁ బలికెను. సభ్యులందఱు నిర్విణ్ణులై యా సోమభూపాలకుని కరుణాస్వరూపమును జూచి మిగుల విచారపడిరి. మాధవశర్మ సోమరాజును బరామర్శించి దైవవశమున నెంతవారల కేని యవస్థలు రాక మానవనియు గష్టసుఖములు వెనువెంట ననుభవింపఁ దప్పదనియుఁ దెలుపుచు, సిరియాలదేవి కందారరాజ్యమును వదలినది మొదలు నాఁటివఱకు జరిగిన కథయంతయు నివేదించెను. విచార విస్మయములతో సోమరాజాయంశము నంతయు నాలకించెను. సర్వ మాతని కిందజాలము వలె నుండెను. తన ధర్మపత్నిని మరల సందర్శింపఁ గలనని గాని కారాగారమునుండి విముక్తుఁడను గాఁగలనని కాని సోమరాజు తలంచి యుండక పోవుటచే నాతఁ డెంతయో యానందించి తన సుకృతమును దానె ప్రశంసించికొనుచు మాధవశర్మకు నమస్కరించి యర్ధాంగి నాదరించి తనయుని గౌఁగిలించుకొని తన్మయముచేఁ జాలసేపు మాటలాడక పోయెను. ఈదృశ్యమునంతయుఁ గాంచుచున్న పౌరులు చిత్రరువు వలె నిలుచఁబడిపోయిరి. పాదపీఠముచెంత బంధితుఁడై పడి యున్న బల్లహుఁడు దీనస్వరముతో 'సోమరాజా! నీకు మిగుల ద్రోహము గావించితిని. సిరియాలదేవి! నీయెడ మిగుల నపచారము గావించితిని. మాధవ వర్మా! నీ ప్రభావము నెఱుంగక ప్రతిఘటించితిని. నన్ను క్షమించుట కర్తవ్యము. పూర్వ

దురంతముల స్మరించి విచారపడు నీదీనునికనికరించుట కర్తవ్య మని యొక్కిపెట్టున వాపోయెను. సోమరాజు బల్లహునిఁగరుణించి, తనయునిగాంచి 'పుత్త్రికా! యీతనివలన నపరాధంబుగొని యంకితుని గావించుకొని క్షమింపు'మని తెలిపెను. మాధవవర్మ బల్లహునివలనఁ బదుమూఁడుకోట్లు సువర్ణనాణకములనపరాధముక్రిందఁ గొని యాదాయములో నాలవభాగము సుంకముగఁ బ్రతిసంవత్సరము నిచ్చునటుల నాజ్ఞాపించి విడచిపెట్టెను.

మాధవశర్మ రాజకుమారుని జూచి "కుమారా! కలియుగంబున క్షత్రియప్రసాదంబు స్వీకరించుట బ్రాహ్మణులకుం దగదు. బల్లహుని దురితశమనార్థమై మేము సిద్ధేశ్వరాలయమున సిరియాలదేవి యొసంగిన ప్రసాదము స్వీకరించితిమి. ఈ యనాచారదోషము శాంతినొందుటకై మేమందఱము దీర్ఘకాలము జపతపోనియమాదులచేఁ గాలక్షేపము గావింపవలయును. గాన నాజ్ఞయి" మ్మని యడిగెను. బ్రాహ్మణోత్తముల పాదములను బంగరుపళ్లెరములోఁ గడిగి మాధవవర్మ యందఱకు వారి యర్హతానుసారముగ గోదావరీతీరమందున్న రెండువేల గ్రామముల నగ్రహారములుగ నొసంగి యమోఘములగు నాశీర్వాదముల నొందెను. చోళేశ్వరుఁడు మాధవవర్మ పరాక్రమాదికముల నాలకించి తన పుత్త్రిక నొసంగి కొంతరాజ్యమును సమర్పించెను. పితృసందేశమును

మాతృసందేశమును హృద్యమునందుంచుకొని మాధవవర్మ యాంధ్రదేశమును జిరకాలము పరిపాలించెను. వీరచూడామణియగు నీమాధవవర్మ చరిత్రము చరిత్రాదులయందు శాసనాద్యాధారములచే నిరూపింపఁ బడనంత మాత్రమున విశ్వసింపమనుట సాహసము. ఈతనిచరిత్రముకొఱకు నిజామురాష్ట్రమున మిగులఁ బరిశోధించుట యావశ్యకము. ఈరాజన్యుఁడు ధర్మబద్ధుఁడై చిరకాలము రాజ్యము పాలించి యనేక మహాకార్యములఁ గావించెను. క్రీస్తుశకము ౨౦౦ ప్రాంతములో నీరాజశిరోమణి యున్నటుల నూహింపవచ్చును.

మహామండలేశ్వరుఁడగు మాధవవర్మ చిరకాలము రాజ్యమేలి యాత్మానురూపులగు తనయులఁబడసెను. అందొక తనయుఁడు చింతగింజలమ్ముకొని జీవించు నొక పేదరాలి తనయుని ప్రమాదవశమున జంపెను. మాధవవర్మ యాయంశము మిగుల జాగరూకతగ విచారించి తనయుఁడు దోషియని తెలిసికొని పుత్త్రవాత్సల్యము దిగఁద్రావి యాతని కురిశి విధించెను. మల్లేశ్వరస్వామి మాధవవర్మ న్యాయబుద్ధి కానందించి మృతుఁడగు బీదబాలుని రాజపుత్త్రుని బ్రతికించుటయే గాక సువర్ణవర్షము సైతము కురిపించెను. ఈయంశము పంద్రెండవ శతాబ్దమున వల్లకేత భూపాలుండు బెజవాడ మల్లేశ్వరాలయములోని యొక శాసనములో వ్రాయించెను. దీని

వలన మాధవవర్మ యెంత న్యాయశీలుఁడో ధర్మస్వరూపుఁడో తెలిసికొనవచ్చును. మాధవవర్మ గతించి చిరకాలమైనను నాతని కీర్తి నేఁటికి శాశ్వతముగ నున్నది. ఆంధ్రరత్నమగు నీరాజన్యుని చరిత్రము ప్రశంసాపాత్రము.

(కొందఱు మాధవవర్మ బల్లహుని వధించి యాతని తనయునకు రాజ్యము నొసంగెననియు సోమరాజు బల్లహునిచే వధింపఁబడెననియుఁ జెప్పుచున్నారు. అంతకంటె యుక్తియుక్తముగ నుంటచే నీకథ నిట నుదహరించితిమి. వీరశిరోమణియగు మాధవవర్మ జీవితము మనకందఱకుఁ బరనియమని యాంధ్ర సోదరులకు విన్నవించుచున్నారము.)

విష్ణువర్ధనుఁడు.

ఆంధ్రవీరులలోఁ జాళుక్యులు మిగులఁ బ్రసిద్ధులు. వీరల నామము దేశచరిత్రములయందుఁ జిరకాలమునుండి వినఁబడుచున్నది. మనచరిత్రకారులు విషయసుబోధమునకుఁగాను రాజమహేంద్రవరప్రాంతము పాలించినవారిని దూర్పుచాళుక్యులనియు నిజాంరాష్ట్రమునందలి కుంతలదేశమును పాలించినవారిని బశ్చిమచాళుక్యులనియుఁ బేరిడిరి. మనమిపుడు చదువబోవు ప్రసిద్ధపురుషుఁడును వీరోత్తంసుఁడునగు విష్ణువర్ధనమహారాజే యుభయవంశజులకు మూలపురుషుఁడు. చాళుక్యరాజుల చరిత్రములలో నీయనఘుని జీవితచరిత్రము మేలుబంతిగా నున్నది.

చాళుక్యుల జన్మాదికములను గూర్చి యనేకకథలుగలవు. గ్రంథములందు శాసనములందును జాళుక్యులు చంద్రవంశక్షత్రియులుగాఁ జెప్పబడిరి. బ్రహ్మదేవుఁ డొకనాఁడు పేరోలగమున నుండఁగా నచటకు సురపరివృతుఁడగు దేవేంద్రుఁ డరుదెంచి యుచితసత్కారములొంది యాసనాసీనుఁడై 'వాణీవల్లభా! కలియుగమాహాత్మ్యమునఁ గాఁబోలు ధర్మము సన్నగిల్లినది. మనుజులు యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయుటలేదు. ప్రజలను ధర్మమార్గమునఁ ద్రిప్పఁగల రాజును సృజింపు'మని వేడుకొనెను. బ్రహ్మ యందుల కంగీకరించి ఇంద్రుని బంపి

వేసెను. ఉత్తముఁడగు రాజును సృజింపవలయునను నాందోళ
నములోనుండి బ్రహ్మ అర్ఘ్యమిడుటకై జలము పైకెత్తగా
నతని చులుకము (పుడిసిలి)నుండి తేజస్సంపన్నుఁడు వీరవతంసుఁ
డునగు నొకమహాపురుషుఁ డుద్భవమయ్యెను. ఆవీరుఁడు బ్రహ్మ
నుజూచి 'నన్నేల సృజించినాడవు? నాకర్తవ్యమేది?' యని యడు
గఁగా 'నీవు చులుకమునందు జనించితివిగావున చాళుక్యుఁ
డవు. ధర్మము దప్పనీయక ప్రజలఁ బాలించి యుత్తమక్షత్రి
యవంశమునకుఁ గర్తవుగ'మ్మని యాశీర్వదించి వానిని భూలో
కమునకుఁ బంపెను. తరువాత చాళుక్యుఁడు తపస్సంపదచేఁ
గొప్పశక్తిగడించి రాజ్యము స్థాపించెను. ఈయన రాజధాని
యయోధ్య. ఈయనవంశమున మిగులఁ బ్రసిద్ధులగు హారీ
తుఁడు, మానవ్యుఁడు అను నిద్దరు వీరులు జనించిరి. తరువాత
నీవంశీయులలోఁ గొందరు దక్షిణాపథమునకు వచ్చి స్వతంత్ర
రాజ్యములు స్థాపించి యార్షమతము నుద్ధరించిరి. ఈ చాళు
క్యులను మానవ్యసగోత్రులని వ్యవహరించుచున్నారు.

దక్షిణాపథమునఁ బ్రసిద్ధుఁడై యున్న విజయాదిత్యుఁ
డను చాళుక్యరాజు అపరిమిత సైనికబలముతో దండయాత్రకు
బయలువెడలి త్రిలోచనపల్లవుఁడను సుప్రసిద్ధనృపాలుని రాజ్య
మును హరింపనెంచి చిరకాలము యుద్ధముగావించెను. పరా
క్రమశాలియగు త్రిలోచనపల్లవుఁడు ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధు
లగు పల్లవరాజులను సహాయముగాఁ దీసికొని విజయాదిత్యు

నితో నెలలతరబడి పోరాడి యాతని మడియించెను. సైనికు
లందఱు రాజుపడుటఁజూచి చెల్లాచెదరైపోయిరి. విజయాదిత్యు
ని పట్టపుభార్య యీ సమయమున గర్భవతిగానుండెను. స్వార్థప
రాయణులగు సైనికులు భటులు తమత్రోవను దామేఁగుటచే
రాణి దిక్కుమాలినదై విరోధిరాజులచేఁ బట్టువడిన నాపద
కలుగునేమోయని చాల విచారపడెను. గర్భవతిగానుంటచేఁ
జాళుక్యవంశాంకురమును దగ్ధముచేసి సహగమనము గావించుట
కంగీకరింపకపోయెను. త్రిలోచనపల్లవుని ధాటికి వెఱచి రాజ
మహిషి కెవరును తావొసంగరైరి. విశ్వాసపాత్రురాండ్రగు
పరిచారికలు, పురోహితుఁడు జాగరూకతగా రాజపత్నిని
గాపాడి శిబిరమునుండి యర్ధరాత్రిమున నామెను వెంటనిడి
కొని మహారణ్యమునకుఁ జేరి కొన్నిదినములకు ముదివేము
అను నగ్రహారమునకుఁ జేర్చిరి. అగ్రహారాధిపతి పేరు విష్ణు
వర్ధనభట్టారకుఁడు. సమస్తశాస్త్ర పారంగతుఁడు. అతిథిపూజా
పరాయణుఁడగు నీ బ్రాహ్మణుఁడు తన యగ్రహారమునకు
వచ్చిన నూతనుల నందఱను గృహమునకు రావించి యాతిథ్య
మొసంగి సత్కరించెను. చాళుక్యపురోహితుఁడగు బ్రాహ్మ
ణుఁడు విష్ణువర్ధన భట్టారకునితో నేకాంతమునఁ జాళుక్యవ
ంశమునకుఁ గలిగిన విప్లవము, విజయాదిత్యుని యకాలమరణ
నివేదించి రాజపత్ని నాయనపాదములపైఁ బడవేసి చాళు
వంశాంకురమును గర్భమున ధరించిన యీసాధ్విని గాపాడ

వేఁడుకొనెను. విజయాదిత్యుని, నాతని ధర్మపత్నిని స్వాయ
ముగా నెరింగినవాఁడు కాన విష్ణువర్ధనుఁడు గతమునకుఁ
జింతించి రాజపత్నిని నోదార్చి పుత్త్రికాభావముతోఁ బ్రేమింతు
నని వాగ్దానము గావించి రాజపత్నిని తనయింట నుంచికొని
వేయికనులతోఁ గాపాడుచుండెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు సమయోచితములగు పురాణ
కథాదికముచే భర్తృచింతయంతయు రాజపత్నికి మఱపునకు
వచ్చునటులఁజేసి వీరమాతవు గమ్మని యాశీర్వదించెను.
నవమాసములు నిండినపిమ్మట నొక శుభ ముహూర్తమున
రాజపత్ని తేజోవంతుఁడును, రూపవంతుఁడునునగు నొక
కుమారుని గనెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని జననకాల
మును బట్టి జాతకము వ్రాసి యీబాలుఁడు పూర్ణాయుర్దాయ
సముపేతుఁడై యాంధ్రదేశము నంతయుఁ బరిపాలించురాజు
కాఁగలఁడని తెలిసికొని మిగుల వైభవముగా జాతకర్మాదిక
ములు ముగించెను. రాజపత్ని, విష్ణువర్ధనభట్టారకుఁడు తన
కొనరించిన మేలునకుఁ, దనవంశమునిలిపి కావించిన మహోప
కారమునకుఁ బ్రతిఫలముగఁ దనకుమారునకు విష్ణువర్ధనుఁడని
నామకరణము గావించెను. కొడుకులు లేరను విచారముమాని
ష్ణువర్ధన భట్టారకుఁ డాబాలుని దన కుమారునివలెనే గారా
బముతోఁ బెంచి పెద్దవానినిజేసి బాల్యముననె పురాణవీరుల
విక్రమములు బోధించి వేదము, శాస్త్రము, ధనుర్విద్య నేర్పిం

చెను. సమస్తవిద్యలయందును నాబాలుఁడు ప్రవేశముగల వాఁడై సర్వశాస్త్రపారంగతుఁడై యొకానొక దినమునఁ దన తల్లియొద్దకేఁగి "మనలను క్షత్రియులని లోకులు చెప్పుకొను చున్నారు. మనము బ్రాహ్మణ గృహములోఁ జిరకాలమునుండి యుండుటకుఁ గారణమేమి? నాతండ్రి యెవరు? నేనేశాఖకుఁ జెందినవాఁడనో యాజ్ఞయి" మ్మని యడిగెను. కుమారుని మాటలు విన్నంతన పట్టరాని దుఃఖమున రాజపత్ని పరితపించి కుమారునకేమియు బదులు చెప్పఁజాలకపోయెను.

విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు విచారపరవశురాలై యున్న రాజపత్నిని జూచి "చింతిలఁగారణమేమి? నావలన నేమేని ప్రమాదము జరుగలేదుగదా? గడుసరియై నీకుమారుఁ డేమేని నొవ్వనాఁడెనా? తెలుపు"మని పలువిధముల నడిగెను. విచార తిశయమున రాజపత్ని బదులాడఁజాలకపోయెను. విష్ణువర్ధనుఁడ బ్రాహ్మణోత్తమునకు నమస్కరించి తానే తల్లి విచారపడుటకు గారకుఁడనియుఁ దనకులశీలాదికములఁ బ్రశ్నించుటచే నిటుల బలవించుచున్నదనియు నివేదించెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు బాలునిఁజేరఁజీరి గతవృత్తాంతము, తల్లి యచటికివచ్చిన హేతు వు, తానామెను తనను సాదరమునఁ బోషించుచున్నవిషయము నివేదించెను. రాజకుమారుఁడు కనుల నీరుపెక్క 'బ్రాహ్మణ శిరోమణీ! తెలియక ముందు నీసొమ్మెదింటిని. నీకు ఋణపడి యున్నాను. ఈజన్మమున నీఋణము తీర్పుగొనఁగలుగుదు

నేని ధన్యుఁడను. నాతండ్రినిజంపిన పల్లవుల మారణముగావిం చుటయు నచిరకాలమున మహాసామ్రాజ్యము స్థాపించి మాకుటుంబమునెడ ననురాగముఁజూపిన ధన్యులగౌరవించు టయు నాకర్తవ్యము. నేనిఁక నాజ్ఞపుచ్చుకొందు సెలవిండని పలికెను. బ్రాహ్మణుఁడు బాలుని పుత్రప్రేమతోఁ బెంచిన వాఁడగుటచే నెడబాటునకు సహింపఁజాలక నేనును నీవెంట వచ్చి నీకనుకూలమగు పరిచర్యగావింతుననెను. రాజపత్నియు గుమారుని విడువఁజాలక తాను రానుద్దేశించెను. బాలుఁ డెట్ట కేలకుఁ దండ్రివలెఁ దన్నుఁబెంచు బ్రాహ్మణోత్తముని దల్లిని నొప్పించి వారివలన దివ్యాశీర్వాదములను బడసి తపశ్శక్తిచేఁ గాని విజయము లభింపఁజాలదని మహారణ్యములకుఁ బోయె ను. రాజకుమారునకు బయలుదేరినది మొదలు నేక శుభశకున ములయ్యెను. అన్నియుఁ దన భావ్యభివృద్ధి సూచకములుగాఁ దలంచి దేవతానిలయమనియుఁ జాళుక్యులతపో భూమియనియుఁ బేరొందిన చాళుక్యపర్వతమున కేఁగి రాజకుమారుఁడు చిరకాలము తపస్సుచేసెను. సప్తమాతృకలతోఁ గుమార స్వామి యాబాలునకుఁ బ్రత్యక్షమై "నీవెచటికేఁగినను సింహాము వలె విజయము గడింతువు గాన విజయసింహానామము ధరిం చుమనియుఁ, దిరుగ మీావంశము నిలుచుటకు విష్ణువర్ధన భట్టా రకుఁడె కారకుఁడుగాన వంశీయులందఱు నామాంతమున విష్ణు వర్ధనపదముఁ జేర్చుకొనుఁడని చెప్పి యాశీర్వదించి యంతర్ధాన

హాయెను. కొంతసేపటికి శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమై వరాహ ధ్వజము నొసంగి యీ ధ్వజసహాయమున విరోధిరాజుల జయించి పేరుగాంచఁగలవని యాశీర్వదించి యదృశ్యమయ్యెను. విజయసింహ బిరుదాంకుఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు గృహముచేరి బ్రాహ్మణోత్తమునకును దన తల్లికిని దానొందినవరములను దెలిపెను. విష్ణువర్ధన భట్టారకుఁడు మిగుల సంతోషించి విజయ సింహునకు దిగ్విజయయాత్ర గావింప నొక శుభముహూర్తము నిశ్చయించెను. తల్లి బాలునకు వీరవేషము వేసి యాశీర్వదించి పంపెను.

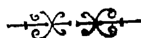
విజయ సింహుఁడు దైవబలముతో జైత్రయాత్రకు బయలుదేరుచున్నాఁడని విని రాష్ట్రకూటులయెడలను బల్లవుల యెడలను ద్వేషభావము గల పౌరులనేకులు జయసింహునకు దన సహాయము గావించిరి. తన తండ్రినాఁటి భటులలోఁ బలువురు తమకుఁ దామ వచ్చి జయసింహుని గలిసికొనిరి. అపరిమిత బలముతో బయలుదేరిన విజయసింహుని ధాటికి రాజులెవ్వరు నాఁగఁజాలక పోయిరి. ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధులుగా నున్న కదంబరాజులు, గాంగరాజులు కొంతవఱకెదిరించి పరాజయశరణ్యులై యంకితులైరి. రాష్ట్రకూటులలో గృష్ణుడను రాజా కాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁడుగా నుండి విస్తార విశాలమైన దేశమును బాలించుచుండెను. అతని కుమారుఁడు ఇంద్రవర్మ. తండ్రిని మించి తనరాజ్యమున విరోధియను వాఁడు

లేకుండఁ జేసి శత్రుజనభీకరుండై రాజ్యము నేలు సమయమున విజయసింహుఁ డాతనిపైకి దండయాత్రకు వెడలెను. ఉభయ సైన్యములకుఁ జిరకాలము భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. దురదృష్ట వంతుడగు ఇంద్రవర్మబలము సన్నగిల్లెను. చేయునది లేక యపజయము నిశ్చయమని తెలిసికొని విజయసింహుని శరణు వేడఁగా శరణాగతత్రాణ బిరుదాంకుండగు నారాజన్యుడు అపరాధముగాఁ గొంతధన మాతని నుండి కైకొని సామంతుఁడుగ నేర్పాటు చేసెను. పల్లవులపై సహజద్వేషభావముగల యీ రాజతిలకుఁడు చిక్కినపల్లవరాజును జిక్కినటుల బంధించి తండ్రినాఁటి పగను వడ్డితోఁ గూడఁ దీర్చికొని దక్షిణాపథమున నింతటి రాజు లేఁడను ప్రతిష్ఠ వహించెను.

విజయసింహుఁడు విజయయాత్ర ముగించి యగ్రహారమునకుఁజేరి తన విజయకథలు తండ్రితో సమానుడగు విష్ణువర్ధన భట్టారకునకుఁ దల్లికి నివేదించెను. తరువాత నొకశుభముహూర్తమున చాళుక్యసామ్రాజ్యమును వాతాపియను నగరమునందు స్థాపించి ప్రాక్పశ్చిమ చాళుక్య వంశములకెంటికిని మూలపురుషుఁ డయ్యెను. కాంచీ నగరమునందు బల్లవరాజ్య మొకటి యాకాలమునందు సుప్రసిద్ధము గానున్నా ర్తవిని విజయసింహుఁ డపరిమిత బలసమేతుఁడై దండయాత్రకు బయలువెడలెను. పల్లవరా జీవర్తమానమువిని ప్ర

ఘటించినచోఁ బరువుదక్కుట దుస్తరమని తనకుమార్తె నాతని కొసంగి పరిణయముగావించి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నరణముగా నిచ్చెను. విజయలక్ష్మితో నర్థాంగలక్ష్మితో విజయసింహుఁడు తననగరము జేరి విజయాదిత్యుఁడను కుమారుని గాంచెను. ఈనృపాలుఁడు క్రీ. శ. ౪౫౦ ప్రాంతమున నుండి యుండునని చరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. ద్రవిడాంధ్రకర్ణాటమహారాష్ట్ర దేశములు చిరకాలము పరిపాలించి ధర్మసంస్థాపనము గావించిన లోకోత్తరకీర్తిధుర్యులగు చాళుక్యులలో విజయసింహుఁడు ప్రథమగణ్యుఁడు. ఈయన సంపూర్ణజీవితము నెఱుంగఁదగు నాధారము లింతవఱకు వలసినన్ని లభింపనందున విస్తరించి తెలుప వీలుకాదయ్యెను. అసహాయస్థితియందుండి స్వశక్తిచే లోకోత్తర ఖ్యాతినొందిన విజయసింహుని కార్యదీక్ష కార్యశూరులగు నాంధ్రసోదరులకు మార్గదర్శక మగుఁగాక!

రుద్రదేవ చక్రవర్తి.

ఆంధ్రరాజన్యులలోఁ గాకతీయులు మిగుల సుప్రసిద్ధులు. "కాకతి" యను పదము దేవికిఁ బర్యాయనామము. ఈవంశీయులు పూర్వము కాకతి దేవతకు భక్తులై యుంటచే వీరలను నాఁటనుండి కాకతీయులని వ్యవహరించు చున్నారు. "కాకతి" జైన దేవతయనియు నీవంశీయులలోఁ బూర్వులు జైనులుగనుండి యాదేవతను బూజించుచు నుండుటచేఁ గాకతీయులుగ వ్యవహరింపఁబడిరని తెలియుచున్నది. కాకతీయులలోఁ బూర్వుఁడు మహామండలేశ్వర బేతరాజు.

త్రిభువన మల్ల విక్రమాదిత్యుఁడను చాళుక్యరాజన్యుఁ డాంధ్రకర్ణాట దేశంబులఁ బాలించుచుఁ బలువురను బ్రతినిధులుగ ముఖ్యనగరములయం దుంచి వారలచే రాజ్యము నేలించి సుంకములఁ బడయుచు యాజమాన్యముఁ దనయం దుంచుకొనెను. ఆకాలమున రాజప్రతినిధులుగ నున్నవారిలోఁ గాకతీయవంశీయులుగూడఁ జేరియుండిరి. కాకతీయులు మొట్టమొదటఁ జాళుక్యులయొద్ద సామంతరాజులుగ రాజప్రతినిధులుగనుండి పరాక్రమము చేఁ బలుకుబడిచే బలము నభివృద్ధిగావించికొని, లోకువగనున్న సామంతులఁ గొల్లఁగొని, రాజ విప్లవములలో విజృంభించి సమీప దేశము నాక్రమిం

సైనికులనందఱ సమావేశపరచి రొక్కమునంతయు వ్యయము
గావించి ప్రజాద్రోహముగావించుచు జనకంటకులై వర్తించు
పూర్వసామంత రాజులనందఱ బంధించి సన్మార్గావలం
బనులగు నూతనులను సామంతులుగను రాజప్రతినిధులుగను
నియోగించి అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపిం
చెను. దేశమంతయు నశాంతిమంతమైయున్న సమయములో
జాతీయతా వర్ధనమునకై యాంధ్ర సామ్రాజ్యము నెలకొల్పి,
యాఱిపోయిన చాళుక్యపరాక్రమవహ్నిని రగుల్చేసి మాతృ
సేవగావించిన ప్రోలరాజన్యుని జీవితము మన కసమగ్రముగ
లభించియున్నది. ప్రోలరాజు నెలకొల్పిన సామ్రాజ్యము
నేటికి విస్మృతికివచ్చినను నాటి శుభచిహ్నము లింతవఱకు
అనుమకొండ ప్రాంతమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. జీర్ణచిహ్న
ములతో నాటిదుర్గములు, దేవళములు, ధర్మశాసనములు,
రాచబాటలు, సరోవరములు, సింహద్వారములు గానవచ్చుచు
నేటికిఁ గూడఁ బ్రాచీనాంధ్ర దేశ చరిత్రకారులకుఁ జరిత్ర
భిక్ష పెట్టుచున్నది.

ప్రోలరాజు కాలమున వర్ధమాన పురము, పొలవాస
ధర్మపురి, మంత్రకూటము, దేవగిరి, కళ్యాణ పురము
లోనగు చోటుల బలవంతులగు చాళుక్య రాజ ప్రతినిధులు
రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఎవరికి వారు స్వతంత్రులై సంఘైక
మత్యమునఁ గల మేలులు మఱచి వర్తింపఁ దొడంగిరి. ఆం

దేశము భిన్న భిన్నముగ నుండెను. ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యే
కరాజ్యము లేకున్న లాభము లేదని ప్రోల భూపాలుఁడు
అనుమకొండలో నాంధ్రసామ్రాజ్యమును స్థాపించినది
మొదలు తక్కు దుర్గాధీశ్వరులకుఁ బ్రోలరాజునకు వైరము
పెచ్చరిల్లసాగెను. ప్రోలరాజు తనయావజ్జీవితము సంగ్రామరంగ
ముననె గడపెను. దేశమంతయు నొక్కటి, యాతఁడొక్కఁడు
నొకటి యగుటచే నెడతెగక బలము వృద్ధిఁజేసి ప్రతిఘటించిన
రాజన్యుల నందఱను సామంతులుగఁ జేసికొనుటకుఁ జాల
కాలము పట్టెను. మనము పఠింపఁబోవునది రుద్రదేవుని చరిత్ర
మైనను అతని పవిత్రజీవితమున కాధారభూతుఁడగు ప్రోలరాజు
జీవితముగూడఁ బఠించుట యావశ్యకము కాకపోదు.

ప్రోలరాజు ఆంధ్రదేశ రత్నమనదగు అనుమకొండలో
నాంధ్రసామ్రాజ్య రాజధానిని నెలకొల్పి చిరకాలమునకు దేశ
మున శాంతి స్థాపించెను. మరలఁ జాళుక్యరాజులలో నొకఁడు
సొంత బలమును సంపాదించికొని ప్రోలరాజును లోఁబరచు
కొనినఁగాని తనపూర్వ రాజ్యమంతయు హస్తగతము గాదని
తలంచి విశ్వనాథ దేవుఁడను వీరవర్యుని సేనానాయకుని
గావించి యుచిత పరివారముతోఁ గుదురుకొన నున్న యాంధ్ర
సామ్రాజ్యము కూలద్రోయింపఁ బంపెను. ప్రోలరాజు మొక్క
వోని పరాక్రమముతో సేనానాయకుని సైన్యమును జెండాడి
మూలచ్ఛేదనము గావింపకున్నచో శత్రువృక్షము మఱలఁ జిగి

రించునని కళ్యాణపురమును ముట్టడించి రాజవంశమును జెండి
వైచి విరోధియనువానిని లేకుండఁ జేసి, ఖడ్గముదాల్చి తానొన
ర్చిన కూరకృత్యములు, హత్యలు స్మరించి పాపపరిహారార్థమై
గంగాతీరమున దేవళములు, కోనేరులుగట్టించి జీవితశేషము
పారమార్థిక చింతనముతోఁ గడప నిశ్చయించెను.

ప్రోలరాజు అనుమకొండరాజ్యము పాలించుతఱి
నొక చిత్రకథ జరిగెను. దూరవాసులగు పౌరులు కొందఱు
రాజధానికి బండ్లతో వచ్చుచుండ అనుమకొండ రెండు క్రోసుల
దూరములో నుండ నొకబండికాలు నేలలో దిగఁబడెను. మిగి
లిన బండివాండ్రందఱు నాశకటచక్రమును బైకిలాగ నెంచి
కృతార్థులు కారైరి. ఆ శకటములకు సంబంధించిన జనులందఱు
గ్రామములోనికేఁగి అనుమకొండ వాసుల కీయవస్థ తెలిపి జన
సమూహమును సహాయముగొని బండ్లాఁగిన చోటుఁజేరి నేలలో
నిరికికొనిన శకటచక్రము బలమంతయు నుపయోగించి లాగ
సాగిరి. కొంతసేపటికి భూగర్భమునుండి శకటచక్రము బయట
పడెను. దానికమ్మి యంతయు సువర్ణమయ మయ్యెను. కాలు
దిగఁబడినచోట సువర్ణచ్ఛాయ వెల్లివిరియుచుండెను.

పౌరు లావింత వేగమునఁబోయి ప్రోలరాజున కెఱిఁగిం
చిరి. అతఁడు పరివారముతో బయలు వెడలి యాత్రదేశము
సందర్శింప నటనొక సువర్ణలింగము జ్యోతిర్మయమైనది కానవ
చ్చెను. రాజన్యుఁడు వెంటనే దానిని దర్శించి యాశకటముపై

నెక్కించి రాజధానిలోఁ బ్రతిష్ఠింపనెంచెనుగాని యెంతప్రయత్నించినను ఎద్దు లాశకటమును లాగఁజాలవయ్యెను. చెంతనున్న బండ్లు విప్పించి కాండ్లుకట్టి తోలినను యెద్దులు మోర బిగించి ముందడుగు వేసి పోవ నెంతప్రయత్నించినను బండికదలకపోయెను. అది దైవమహాత్త్వముగ భావించి దైవస్వరూపులు, మహానుభావులు, సర్వజ్ఞశిరోమణులు, కాళేశ్వర నివాసులు నగు రామారణ్యశ్రీపాదులను, త్రికూట నివాసులు, హిడింబాశ్రమ నివాసులు నగు త్రిదండమహామునుల రావించి వారికీవిషయము ప్రోలరాజు విన్నవించెను. వారలు పూర్వోత్తర కథనంతయు నాలకించి యాసువర్ణలింగమునకు నత్యంత భయభక్తులతో నభిషేకము చేయించి విభూతి శ్రీచందనమలంది వేదోక్తముగ సహస్రనామపూజ గావించి బిల్వపత్రములఁ బైనిగప్పి మహానైవేద్యమునుసమర్పించి 'హరహరా!' యని యెద్దులనుదోలుమనిరి. శకటము తేలికగా నడువసాగెను. ప్రజ లామహాత్ముల శక్తికి విస్మయమునొందిరి.

రాజ్యాంగరహస్యవేత్తయు, పరబ్రహ్మస్వరూపుఁడు విజ్ఞానరాశియగు రామారణ్యశ్రీపాదులు ప్రోలరాజుతో 'ఇది సామాన్య సువర్ణలింగము కాదు. స్పర్శవేదిలింగము. దీనిఁ సోఁకినచో నినుము బంగారమగును. నూతనముగ నాలయము పురము గట్టించి యందు దీనిని బ్రతిష్ఠింపవలయునని యాః తీయ సమ్మతించెను. రామారణ్యశ్రీపాదులు శ్రీవిద్యాధ

చక్రమునుబట్టి కోటగు రేఖలువ్రాసి యగడ్తలు త్రవ్వించి అనుమకొండవైపొక ద్వారమేర్పరచి చెంత నొకదివ్యాలయమున నాలింగమును బ్రతిష్ఠచేయించెను. నూతనముగ నిర్మించిన పురమునకు నేకశిలానగరమని పేరుఁబెట్టి శ్రీపాదులు నిజనివాసమున కరిగిరి. స్పర్శవేదిలింగమునకు సోఁకించినమాత్రమున దినమునకొక పుట్టియినుము అంతయు బంగారమగుచుండెను. రాజన్యుఁడు దానిని ధర్మార్థము వినియోగము చేయుచుండెను.

చిరకాలమునకుఁ బ్రోలరాజున కొకపుత్త్రుఁడుజనించెను. విధివిహితంబుగా నా బాలునకు నామకరణాది శుభకార్యంబులు నెరవేర్చి మహోత్సవాగతులగు విద్వాంసులముందు రాజన్యుఁడు కుమారుని జన్మకాలనక్షత్రాదికముల విన్నవించి బాలుని భవిష్యజ్జీవితము నిర్ణయింపఁ బ్రార్థించెను. బ్రాహ్మణోత్తములు తమలోఁ దాము సంశయించుచు రాజుతో మాఱాడ వెఱచిరి. చకితుఁడై రాజన్యుఁడు విద్వాంసుల సందర్శించి యంజలి మోడ్చి "కానక గన్న యీకందువునకు బాలారిష్టములు లేవుగదా! ఈశ్వరవరప్రసాదమున సంతానవృక్షమునుండి లభించిన యీ ఫలము మాచేతినుండి తొలంగిపోవ భగవత్సంకల్పముకాదుగదా! ఆజ్ఞయిం"డని సదైన్యముగఁ బ్రశ్నించెను. విద్వాంసులు దూరమాలోచించి,

క౦॥ తనయొఱిఁగిన యర్థంబూరుఁ
డనఘా ! యిది యెట్లు సెప్పుమని • యడిగినఁ

ప్పనివాఁడును సత్యము జె
ప్పనివాఁడును ఘోరనరక • పంకమునఁబడుఁ.

అను నీతివచనమును దలంచుకొని సత్యము చెప్పక దాచఁగూడదని రాజన్యునితో "ఆర్యా! ఈ కొమారునివలన మీకు మరణము గలుగును. కొమారుఁడు చిరాయుశ్శోభితుఁడనుట కెట్టిసందియము లేదు" అని విన్నవించిరి. రాజు బ్రాహ్మణుల సగౌరవముగఁ బంపివైచి ప్రోలరాజు తనధర్మపత్నికీరహస్యమేకాంతమున నెఱింగించెను. ఆయమయు నొకవైపు పుత్త్రప్రేమము మఱియొకవైపు భర్తృభక్తి హృదయమునుద్రొక్కలాడఁ జాలసేపు నిశ్చేష్టురాలై కర్తవ్యభారము భర్తపైనుంచెను. ప్రోలరాజు కానకగిలిగిన నెత్తురుకందును విడువఁజాలక ఆత్మమరణమున కియ్యకొనఁజాలక పత్నియను మతిచొప్పున నాబాలకుని నర్ధరాత్రమున రహస్యముగఁ గొని పోయి స్వయంభూస్వామి మండపమున బొత్తులుపఱచి యందుఁబరుండఁబెట్టి పుత్రమోహావిష్ణయగు పత్నిచే బిడ్డనికిఁ బాలిప్పించి పుత్త్రిబంధము ద్రెంపుకొనఁజాలక యెటులో బయటఁబడెను.

మఱునటిదినమున ఆలయ పరిచారకులు చూచుసరికిఁ గేవు కేవుమని యేడ్చు నీనెత్తురుకందువు కాన్పించెను. వారలు వెంటనే యీరహస్యము నంతయు నర్చకులకు నివేదించిరి. వా రాశిశువును గాంచి దివ్యాకారశోభితుఁడగు నీబాలకుఁడు

చక్రవర్తులయింట జనింపఁదగినవాఁడు. ఇట్టి దుర్గతికి లోనుగా వలసినయవస్థ యేమికలిగెనో యని వానిని గొనిపోయి యింట నుంచి యీరహస్యమును చోళరాజులకు నివేదించిరి. రాజా బాలుఁడు తనకుమారుఁడె యని యెఱింగియు నెఱుంగని యటుల నటించి ప్రేమముఁ జంపుకొని యర్చకునితో ఎవడైన నేమి! పసిబిడ్డఁడు. రక్షింపఁదగినవాఁడు యుక్తవయస్సు వచ్చు వఱకుఁ గాపాడి విద్యాబుద్ధులునేర్పి వానిని సంస్థానమున కప్ప గింతురేని స్వతంత్రముగ జీవింపఁగలవాఁడగును. వీనిచే మీకుఁ బుణ్యము పురుషార్థము కలుగును. బాలకుని పోషణమున కగు వ్యయమును సంస్థానమే భరింపఁగల" దని చెప్పి బాలకుని సంరక్షణమునకై కొందరు విశ్వాసయోగ్యులగు భటుల నియో గించెను. అర్చకులలోఁ బెద్దయగు రుద్రజియ్యాయనునాతఁ డా బాలుని పోషణభారము దన తలపై నుంచుకొని యుక్తవయస్సు వచ్చినపిదప విధ్యుక్తముగ నుపనయనము గావించి బ్రాహ్మణ ధర్మానుసారముగ వేదశాస్త్రాదికము, క్షత్రియ ధర్మానుగుణ ముగ ధనుర్విద్యాదికము నేర్పి జాగరూకత నాబాలుని గాపా డసాగెను. అర్చకుఁ డాబాలునకు రుద్రదేవుఁడని నామకరణము గావించెను. ఈతఁడె మన కథానాయకుఁడు. పవిత్రవంశమున జనించినవాఁడును ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రత్యేకవ్యక్తిత్వము నమకూర్పఁదగిన మహానుభావుఁడగుటచేఁ గాఁబోలు నీబాలకుఁడు స్వల్పపరిశ్రమచేతనే సర్వశాస్త్రపరిజ్ఞా

నము శస్త్రవిద్యానైపుణ్యము గడించి సాటివారిలో సర్వవిధముల నెన్నికకెక్కి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమునకుఁ దగు ప్రాయము గలవాఁడయ్యెను.

ప్రోలరాజు షట్కాలశివపూజానిరతుఁడు. స్వయంభూస్వామి యాలయమున కాతఁ డొంటరిగా వచ్చి పూజాదికములు గావించిపోవు నాచారముగలదు. కొంత కాలమునకు స్వయంభూస్వామి యనుగ్రహమున వేఱొకకుమారుఁడు కలిగెను. వానికి మహాదేవరాయలని నామకరణము గావించి వాత్సల్యముతోఁ బెంచుచుండెను. ఒకనాఁడు ప్రోలరాజు ప్రయాణము కానిశ్చయించి వేకువజామున లేచి పరివారముతో బయలుదేరి ద్వారమున ననుయాయులనుంచి తానొక్కరుఁడ యీశ్వరసాన్నిధ్యమున కేఁగి పూజాదికములను శ్రద్ధాభక్తులతో నొనరింపఁదొడఁగెను. రాచనగరులో నుదయకాల మంగళగీతలు వినరాసాగెను. ప్రోలరాజు పూజాదికములు ముగించి శివనిర్మాల్యము గొనివచ్చుచుండ మండపమున నిదురించుచున్న యొక దివ్యమంగళవ్యక్తి గోచరించెను. ప్రోలరాజటుఁ గూర్చుండి యావ్యక్తిదివ్యాకారమును రూపరేఖావిలాసములు గాంచి యాశ్చర్యపడుచుఁ దనలోఁ దానుచింతించుచుఁ దలయూపుచు నిశ్చేష్టుఁడై చాలసేపుగడపెను. తుదకుఁ బ్రయాణ మనివార్యమగుటచే లేచి యావ్యక్తిని నొక్కమాఱు కౌఁగిలించుకొనినఁ గాని పోవఁజాలనని నిశ్చ

యించి తరంగములవంటి బాహువులు సాగించి నిదురలో మైమ
ఱచియున్న యావ్యక్తిని కౌఁగిలింపఁ బోయెను. వెంటనే గాఢ
నిద్రలోనున్న యావ్యక్తి యులికిపడిలేచి విద్యుద్వేగమునఁ
బ్రోలరాజును కోశనిర్ముక్తమగు పదునుకత్తితో వక్షమునుండి
యావలకు దూరునటుల పొడిచెను. వెంటనే వృద్ధుఁడగు
ప్రోలరాజు మొదలునరికిన కదళీతరువువలెఁ బడిపోయెను.
గంటవలె వెలుఁగుచున్న దీపపు వెలుఁగున నావ్యక్తి తనకత్తి
కెఱయైన పురుషుని బోల్చికొని ప్రోలరాజని గుర్తించి గుండెలు
బాదుకొనుచు "అన్యాయముగా రాజన్యుని జంపితిని. రాజ
ద్రోహము గావించిన నాకిఁక నధోలోకమే శరణ్యము. ఎంత
యనాలోచితమునకుఁ బాల్పడితిని! నిద్రావస్థలోఁ జోరుఁడని
చేయిమిగిలితిని. ఈ పాపకార్యము రాజనగరమున నివేదించి
దోషమునకుఁ దగినశిక్షనొందుదుఁగాక" యని యావ్యక్తిబయలు
వెడలెను. ఈసమ్మర్దము నాలకించి ద్వారమున నిలిచియున్న
పరివారమంతయు మహామండలేశ్వరుని సమీపించి యా వి
కృతావస్థగాంచి నివ్వెరపోయిరి. ప్రోలరాజు కొంతసేపటికి
దెలివినొంది యూర్ధ్వశ్వాసములచే మరణవేదన నొందుచుం
రాజకీయోద్యోగులు రాణివాసపు వారుగూడ నీకథవిని సంభ
మముతో వచ్చి పలుదెఱంగుల వాపోవుచు ఖడ్గప్రహారమ
గావించిన నూతనవ్యక్తిని జంపవలయు ననియుఁ గత్తికొక ఖం
ముగఁ జేయవలయు ననియుఁ బలుకఁ దొడఁగిరి. నోటమా

వెడలుటయే కష్టముగానున్న యీ మరణావస్థలో తెలుపఁజేసి కొని తీవ్రవాదులగు నారాజభక్తుల నందఱవారించి "మిత్రులారా! శాంతివహింపుడు. హంతకుఁడు స్వామిద్రోహి కాఁడు. నాకుమారుఁడే. అతఁడు రుద్రదేవుఁడు. భవిష్యదాంధ్రసామ్రాజ్యచక్రవర్తి. ఇతని జననకాలముననె జ్యోతిష్కులు జాతకములవ్రాసి పితృమారకుఁడగునని సెలవిచ్చిరి. విపత్తునుండి బయటపడనెంచి వీని నాలయమున రహస్యముగఁజేర్చి యర్చకుల యాధీనమునం దుంచితిని. నేఁటితో నాకాయువు పరిపక్వమైనది. ఇప్పటికి నాకు డెబ్బదిరెండు వత్సరములు వచ్చినవి. భోగములపై విరక్తికలిగినది. మనఃపూర్వకముగ నీబాలుఁడాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు భారవాహకుఁ డగుటకు నేను సమ్మతించు చున్నాఁడను. మీరందఱు నాపైఁజూపిన గౌరవ మీ బాలకునిపైఁ జూపుట కర్తవ్య"మని ప్రోలరాజు వలికి సబ్ధుఁడై చూడసాగెను.

ప్రజలందఱు భయవిస్మయములచేఁ దరంగితులై చిత్రప్రతిమలవలె నిలుచుండి యాదృశ్యమును దిలకించుచుండిరి అనుకొనిన దొకటి అయినదొకటి. రుద్రదేవుఁడా ప్రోలరాజువాక్యములువినినదాది "రాజద్రోహినేకాక పితృద్రోహినిగూడనైతినా ఈ పాపమున కిఁక శిక్ష లేదు. నాయంతపాపి భూలోకమున లేఁడని తండ్రిపై వ్రాలి విలపించెను. ప్రోలరాజు తనయుని గాఢముగఁ కౌఁగిలించుకొని "కుమారా! విచారింపకుము. దైవవిధి

నెరవేరినది. ఖడ్గము నూడఁబెఱుకుము. బాధతోఁ బ్రాణముల
భరించుట చాలకష్టముగ నున్నది. సహగమనమునకు మీాత
సిద్ధురాలయ్యేనని వలయు నవకాశముఁ గల్పింపుము.
సోదరుఁడు మహాదేవరాయలభారము నీతలపైననే గలదు. ఇ
పద్మాక్షీదేవి ప్రసాదించిన దివ్యాయుధములు. మన పూర్వు
యాయుధములఁదాల్చి విక్రమైకజీవనులై యుభయలోకవ
ల్లోఁ బేరుగాంచిరి. పరిజనులారా! పౌరులారా! మీాయంద
ఱొద్ద సెలవునొందుచున్నాఁడనని ప్రోలరాజు పంచాక్షరీ జప
చేయుచుఁ గనులుమూసికొనెను. రుద్రదేవుఁ డవనతముఖుఁ
పితృదత్తములగు నాయుధము లందుకొని తండ్రియురము
గాటముగ నాటుకొనిన ఖడ్గము నూడఁబెఱికెను. చిమ్మనగ్రోవి
గొట్టినటుల రక్తధారలు రుద్రదేవుని మెయినిండఁ బడెను
ముఖ్యులగు నమాత్యులాయదనున రుద్రదేవుని నటనుఁ
తొలంగించి ప్రోలరాజు కళేబరమున కర్హమగు సంస్కా
ములఁ గావించిరి. రాజపత్నియుఁ గుమారుని కౌఁగిలించుకొ
యానందబాష్పములతో నాతని మేను దడిపి భర్తృచితి
బ్రాలి వీరస్వర్గరాజ్యమును జూరఁగొని జ్వాలాగర్భమున నం
ర్హితయయ్యెను.

ఒక శుభముహూర్తమున రుద్రదేవచక్రవర్తి యాం
సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. దేశము మిక్కి
సంకులస్థితిలో నుండెను. తన సహోదరుఁడగు మహాదేవరా

పితృహత్యాకర్తయగు నన్నతోఁ గలిసిమెలసియుండఁడయ్యెను. ప్రోలరాజుకాలములో సామంతులుగనుండి పన్నులుచెల్లించుచు విధేయులై యున్న వారిలోఁ బలువురు తిరుగఁబడి స్వతంత్ర పతాకముల నూపి యశాంతి సమీరము నతిశయింపఁ జేయుచుండిరి. హృదయశల్యము వలెఁ బితృహత్యా విచారము మనస్సును దీవ్రవేదనలపాలు గావించుచుండెను. ముందుఁ బితృహత్యాఘమునుండి విముక్తుఁడైనఁ గాని తనజీవితము పవిత్రము గాదనియు, దా నపవిత్రుఁడై యున్నంతవఱకుఁ బ్రజావిశ్వాసదూరుఁడు కావలసి వచ్చుననియు, నిశ్చయించి రుద్రదేవుఁడు రాజధానియగు అనుమకొండలో గొప్ప శివాలయము గట్టించి సహస్రస్తంభమండపము దీర్చించి గొప్ప దీర్ఘికను ద్రవ్వించెను. ఒరంగల్లులోఁ బెక్కుశివాలయములఁ బ్రతిష్ఠించెను. పూ

లచేఁ బూజాపురస్కారముల నందికొనుసిద్ధేశ్వరునకుఁ

శ్రీదేవికి నిత్యనైవేద్య దీపారాధనాదులకుఁ గ్రొత్తప్ప నొసంగి బొక్కసములోని ధనముతో రాజధాని కాఱుక్రోసుల దూరములోనున్న అయ్యనవోలులోని విశాలప్రదేశమున మైలారుదేవున కొకగొప్ప యాలయమును గట్టించి ఒరంగల్లుకోటలోఁగల ద్వారములవంటి విచిత్రశిల్పాభిరామములగు ద్వారముల నాలుగువైపులఁ బ్రతిష్ఠించి అనుమకొండకు బరుగుదూరములో నున్న వడ్డెపల్లిలో గొప్ప తటాకమును ద్రవ్వించి చెంత సిద్ధివిఘ్నేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి యచట విశాల

మగు నాలయము మండపముగట్టించెను. ఇంతియగాక మొ
చర్లయనుచోట నేకవీరాదేవి యను శక్తిని బ్రతిష్ఠించి గొ
దేవళము గట్టించి వస్తువాహనములు సమర్పించి మరల
ధానిచేరి తనపేరc, దనతండ్రి పేరc బెక్కుగ్రామములు గట్టి
యాగ్రామములు వేదవేదాంగ ప్రవీణులగు బ్రాహ్మణో త్త
లకుధారవోసి యంతతోc దృప్తినొందక దిగ్విజయపరుcడై ఇ
ధిరాజుల వశంవదులc గావించుచు శ్రీశైలప్రాంతము
హస్తగతము గావించుకొని యటc బత్నీయుక్తుcడై రత్న
వణములు మడిమాన్యములు సమర్పించి పాండ్యాధీశ్వరుల
దండయాత్రకు వెడలి కాంచీనగరము శ్రీరంగములోనగు
క్షేత్రములు దర్శించి పాండుక్షల సామంత రాజులను గా
సేతుబంధన రామేశ్వరునియొద్ద కేcగితులాభారములు పెక్కు
తూcగి ధనుష్కోటిలో స్నానాదికములc గావించి జయ
ములనెలకొల్పి రుద్రదేవచక్రవర్తి జయలక్ష్మి ద్వితీయ
రాజధానికిc జేరెను. మఱియొకమాఱు వారణాసీప్రాం
లకు దండయాత్రకు వెడలి గంగాస్నానములు గావించి
శోపచారములతో విశ్వేశ్వరునకుc బూజాదికములు గా
యనంతరము గయకేcగి పితృదేవతలకుc బిండప్రదానవ
సభక్తికముగ నిర్వహించి యిప్పటికిc బాపవిముక్తుcడ నై
రుద్రదేవచక్రవర్తి రాజధానినగర మగు ననుమకొం
జేరెను.

మహాదేవరాయలు విజయయాత్రలకుఁ బుణ్యక్షేత్రములకు రుద్రదేవు డేఁగినపుడెల్ల రాజ్యవ్యవహారములు నిర్వహించుచు రాజద్రోహులతోఁ గలిసి రుద్రదేవునిఁ గడముట్టించు నుపాయము లారయుచు సమయమునకై నిరీక్షించియుండెను. ఇది గ్రహించి రుద్రదేవుని విరోధులగు సామంతరాజులు ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపనెంచి మహాదేవరాయలతో రాయబారములు జరిపి విప్లవోద్యమమునఁ ప్రాణ వాగ్దానము గావించిరి. రుద్రదేవుఁ డిదియంతయు గ్రహించి తనతండ్రి యవసానకాలమునఁ గావించిన హితోపదేశము జ్ఞాపకముంచుకొని సోదరుని క్షమించెను. ప్రతిపక్షులుమాత్రము మహాదేవరాయలు తమపక్షము వాఁడుగ విశ్వసించి యుంటచే నియత కాలమున అనుమకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప బయలుదేరివచ్చిరి. ఈవిపరీత పరిస్థితులన్నియు రుద్రదేవుఁడు సముగా గ్రహించి విరోధులతో సోదరుఁడు కలియకుండు వలయుఁ గట్టుదిట్టములు తొలుతఁ గావించి ప్రత్యర్థుల మాఁ పెట్టుటకు సైనికబలమును మిక్కుల వృద్ధిజేసి విరోధు లరుదెంచ మార్గములఁ దెలిసికొని త్రోవలనడికట్టి వధింపఁ గొంతబ మును బంపెను. మహాదేవరాయల యొద్దనుండి తమకు సయగు నుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడువకున్నను, దురాగతులగు ప్రత్యర్థిరాజులు అనుమకొండరాజ్యము హరింప సకాలమున వచ్చి రుద్రదేవుని ధాటి కాఁగఁజాలక ప్రాణమానముల గోల్పోయిరి.

ఆ కాలమున రుద్రదేవుని నెదిరించిన రాజులలోఁ బలువురు ప్రసిద్ధులు గలరుగాని వారి ప్రత్యేక చరిత్రములు సమగ్రముగాఁ దెలియ వచ్చుటలేదు. దొమ్మరాజు బలవంతులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఈతఁడు అనుమకొండరాజ్యమును హరింప వలయునని సమధిక బల సమేతుఁడయివచ్చి కోటముట్టడించెను. ఈముట్టడి కొన్నిమాసములు జరిగెను. కాకతీయ సైన్యములు దొమ్మరాజు సైన్యములఁ జించిచెండాడెను. విజయముపై నాసమాని బ్రతుకుజీవుఁడాయని దొమ్మరాజు గుఱ్ఱమునెక్కి పారిపోవుచుండగా రుద్రదేవుఁడు వెంబడించి బాణములఁ బ్రయోగించి యాతనికాయము గాయము గావించెను. దొమ్మరాజు తన యశ్వారోహణనైపుణ్యము ప్రాణరక్షణముకొఱ కుపయోగించి యెందో దాగెను. రుద్రదేవుఁడీ యదనుగ్రహించి పరివారసహితముగా దొమ్మరాజు రాజ్యమునందుఁ బ్రవేశించి కోటఁ బగులఁగొట్టి రాజధానిఁ గొల్లగొని విజయస్తంభమును బ్రాతించి తనప్రతినిధి నారాజ్యమునందుంచి వెనుకకు మరలెను. రుద్రదేవుఁడు దొమ్మరాజుతోఁ బోరుచున్న సమయము తమ కనుకూలకాలముగా గ్రహించి మేడరాజు, మేళగిదేవుఁడు అనుమకొండపైకి దాడివెడలిరి. అనుమకొండయందున్న మూలబల మహావీరయుగముతోఁ బోరాడుసరికి రుద్రదేవుఁడు రాజధానిజేరి వ్యూహములఁ బన్ని రోధిబలములను బంచబంగాళము గావించెను. మేడరాజు,

కందకములను బూడ్చించి రాజధానినంతయుఁ దగులఁబెట్టించి యుపవనముల రూపుమాపి నగరమును బాడుచేసెను. తల దాచుకొనుటకుఁ దావులేక భీమరాజు అంతఃపుర కాంతలతోఁ దోఁబుట్టువులతో రక్తసంబంధులతో నెందో పాఱిపోయి రుద్రదేవుని పేరు వినఁబడినంతవఱకుఁ దలయెత్తఁ డయ్యెను. అంతలో కందూరు వర్ధమానపుర రాజ్యములు రుద్రదేవుని హస్తగతములయ్యెను.

చోడోదయుఁడను నొకరాజు విస్తారసైనికబలముతో స్వతంత్రుఁడై తిరుగఁబడఁగా రుద్రదేవుఁ డాతనినగరమును ముట్టడించెను. అనుమకొండ సైనికులు చోడోదయుని నగరమును ధ్వంసము గావించిరి. రుద్రదేవుఁడు బాణములఁ బ్రయోగించి చోడోదయుని దేహమంతయు గాయములతో నిండునట్లు చేసెను. ఆయువుపట్లలో బాణములు గ్రుచ్చుకొనుటచే చోడోదయుఁ డోడలెఱుంగక రాజమందిరము విడిచి కానలవెంటఁబడి ప్రాణములు విడిచెను. సమర్థులగు రాజులందఱు రుద్రదేవునకు సామంతులైరి. మహాదేవరాయలు రుద్రదేవుని యసాధారణ పరాక్రమమునకు ముగ్ధుఁడై ద్వేషము మాని కార్యాలోచనములం దన్నతో సర్వవిధముల నేకీభవించుచుండెను.

రుద్రదేవుఁడు పరాక్రమాతిశయముచే ఆంధ్రదేశమంతయు నాక్రమించుకొనెను. అంతియగాక కర్ణాటదేశమునందలి

భాగములను ద్రవిడదేశములోఁ గొంతభాగమును సరిహద్దులం దున్న మహారాష్ట్ర దేశమును సాధించెను. రుద్రదేవుని రాజ్యమునకు హద్దులు తూర్పుదిక్కున సముద్రమనియు, దక్షిణ దిక్కున శ్రీశైలమనియుఁ, బడమటిదిక్కునఁ జాళుక్యరాజధాని యగు కల్యాణ పురమనియు, ఉత్తరపుదిక్కున మాల్యవంత మనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఇంత విశాలరాజ్యమును బరాక్రమముచే నార్జించి శాశ్వతస్థాయిగాఁ గాకతీయ సామ్రాజ్యమును పేర నిలిచియుండుటకుఁ బాటుపడిన రుద్రదేవుని పవిత్రసంకల్పము సర్వజనసంభావనీయ మనుటలో సంశయము లేదు. ఈ వీరాధివీరుని పరిపాలనముతోఁ బట్టు దప్పిన చాళుక్య చోడ రాజ్యము బాదాఘ్నగ నంతరించెను.

రుద్రదేవుఁడు లలితకళలను మిగులఁ బ్రేమించి పోషించెను. అనుమకొండలో నపూర్వ శిల్పరమణీయమగు నొక దేవాలయము గట్టించి ముందు వేయిస్తంభములతో గొప్ప మండపము గట్టించెను. ఇపు డామండపము చాలవఱకుఁ గూలిపోయినది. ఆలయముమాత్రము నేఁటికి దర్శనీయమై మనోహరముగ నున్నది. ద్వారములందుఁ గల లతాచిత్రములు స్తంభములపైఁగల పురాణకథావిగ్రహములు జీవకళ లుట్టిపడుచుఁ గనువిందు గూర్చుచున్నవి. నాఁడు పెట్టిన మెఱుఁగ నేటికిఁ గొంచెమేని కనుమాయక యచ్చెరువు కలిగించుచున్నది. గర్భాలయ ద్వారబంధములపైఁగల శిల్పములు, విగ్ర

హాసులు ప్రత్యేకదర్శనీయములు. ఆలయాభిముఖముగ నున్న నంది చూచి యానందింపఁదగినది. ఇంక నాకాలమున రుద్రవిభుని త్యాగాధారముచఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన యపూర్వ శిల్పదేవాలయములు కలవుగాని వాని వర్ణనమొనర్చుట గావించుట ప్రకృతము కాదు. రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున యవనులు గావించిన దండయాత్రలో నీ యాలయము రూపుమాపఁబడెను. మాతశేషమగు నాలయభాగము, రుద్రదేవుని విజయకథలఁ దెలుపుశాసనము, నేఁటికిని దర్శనయోగ్యములుగ నున్నవి. రుద్రదేవుఁడు నగరముచుట్టు పెద్దమట్టికోట గట్టించి యున్నివైపులఁ గట్ట నాధారపఱచి తటాకములఁ బ్రతిష్ఠించెను. సేనానాయకులుగూడఁ బెక్కుతటాకముల ద్రవ్వించి రాజ్యమంతయు సుభిక్షము గావించిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమున నాకాలమున క్షేత్రములు సస్యసంపూర్ణములై మనోహరముగా నొప్పుచుండెను.

రుద్రదేవుఁడు శైవమునం దభిమాన భావము గలవాఁడు. అట్లుండియు నాకాలమున మిగుల వ్యాప్తముగానున్న జైనమతముపైన నెట్టి విద్రోహమును గావించి యుండలేదు. తన యాస్థానమునందు వీరశైవ, జైన, అద్వైత, విశిష్టాద్వైత పండితులకు సమగౌరవము లొసఁగెను. పలుమారు తులాభారములఁ దూఁగి సువర్ణము విద్వాంసులకుఁ బంచియొసంగెను. అనుమకొండ సామ్రాజ్య నగరముగా నుండుటకుఁ

దగినదిగాఁ దోఁచకపోవుటచేఁ దన తండ్రికాలమునుండి కట్టింపఁ బడుచున్న ఏకశిలా నగరమునకు లక్షలకొలఁది ధనము వ్యయముగావించి బురుజులు, కోటలు, కందకములు, కొత్తళములు నిర్మించెను. రుద్రదేవుని యాస్థానమునందున్న కవులలో పాలకురికి సోమనాథుడు, గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వారు, రామేశ్వర భట్టారకుఁడు లోనగు ప్రముఖులు పలువురుగలరు. రుద్రదేవుఁడు కవులతో నిష్టగోష్ఠులు గావించి వినోదించుటయేగాక తాను స్వయముగాఁ గవిత్వమును చెప్ప నేర్చి కర్ణాటసంస్కృతాంధ్ర భాషలలో నసమాన పాండిత్యము నార్జించి "విద్యాభూషణుఁ" డను బిరుదము బడసెను. ఇంతియగాక రాజకీయధర్మములు, రాజవిధులు చర్చించు నీతిసారమను నొక పద్యకావ్యమును రచించి యాంధ్రభాష నలంకరించెను. ఇప్పుడా గ్రంథము లభించకపోవుట సంతాపకరము. ఈయన యాస్థానమునందున్నటులఁ బైచెప్పిన గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారు దండనాథుఁడుగ నుండి యాస్థానమునందు విద్యావినోదములలోఁ బాల్గొనుచు శివస్తోత్ర గ్రంథములఁ బెక్కింటిని రచించెను. రుద్రదేవుని నడిమివయస్సున నీ పండితారాధ్యులు మరణించిరి.

పాలకురికి సోమనాథుఁడు మల్లికార్జున పండితారాధ్య వారి యనంతరము కొంతకాలమునకు రుద్రదేవుని యాస్థానమునఁ బ్రవేశించి మృదుమధురమగు దసయాంధ్రకవిత

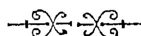
నాధారముగఁ జేసికొని వీరశైవమతము మిగుల వ్యాప్తిలో
నికిఁ దెచ్చెను. మతావేశపరశుఁడగు సీసోమనాథుఁడు జైనుల
బౌద్ధులఁ జంపించె నని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇత
గ్రంథములు పరమతదూషణము, స్వమతస్తుతి గలవి. గో
నీతని యెడ నారోపించిన దోషము లాకాలపుఁ జరిత్రము నకి
గ్రముగా నెఱింగిన వారికి సత్యములని తోఁచుటకు సంశయ
ముండదు. రుద్రదేవుని యొద్ద సేనానాయకులుగ నున్న బేతిరెడ్డి
నామిరెడ్డి, రుద్రదేవ సేనాని లోనగు వీరుల చరిత్రము సమ
ముగఁ దెలిసికొనవలసి యున్నది. రుద్రదేవుని సోదరుఁడ
మహాదేవరాయలు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము పాలి
చినటులఁ జరిత్రములందుఁ గలదు. రుద్రదేవుఁడు జీవిం
యుండఁగా శౌణదేశాధీశ్వరుఁడును యాదవ నరపాలకుఁడు
నగు జైత్రపాలుఁడు త్రిలింగదేశము మీఁదికి దండెత్తి వ
నప్పుడు మహాదేవరాయ లెదిరింపఁబోయి మడిసినటులఁ జరి
ములందుఁ గలదు. శాసనము లందు రుద్రభూపాలుని యన
తరము రాజ్యము పరాధీనము కాఁగా వీరవతంసుఁడగు రు
సేనాని పునరుద్ధరించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. మహాదేవరాయ
జీవించి యనంతరము మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యము
పాలించినదే సత్యమైనచో రుద్రదేవుని యనంతరము రాజ్య
పరాధీనము గావలసిన యవసరము లేదు గావున మహాదే

రాయలు రుద్రదేవుని కంటె ముందుగానే మరణింప వలయును. ఇదియె యుక్తియుక్తమగు మార్గము.

రేచెర్లగోత్రీయులగు వెలమవీరులలోఁ బలువురు కాక తీయులకడ సేనానాయకులుగ నుండి కాంచీనగరము భేదించి చోడరాజుల జయించితిమనియుఁ గాంచీరాజ్యలక్ష్మిని గాకతీయుల కైవసము గావించితిమనియు వ్రాసికొనియున్నారు. ఆంధ్రదేశమునకుఁ గాంచీరాజ్యము మిగుల దూరముగా నుండుటచేఁ గాకతీయులు మాటిమాటికిఁ గాంచీనగరము లోఁబఱచికొనుటయు మఱలఁ గోల్పోవుటయుఁ బలుమాఱు జరిగియుండును. రుద్రదేవుని కాలమునఁ గాంచీనగరమును రేచెర్ల నామిరెడ్డి జయించి చోడరాజు నవమానపఱచి తద్రాజ్యలక్ష్మిని రుద్రదేవుని యధీనము గావించినటుల శాసనదృష్టాంతములు గలవు. రుద్రదేవుఁడు తన యవసాన దశలో గణపతిదేవునకు రాజ్యము నొసంగెను. గణపతిదేవుఁడు మహాదేవరాయలకుమారుఁడు. రుద్రదేవుని కాలము క్రీ॥ శ॥ ౧౧౬౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకై యుండునని చరిత్రగ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఆంధ్రజాతీయతకు ఆంధ్రవికాసమునకు ఆంధ్రజాత్యభ్యుదయమునకు సహకారిగ నాంధ్రసామ్రాజ్యము స్థాపించిన వీరవతంసుఁడగు రుద్రదేవుని జీవితచరిత్రము పఠనీయము. ఈ మహనీయుని చరిత్రమెంతయో గ్రంథస్థము గావలసియున్నది. చరిత్రకారు లితనిఁ బ్రథమప్రతాపరుద్రుఁడని వ్యవహరించు

చున్నారు. ప్రతాపరుద్రనామము నీయాయనకు లేనపుడు రుద్ర
దేవుఁడని వ్యవహరింపక ప్రతాపరుద్రుఁడనుట యుక్తముగ
లేదని మేము రుద్రదేవుఁడనియే వ్యవహరించితిమి.

కన్నమదాసుఁడు.

పలనాడు రాజ్యము పాలించు నరసింగరాజు, నలగామ
రాజు అను రాజులయొద్ద నాయకురాలను రెడ్డియువతి మంత్రి
పదవియందుఁ బ్రవేశించి యంతకుముందు మంత్రిగానున్న
రేచెర్లగోత్రుఁడును వెలమవీరుఁడునగు శీలము బ్రహ్మనా
యని వెడలనడిపించెను. బ్రహ్మనాయుఁడు బాలమలిదేవాది
రాజకుమారులను వెంటఁబెట్టుకొని గురుజాలకుఁ గొంచెము
దూరమునందున్న యడవిప్రదేశము తెగనఱకి మాచర్లయను
నగరము కట్టించి యందుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకు
మంత్రియైనను రాజ్యచక్రము తానే త్రిప్పుచుండెను. పలనాటి
సీమలో బ్రహ్మనాయని దేవునిగా భావించుచుండిరి. ఒక పం
చమకాంత చిరకాలము సంతానము లేక పరితపించి బ్రహ్మనా
యకుని యనుగ్రహమువలనఁ గొడుకు జనించెనేని ఆయన
పాదములచెంతనే పడవేయుదునని మ్రొక్కుకొనెను. దైవ
వశమునఁ బంచమాంగన నవమాసములు నిండినవెనుక నొక

బాలుని గనెను. బాలుని జూడఁగనే ప్రేమగలిగి బ్రహ్మనాయని కొసంగుదునని మొ్రక్కుకొన్నసంగతి మఱచి తాను పెంచుచుండెను. బాలునకుఁ గొన్నాళ్లకు గొప్ప వ్యాధివచ్చెను. స్వప్నమున నొకపురుషుఁడు కనిపించి నీవాడినమాట తప్పుటచే కుమారునకు రోగమువచ్చినది. నీమాట చెల్లించుకొందువేని కుమారుఁడు చిరంజీవి కాఁగలఁడని చెప్పెను. పంచమాంగనకు వెంటనే బ్రహ్మనాయని పాదములయందుఁ బడవేయుదునన్న మాట జ్ఞాపకమునకు వచ్చి ఆరోగ్యము కలుగఁగానే వాగ్దానము నెఱవేర్చుకొందునని మొ్రక్కుకొనఁగా బాలునకు దినక్రమమున ఆరోగ్యము కలిగెను. పంచమకాంత ఒక శుభముహూర్తమున బాలుని గొనిపోయి బ్రహ్మనాయని పాదములముందుంచి యిటుల విన్నవించెను: "మహారాజా! నీవరప్రభావమున నాకీకుమారుఁడు జనించినాఁడు. బాలుఁడు జనించినచో నీపాదములమీఁద వేయుదునని మొ్రక్కుకొని మఱచితిని. అందుచే దీరని వ్యాధులవలన నిన్న మొన్నటివరకు నవిసినాఁడు. నావాగ్దానము నెరవేర్ప నుంటినని మ్రొక్కుకొనఁగా బ్రతికినాఁడు. నేనుకన్నంతమాత్రముననే దల్లినికాను. నీధర్మపత్నియగు ఐతమ్మయే యీబాలునకుఁ దల్లి. మీరే తండ్రి. బాలునిపోషించు భారముమీఁది" ఇట్లువిన్నవింపఁగనే నాయఁడానందమొంది బాలుని గైకొని శిరమునూర్కొని పెంచుకొనుమని ధర్మపత్ని కొసంగెను. ఆయమయుఁ బంచమ

బాలుఁడని కొంచెమేని సంశయింపక దాదులచేఁ బాలిప్పించు
చుఁ బెంచుచుండెను. సంతానము లేదను కొఱఁతను దిగనాడి
యాపుణ్యదంపతు లాబాలకునితోఁ గాలయాపనము జేయుచు
నొక శుభలగ్నమున నాతనికి కన్నమదాసుఁడని నామకరణము
గావించిరి. కొంతకాలమునకుఁ గన్నమదాసుఁడు పెద్దవాఁడై
పాఠశాలల కేగి సమస్తవిద్యల నభ్యసించిన పిదప గరిడీ సాము
వ్యాయామములు గూడ నేర్చుకొని జెట్టియయ్యెను. వర్ణాశ్రమ
ధర్మములకు మిగులఁ బట్టుగల యాకాలమున బ్రహ్మనాయ
కుఁడు పంచముని జేరఁదీసెనని నిందింపసాగిరి. కొందఱు కన్నమ
నాయనియెడ నకారణద్వేషము ప్రకటించుచుండిరి. ఎందఱెన్ని
విధముల నాందోళన పడుచున్నను పుణ్యదంపతులగు ఐతమ్మ
యు, బ్రహ్మనాయకుఁడు మాత్రము పుణ్యభావముతో నా
బాలుని జూచుచుండిరి. కొంతకాలమునకు ఐతమ్మ గర్భవతి
యయ్యెను. బ్రహ్మనాయని యానందమునకు మేరయే లేదు.
సంతోష సూచకముగా మాచెర్ల చెన్నకేశవున కెన్నియో
ఉత్సవములు, వేడుకలు చేయించి నాయఁడు మహావైభవ
ముగా సీమంతోత్సవము జరిపించెను. శుభముహూర్తమున
ఐతమ్మకుఁ జక్కనికుమారుడు జన్మించెను. బాలచం
ద్రునివలెఁ బ్రకాశించు నాకుమారరత్నమునకు బ్రహ్మ
నాయకుఁడు బాలచంద్రుఁడని నామకరణము గావించి
త్రపారంగతులగు బ్రాహ్మణోత్తముల రావించి బాలుని

జనన తిథి నక్షత్రాదులను దెలిపి జాతకము వ్రాయుఁడని
కోరెను. నాయకురాలివంపున వచ్చిన వంచకబ్రాహ్మణుఁడు
తన విద్యాప్రకటనము గావించి బ్రహ్మనాయుని లోఁగొని
జాతకము వ్రాయుమనని చెప్పి సెలవొంది కొన్నిదినములకు
సభ చేయించి అందుజాతకపత్త్రికను బఠించెను. 'బాలచంద్రుఁడు
మిగుల దుర్మార్గుఁడగును. వాని జన్మనక్షత్రము చెడ్డదగుటచేఁ
దనవారికి బెరవారికిఁగూడ నితఁడకాలమృత్యువై సర్వకుటుం
బములు రూపు మాపఁగలఁడు. బాలకునివలని యపాయము
తొలగింపవలయుననినఁ దెగటార్చుట తప్ప వేఱుకర్తవ్యము
లేదని కపటజ్యోతిష్కుఁడు చెప్పెను. సభ్యులు, రాజబంధువు
లొకరి మొగము లొకరు చూచుకొని బ్రహ్మనాయకుని
కేమియుఁ జెప్పఁజాలక మిన్నకుండిరి. ఇదియంతయుఁ బ్రహ్మ
నాయుఁడు కనిపెట్టి పుత్త్రప్రేమను దిగనాడి సభ్యులందఱి నడిగి
యనుమతి దెలిసికొని బాలునిజంపుటకే నిశ్చయించుకొనెను.
అంతలో నొక వృద్ధుఁడు లేచి 'బ్రహ్మనాయకా! బాలునిజేతి
మీఁదఁజంపుటయన్న సామాన్యకార్యమా? ఎవరికిఁ జేయరా
దును? సముద్రమునఁ బాఱవేసిన వాఁడె చచ్చును. అదియె
కర్తవ్య'మని తెల్పెను. బ్రహ్మనాయుఁడు పెచ్చుపెరుగుశోకము
నాపుకొని తన యభిమానపుత్త్రుఁడగు కన్నమనాయకుని బిలువ
నంపించి ఐతమ్మకడ జనుబాలుద్రావుచున్న యేపాపమునెఱుంగని
బాలచంద్రుని దెప్పించి యీబాలకుని సముద్రములోఁ బడవేసి

రమ్మని యిచ్చెను. కన్నమనీడు చాలవిచారపడి బ్రహ్మనాయకుని మాటకు బదులుచెప్పఁజాలక సభ్యులే నివారింతు రేమోయని వారల విచారకరములు, ప్రార్థనాపూర్వకములగు చూపులతో జూచెను. సభ్యులందఱును బ్రహ్మనాయకునియాజ్ఞను సత్వరముగా నెరవేర్పుమని కన్నమనాయకుని బ్రోత్సహించిరి. బ్రహ్మనాయకుఁడు తొందరపెట్టెను. కన్నమనాయకుఁడు 'కనులు దెఱువని పసికందును అన్యాయముగాఁ జంపవలసి వచ్చినదే! ఈపసిపాపని కాపాడఁజాలని నా బ్రతుకుఁ గాల్పనా? నే నస్వతంత్రుఁడను. జనకుఁడగు బ్రహ్మనాయకుని ఆజ్ఞకు వ్యతిరేకము జరుపఁదగదు.' అనుకొనుచు బ్రహ్మనాయకుని కనుసన్నల ననుసరించి సముద్రతీరమునకుఁబోవ చందవోలునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. రాజమందిరమునందును పట్టణమునందును బ్రహ్మనాయకుని గృహంబునను నాఁడు విచారమునకు మేరలేకుండెను. కన్నమనాయఁకుడు మండువేసంగిలో బాలునొక తొట్టిలోనుంచికొని పైనిగుడ్డలుకప్పి త్రోవకడ్డమగు ప్రతిగ్రామమునందును, బాలిప్పించుచుఁ గొంతసేపటికిఁ జందవోలు చేరెను. ఆకాలమునఁ గల నగరరాజములలో చందవోలు ప్రఖ్యాతమైనది. చుట్టును బ్రాకారములు, కోటలు కలవు. క్రొత్తవాఁడెవ్వఁడు నగరమున నడుగుబెట్ట వీలులేక పోవుటచేఁ గన్నమనాయఁడు బాలకునెటులో నగరముబయటనుండి సముద్రతీరమునకుఁ జేర్చెను. జాముప్రొద్దు పోయెను. అంధకారము

నలుదిక్కుల బాగుగా నావరించి యుండెను. బాలుఁడు ఆఁకలి గొని యేడ్చుచుండెను. చేతులార పసిపాపని సముద్రములోఁ బాఱవేయఁ జాలక కన్నమ నాయకుఁడు మైమఱచి యెలుగెత్తి యేడువసాగెను. దిక్కులేని సముద్రప్రాంతమున వారల నోదార్చువా రెవరు? కన్నమనాయఁ డిటుల నేడ్చుచుండఁగాఁ జెంత నెవరో "ఎవరునీవు? ఈయర్ధరాత్రమున నిర్జనప్రదేశమందు విలపించుటకుఁ గారణమే"మని యడిగిరి. వారిరువురు నీక్రిందివిధముగాఁ జీఁకటిలోనే సంభాషించుకొనిరి.

"ఎవఁడవు నీవు? ఇచటికేల వచ్చినాడవు?"

"నేనెవఁడనో నీకుఁ జెప్పవలసిన యవసరములేదు. ఊరక ప్రసంగింపక నీవు వచ్చినత్రోవను బొమ్ము! నీకిచట నేమిపని?"

"నేనెవఁడనో నీకుఁదెలుపువఱకు నీవృత్తాంతము తెలుపవుకాఁబోలును. జాగ్రత్తగా నోడలెఱింగి నీ కులశీలములఁ దెలుపుము, లేదా నిన్నుఖండింపక మానను."

"సంగరమునకు దొరకొన్నచో నన్ను నీవు ఖండింతువని యెటులఁ జెప్పఁగలవు? విజయము బలాబలములపై నాధారపడి యుండును. ఒకవేళ నీవే గతింతువేమో!"

"మితిమీఱి భాషించుచున్నాఁడవు. నీవు దొంగవాఁడవు కానోపుదువు. కాదేని నీవృత్తాంతము మరుగుపఱుపవలసినపని యేముండును? నగలకొఱకీబాలకుని జంపుచుంటివి కాఁబోలు"

"నిన్నుమాత్రిము చంపక విడుతునా"

చీకటిలోనున్న నూతనపురుషుఁడు హుంకరించుచు నొఱలోని కత్తిపెరికి కన్నమనాయుని మీఁదికి వచ్చెను. కన్నమనాయఁడు కరవాలము దీసికొని నూతనునిపైకిఁ బోయెను. ఇరువురు చాలసేపు భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. ఇరువురకు దేహామంతయు రక్తమయమయ్యెను. నూతనుఁ డాఁవరాని కోపముతో "ఈవేళ్టునకు నీతల తెగఁగొట్టనేని నేను బ్రహ్మనాయని తమ్ముఁడనుగాను" అనిపలికెను. కన్నమనాయఁ డులికిపడి కత్తినేలపైఁబడవేసి నూతన పురుషుని పాదములపైఁబడి, అయ్యా మీరింతకుముందు బ్రహ్మనాయకుని చేరొకంటిరి. మీ నామధేయమేమి? నేను బ్రహ్మనాయకుని యభిమానపుత్త్రుఁడను. మీవృత్తాంతము వినుటకు నిరీక్షించుచున్నాను' అని పలికెను. నూతనుఁడు తాను శీలము బ్రహ్మనాయకుని సోదరుడనియుఁ జందవోలు పాలించు రాజులయొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండెననియుఁ దనపేరు పేరిసీదనియుఁ దెలిపెను. నూతనుని కన్నమనాయఁడు కౌఁగిలించుకొని 'తెలియక సంగరమునకు గారకొంటిని క్షమింపు'మని వేఁడుకొనెను. పేరిసీడు కన్నమనాయుని వృత్తాంతము, బాలచంద్రుని సముద్రములో వేయవలసిన పరిస్థితులు దెలిసికొని పరితపించెను. పేరిసీడు కన్నమదాసునితో 'బాలకు నన్యాయముగా సముద్రములో వేయుటకంటె పాపము వేఱొండులేదు. నాకొసంగినచోఁ బెంచుకొందును' అనెను. బాలచంద్రునిఁ గన్నమనాయఁడు పేరిసీని కిచ్చి సెలవు

పుచ్చుకొని బ్రహ్మనాయకునితో విధ్యుక్తధర్మము నెఱవే ర్చితినని విజ్ఞాపనము జేసికొనెను. బ్రహ్మనాయఁడు, ఆతని పత్నియుఁగొంచెముసేపు దుఃఖించి క్రమముగా విచారము మఱచిరి. కొన్నిసంవత్సరములు జరిగినమీఁదట పేర్నీడు బాలచంద్రుని తన వెంటఁగొని బ్రహ్మనాయకుని కప్పగించి సుగుణరత్నాకరుఁడగు కుమారుని జంపుదురా? కన్నమనా యనిదయచే నీశిశువు బ్రదికినాఁడు. లేకున్న మనవంశము నశిం పవలసినదే గదాయని నిష్ఠురములాడెను. ఐతాంబయు బ్రహ్మ నాయఁడును దనకుమారుఁడు మఱల వచ్చినందులకు బ్రహ్మా నందము నొంది యింతటియదృష్టము కలుగఁజేసిన కన్నమ నేఁడు ప్రశంసాపాత్రుఁడని యాతని వేయినోళ్ళఁ గొనియా డిరి. నాఁడు మొదలు కన్నమనీఁడు బాలచంద్రునిపైఁ దన పంచ ప్రాణములుంచి యతనిశ్రేయస్సే తనదిగా భావించి తానెఱింగిన విద్యలన్నియు నాతనికి నేర్పుచు వెంటనిడుకొని త్రిప్పుకొనుచుండెను. బాలుని విద్యావివేకములకుఁ గన్నమనేని సోదరప్రేమకుఁ బ్రజలందరు సంతసించిరి.

కొంతకాలము గడచినమీఁదట నాయకురాలు మాచెర్ల వైభవము చారులవలన నాలించి యెటులేని బ్రహ్మనాయ కుని, రాజకుటుంబమును బరాభవింపఁ దలంచి పలువురు దొం గలను బిలువనంపి వారి నందఱను మాచెర్లలోని రాజమంది రము, బ్రహ్మనాయకుని గృహము దోచిరండని పంపెను.

దొంగలు సగాలమునకుఁ జంద్రవంకనదీతీరమునఁ జేరి భోజ
నాదు లొనరించి దొంగతనమునకు సమయ మరయుచుండిరి.
బురుజు పై నెక్కి బ్రహ్మనాయకుఁడు గొంచెఁ బలువురు నూతను
లుకనిపించుటచే ననుమానించి అభిమానపుత్త్రరత్నమగు కన్న
మనాయుని పిలిచి దొంగలేమైనచోఁ దగినబుద్ధిచెప్పి రమ్మని
పంపెను కన్నమనాయుఁడు పరివారసహితుఁడై చంద్రవంక నదీ
తీరమున నున్న కంచెచెంతనిలచి యాలింపఁగాఁ బ్రసంగముల
వలన వచ్చినవారు దొంగలనియు నాయకురాలిచేఁ బంపఁబడి
మాచర్ల దోచుటకు వచ్చిరనియుఁ దెలియవచ్చెను. వెంటనే
కన్నమనాయుఁడు పరివారముతో ముందునకు దుమికి ఏప్రయ
త్నములు లేక యిష్టగోష్ఠిసలుపుచున్న దొంగలనందఱ బం
ధించి వారియొద్దఁ గలయాయుధము లన్నింటిని రాచనగరు
నకుఁ బంపి గోనెలఁ దెప్పించి వానినిండ నిసుకనించి దొంగల
నెత్తిపైఁ బెట్టించి గురుజాలకు నడిపించి అందఱ నొకదొడ్డిలో
నిలిపి తాను ద్వారము గాచియుండెను. కన్నమనాయుఁడు
బంపబడిన చోరులను బరాభవించినందులకు నాయ
కోపించి తూలనాడెను. కన్నమనాయుఁడు నాయకురా
దురంతము గురిజాలవాసులందఱకుఁ దేటతెల్ల
నాయకురాలి నిందావచనము లన్నింటికిఁ బ్రత్యు
ము నొసంగి సంగ్రామాభిముఖుఁడయ్యెను. ఎంతకును కన్నమ
నాయుఁడు రాకపోవుటచే బ్రహ్మనాయకుఁడు తెల్లవారి విచా

రింపఁగా గురిజాల కేఁగినటులఁ దెలియవచ్చెను. మధ్యాహ్న మైనను కన్నమనాయఁడు గురిజాలనుండిగూడ రాకపోవుటకుఁ జాలచింతించి బ్రహ్మనాయఁడు స్వయముగా గురజాలకుఁ బయన మయ్యెను. కన్నమనాయఁడు తప్పక సురక్షితముగా రాఁగలఁడు. మీరు గురుజాలకుఁ బోవలదని నాయనితో భటులు, ఆప్తులుచెప్పిరిగాని అతఁడు వినక బయలుదేరెను. కన్నమనాయఁడు గావించిన పరాభవము తలంచికొని నాయకురాలు ప్రతిక్రియకొఱకు వెదకుసరికి బ్రిహ్మనాయకుఁడు గురిజాల చేరి తనకుమారుఁడు సురక్షితముగాఁ జోరులను వంచించిన విషయము విని చాలసంతసించెను. నాయకురాలు గురిజాల నడివీధిలో కోడి పందెములు, పొట్టేళ్ళ పందెములు, పికిలిపిట్టల పందెములు, కౌజు పందెములు, పెట్టి యెటులో బ్రహ్మనాయకు నొప్పించి యందుఁ దానెగెలిచెను. ఓడినవారు ఏడు సంవత్సరములు అరణ్యభూములలో నివసించి పిదప రాజ్యముఁ బొందునటులఁ గట్టడి చేసికొనుటచే బ్రిహ్మనాయకుఁడు పరివారముతో నడవులపాలై నియతకాల మెంతో శ్రమమీఁద జరిపి, తన రాజ్యము తనకు వశముచేయుమని రాజకుమారుల పక్షమున నలగామ రాజాదులకు వర్తమాన మంపెను. కన్నమనాయఁడు రాయబారములతోఁ గార్యమెన్నఁటికేని యనుకూలింపదనియు ఏడు సంవత్సరములనుండి రాజ్యమును జూర గొన్న విరోధులు మాటలతోఁ దిరుగ రాజ్యము నొసంగ

రనియు సంగరమున కాయితమగుట యుక్తమనియు బ్రహ్మ నాయకునితో విన్నవించెను. బాలచంద్రుఁడు గూడ సంగరము చేయుటయందుఁ దనకుఁగల యుత్సాహము సూచించెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు కొమ్మరాజు పుత్త్రుఁడును ప్రతిపక్షరాజగు నరసింగరాజున కల్లుఁడునగు అలరాజును సంధివిషయమై ప్రసంగించుటకు గురిజాలకు వృద్ధబంధుజనానుమతంబునఁ బంపెను. సంధిప్రయత్నము వ్యతిరేకమైనచో సంగరమునకేని సిద్ధముగా నుండవలయునని బ్రహ్మనాయఁడు బంధువులకు ఆప్తులకు ముందుగఁ దెలిపి యుద్ధపరికరములను జాగ్రత్త పఱచుచుండెను.

బ్రహ్మనాయని పక్షమువారికిని నాయకురాలిపక్షము వారికిని సంధికుదురకపోయెను. సవతితల్లికుమారులగు బాలమలిదేవాదులకు రాజ్యములో భాగమునీయమని నలగామరాజు ఖండితముగాఁ దెలిపెను. రాయబారమునకు నేఁగిన అలరాజును నిర్దయగా వధించిరి. ఏడుసంవత్సరములు అజ్ఞాతవాసము జేసి వచ్చిరని గూడ సవతితల్లి కుమారులపై నలగామరాజునకు నరసింగరాజునకు నాయకురాలికిఁ గరుణరాదయ్యెను. సంగరముకుఁ గారముపూడి చెంత నాగులేటితీరమునఁ గల విశాలప్రదేమును నెలవుచేసికొని యుభయపక్షములవారు చాల భయంముగాఁ బోరాడిరి. కన్నమనాయఁ డీసమయమున సంగరవిధం బ్రహ్మనాయని కెఱుఁగఁజేయుచు నుండెను. శత్రు

పక్షము విస్తారముగ నుంటచే బ్రహ్మనాయఁడు కన్నమనాయకుని బ్రోత్సహించి విజయము గలుగువఱకు సంగరము గావింపుమని వీరతాంబూలము నొసంగెను. కన్నమనాయఁడు భైరవఖడ్గము బట్టుకొని యుద్ధరంగమున కుఱికి శత్రువుల నందఱను అరటిచెట్లను నఱకనటుల నఱుకుచుండెను. వీరు లెవరును కన్నమనాయని నెదిరింపఁజాలరైరి. రణరంగము క్షణముసేపులో రక్తప్రవాహములతో నిండిపోయెను. ఎక్కడఁజూచిన తానయై కన్నమనాయఁడు బ్రహ్మనాయకుని యాన శిరసావహించి శత్రుబలమునంతయు నిరవశేషముగావించెను. ఉభయపక్షములందును పేరుగల వీరులందఱు మరణించిరి. ఏకపుత్త్రుఁడగు బాలచంద్రుఁడు గూడ మరణించెనని బ్రహ్మనాయకుఁడు చింతించుచు విచారవశి మఱల ధైర్యము గొని కర్తవ్యము యోచించుసరికి కన్నమనాయఁడువచ్చి నాయకురాలు దక్క మిగిలిన శత్రుబలమంతయు నాశనమయ్యెనని విన్నవించెను. బ్రహ్మనాయఁడు కన్నమనాయనిఁ గౌఁగిలించికొని 'కుమారా! నాఋణముతీర్చికొంటివి. నీకదనప్రశస్తి లోకమునంతయునచ్చెరువుపెట్టినది. మనము ప్రపంచములోనికివచ్చి పుణ్యమో పాపమో గడించితిమి. ఆప్తులందఱు మరణించిరి. నాయకురాలొకతె జీవించి యేమి ప్రతిఘటింపఁ గలదు? కావున మనమిఁక నూర్ధ్వలోకము చేరనదను సమీపించినది. సంగరమునకు ముందు మన కులకాంతలనందఱను మేడపిలో నుంచివచ్చితిమి. వారలనందఱను ఇచ్చ

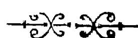
టికిఁ గొనిరమ్ము. విశ్వాసపాత్రుఁడవు నీవు పోయినఁగాని వారురారు. తత్క్షణమ కొనిరమ్మని చెప్పెను. కన్నమనాయఁడు ఆనవాలుగా బ్రహ్మనాయకుని ఖడ్గము దీసికొని మేడపికిఁ బోయి యటనున్న కాంతాసమూహమునకు సంగరక్రమ్మ నంతయు నివేదించి బ్రహ్మనాయకుని యాజ్ఞ దెలిపెను. రాజపత్నులు, కులకాంతలు, తమ బంధుబృందము మరణించి నందులకుఁ జాలసేపు దుఃఖించి బ్రహ్మనాయుని సన్నిధికిఁ బ్రయాణమైరి. బ్రహ్మనాయఁడు గతించిన వీరుల యస్థికలు దీసికొని సమీపమునందున్న గుత్తికొండ బిలములోని ప్రవాహము నందుఁ గలుపఁబోవుచుఁ గులకాంతల సందఱను వెంటఁగొని యందుఁబ్రవేశించి యొక్కొక్కరి పేరుతోఁ దిలోదకములొసంగుచుండెను. బ్రహ్మనాయఁడు సకుటుంబముగా బిలములోనికిఁ బోయి యున్నాఁడుగావున నీసమయము బిలద్వారము మూసితిమేని యాతఁడు మడియఁగలఁడని తలంచి నాయకురాలు కొందఱు భటులను ద్వారము మూయఁబంపెను. కన్నమనాయకుఁడా సంగతిగ్రహించి ద్వారము మూయుచున్న వంచకులనందఱను ఖండించి వారలను బ్రోత్సహించిన నాయకురాలినిబట్టి తెచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరులందఱకు ఉత్తరక్రియలాచరించినంతనె వీరకాంతలందఱు సహగమనము సలిపి పుణ్యలోకములు బడసిరి. నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని పాదములకు నమస్కరించి యొఱుంగక కావించిన సాహసమునకు మన్నింపు

మని ప్రార్థించెను. దయాస్వభావుఁడగు బ్రహ్మనాయకుఁడు నాయకురాలికిఁ బూజాకుసుమములు, తీర్థము నొసంగి యాదరించి బిలమునందలి ప్రవాహమునందుఁ జొచ్చి యదృశ్యుఁ డయ్యెను. కన్నమనీఁడు బ్రహ్మనాయునికి భక్తివిశ్వాసములతో దర్పణాదు లొసంగి తానును బ్రవాహమునఁ జొచ్చి యంతర్హితుం డయ్యెను.

కన్నమనేఁడు ఆకాలమున మిగుల హీనముగా భావింపఁబడు పంచమకులమందుఁ బుట్టినను బుద్ధివిశేషమునను ధర్మాచరణమునందును భూతదయయందును అగ్రవర్ణులకంటె యోగ్యుఁడని ప్రశంసింపఁ దగినవాఁడు. ఈతఁడు పితౄజ్ఞానిర్వాహణమునందు శ్రీరామచంద్రునకు, సోదరవాత్సల్యమునందు ధర్మరాజునకుఁ, బరాక్రమమునందు గర్జునకు సమానుఁడు. దీనత్రాణ పరాయణుఁడును సర్వభూత ప్రియుఁడునగు బ్రహ్మనాయని క్రమశిక్షవలననే కన్నమనాయఁడు విఖ్యాతినందెను. అగ్రవర్ణులమని చెప్పుకొను వీరపురుషులు సంస్కర్తలై బ్రహ్మనాయునివలెఁ బంచములఁ బ్రేమించి యుచితవిద్యా వివేకమును బ్రసాదించి ముందునకుఁ గొనితెచ్చినచో నాఁడు మొదలు నేఁటివరకు నెందరు కన్నమనాయనివంటి వీరచూడామణులు, దేశభక్తు లుదయించువారో గదా! పలనాటి యుద్ధములో గతించిన వీరులతోఁబాటు కన్నమనాయనికిఁ గూడ వీరపూజ నాఁటినుంచి నేఁటివరకు జరుగుచున్నది. కన్నమనాయని నేఁటికిని

బంచములకంటె నితరాగ్రవర్ణులే విశేషించి పూజించుచున్నారు. దేశభక్తి, బలపరాక్రమములు, పితృభక్తి, ధర్మనిష్ఠ, సేవాదు లోనగు మానవ ధర్మములను నిర్వహించుటలో నసమానుఁడగుకన్నమనేని యాదర్శములు ఆంధ్రలోకమునకు మార్గదర్శక మగుగాక!

[ఆంధ్రమంత్రులు అను గ్రంథమునందలి బ్రహ్మనాయని చరిత్రము, ఆంధ్రవీరులు మొదటిభాగమునందలి బాలచంద్రుడుఅను వీరులచరిత్రము బఠించినచోఁ గన్నమనేని చరిత్రమునందు సూచింపబడిన ప్రధానకథాంశములు ద్యోతక మగును.]

వేమారెడ్డి

ఆంధ్ర రాజులలో రెడ్డివారు ప్రథమగణ్యులు. స్థానాం ములందుంటచే వీరు జాతిసాంకర్యములు కలుగకుండుటకుఁ స్వశాఖను బెక్కుఉపశాఖలుగా విభజించి యందుండి గుంపుని చిన్నతెగల విడదీసి సంబంధ బాంధవ్యములు జరుపుకొను మన్నారు. వీరలు చిరకాలమునుండి ఆంధ్రదేశమునందు నివసించి కాకతీయ సామ్రాజ్యము మహోన్నత దశయందున్నపుడె స్వతంత్రరాజులుగ సేనాధీశ్వరులుగా నుండి క్రమ

ముగాఁ బ్రత్యేకరాజ్యములను స్థాపించిరి. వారిలో వేమా రెడ్డి గణనీయుఁడు.

.. . వేమారెడ్డివంశమునందు దొంతిఅల్లాడరెడ్డి మూల పురుషుఁడని స్థానికచరిత్రములందుఁ గలదు. ఇప్పటిచరిత్ర కారు లదృష్టిలోని కీతఁడు రాకపోవుటచే నీపేరుగలవాఁడు లేడను చున్నారు. చరిత్రాంశములతో నేకీభవించు స్థానికచరిత్రము లకుఁ బ్రాముఖ్యమీయక తప్పదుగానఁ గూటస్థుఁడుగాఁ దలం పఁబడు నీవీరుని చరిత్రము నెఱుంగుదము. దొంతి అల్లాడ రెడ్డి పంటరెడ్డి కులములో జనించినవాఁడు. నిజాము రాష్ట్రము నందలి చెదలువాడలో నీతఁడు వ్యవసాయము చేసికొని జీవిం చుచుండెను. ఒకనాఁ డీరైతు భూమిదున్నుచుండఁగా లంకెల బిందెలు బంగారు నాణెములతో నిండినవి దొరకెను. గ్రామ వాసులందఱ ఆధనము హరింపవలయునని యత్నించు చుండు టచే రాజధానిగా నుండు అనుమకొండకుఁజేరి యచటనొక సువర్ణ వీరరాఘవ విగ్రహము చేయించి పూజించు చుండెను. అచ్చటగూడఁ గొన్నియపాయములు కలుగుచుండుటచే అల్లా డరెడ్డి ధనవస్తువాహనాదులతో కొండపల్లి సీమకువచ్చి కవు లూరునందును ధరణికోటయందును బ్రాసాదములు గట్టించి సుఖముగా నుండెను. కొంతకాలమునకు దురదృష్టమున ఓరుగల్లు రాజ్యమును బరిపాలించు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తిని తురకలు బంధించి ఢిల్లీనగరమునకుఁ గొంపోయిరి. సామంత

రాజులు, సేనానాయకులు స్వతంత్రసంస్థానములు స్థాపించిరి. అపుడు రాజప్రతినిధిగానుండి నూతనరాజ్యములు స్థాపించినవారిలో ప్రోలయరెడ్డి యొకఁడు. ఈయన తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చి ఆంధ్రదేశమున నసమానకీర్తి గడించిన మహావీరుఁడే మనకథానాయకుఁడును శూరచూడామణియు నగు వేమారెడ్డి భూపాలుఁడు.

వేమారెడ్డి పూర్వులు సంపదలతోఁ దులదూగుచు దుర్గములు కట్టుటకు ధనము నార్జించిన విషయము దెలుపు నొక చిత్రకథవాడుకలో నున్నది. కథయొక్క సత్యాసత్యము లెటులున్నను వినుట కుత్సాహాకరముగా నుంటచే నిట నుదాహరించుచున్నారము. దొంతి అల్లాడరెడ్డి కవులూరిలోనుండి అతిధిపూజాతత్పరుఁడై ప్రఖ్యాతుఁడై యుండు నపుడు ఆయన యింటికి అకాలమున నొక వైశ్యుఁడువచ్చెను. అల్లారెడ్డి అతిథిపూజా తత్పరుఁడుగాన ఆగతుఁడగు వైశ్యుని మిగుల నాదరించి ఆహారముచేసికొనుటకు పలయుపాత్రముల వస్తువుల నొసంగఁగా నా వైశ్యుఁడు తనయొద్దనున్న పసరుబరి కొగల గుడ్డల మూటను చిలుకకొయ్యకుఁ దగిలించి వంటపని మీఁదబోయెను. కొంతసేపటికి పసరు తోణికిపడుటచే గ్రింద నున్నయినుపములుకు లన్నియు బంగారమయ్యెను. అల్లాడరెడ్డి చూచి మిగుల నాశ్చర్యమునొంది మూటలో నేమి గలదో చూడఁ బసరుండెను. దానిని ఏలోహముమీఁదఁ బోసినను

బంగారముగా మారుచుండెను. వర్తకున కీవసరు చిక్క నీయక హరించి దీనిసహాయమున ధనము విశేషముగా నార్జించి రాజ్యము స్థాపింపనెంచి వసరుబరిగెమూటను దనగృహములో దాచి పసరుమూట తోలుత వర్తకుడుంచిన గృహమునకు అల్లాడరెడ్డి నిప్పుపెట్టెను. గృహము కాలిపోవుట చూచి వైశ్యుడు పరుగెత్తుకొనుచువచ్చి తాను సేకరించిన వసరుమూటగూడ నందే కాలిపోవుచున్నదని తలంచి వింధ్యాద్రి కేగి మహాయోగుల నాశ్రయించి తానార్జించిన దివ్యరసము తగులబడి పోవుచున్నందులకు విచారపడి తానును అగ్నిహోత్రమునం బడి మరణించెను. గతమునకు అల్లాడరెడ్డి వగచి నిదురింప రాత్రి వేళవర్తకుడు కలలోనికివచ్చి 'రెడ్డిదొరా! నీకు లభించిన వరుస వేదితో ధనము నార్జించి దేవళములు కోటలుగట్టి వరోపకారివై జీవింపుముగాని యందొక కానునేని స్వయముగా నువయోగించుకొనకుము చిరకాలము పెద్దలసేవించి వడసిన స్పర్శ వేది అదృష్టవంతుడవగుటచే సులభముగా నీకు లభించినది. నా పేరు వేమన్న. నేనింత మహోపకారము నీకుఁ గావించితినిగాన నీసంతతి కంతకు నా వేమనామము పెట్టుము.'' అని చెప్పెను. అల్లాడరెడ్డి అందుల కియ్యకొని యాధనమును గోటలు, పేటలు గట్టించి ప్రజోపయోగముగా వినియోగించెను. ఈ కథ కొండవీడు, కొండపల్లి, ధరణికోట ప్రాంతములలో

వాడుకగానున్నది. ఈకథకును వేమారెడ్డినామమునకును గల సంబంధ మెంతవఱకు సత్యమో తెలుప వీలుకాకున్నది.

వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౨౦ మొదలు ౧౩౪౯ వఱకు రాజ్యము పాలించెనని చరిత్రవిదులు తలంచుచున్నారు. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి తురకరాజులతోఁ బోరాడి స్వాతంత్ర్యము నిలుపుకొను సమయమున దేశము చాలవఱకుఁ బరాధీనము కాసాగెను. అపుడు వేమారెడ్డి కొన్నిదుర్గముల లోఁబఱచికొని పాలింపఁదొడఁగెను. ఇంతలోఁ గాకతీయరాజ్య మస్తమించుటతో వేమారెడ్డి మిగుల స్వతంత్రుఁడయ్యెను. పిదప వేమారెడ్డి ఆంధ్రదేశమును తురకల హస్తగతము గాకుండఁ గాపాడెను. తురకలు హరించిన దేవబ్రాహ్మణ వృత్తులు తిరుగసాధించి తానుస్వయముగా పూర్వగృహీతలకు ధారపోసి వైదికమతమును నిలువఁబెట్టెను. ఓరుగల్లు మొదలుకొని కొండపల్లి వఱకుఁగల దేశమును వెలమవా రాక్రమించుకొనిరి. రాచవారు తిరుగఁబడి వెలమవారి స్వతంత్రమును బడఁగొట్ట యత్నించుచుండిరి. ఈ యంతఃకలహములను గుర్తించి తురుష్కులు దండయాత్రలు గావించుచు ఓరుగల్లు ప్రాంతములను గొల్లగొట్టుటచూచి ధరణికోట ప్రాంతములందుఁ దన ప్రతినిధులను నిలిపి విరోధులెవరును కృష్ణదాటి రాకుండను దేశమునందు నెట్టి యశాంతి పొడసూపనట్లు వేమారెడ్డి మిగుల జాగ్రత్తగాఁ గట్టుబాటులు చేసెను. క్రమముగా రాచ

వారు రాజ్యసంపదలఁ గోలుపోయి పద్మనాయకులధాటికోర్వఁ జాలక యితర ప్రాంతములకు వలసఁబోయిరి. పద్మనాయకు లనఁబడు వెలమవీరులు ఓరుగల్లు మొదలుకొని కృష్ణవరకుఁ బాలించుచుఁ దరుణముగనిపెట్టి రెడ్డిరాజ్యమును గూడఁగబ ళింపవలెనని పలుమాఱు ప్రయత్నించి సరిహద్దులలో భయం కర సంగ్రామము లొనరించి విఫలప్రయత్నులై వెనుకకు మఱ లిరి. నాఁటనుండి రెడ్డివారికి వెఁమవారికిఁ జిరకాలము తగ వులు, సంగరములు జరుగుచు వచ్చెను. వేమారెడ్డి తన రాజ్య మునం దంతటను రాజప్రతినిధులుగాఁ దన సోదరులను అగ్ర జులను, జ్ఞాతులను, మాతామహకుటుంబమువారిని నుంచి తాను అద్దంకి రాజధానిఁగా జేసికొని నెల్లూరుమొదలు గోదా వరీ మండలమువఱకుఁ బరిపాలించెను. కర్నూలు మండలము గొంత భాగమును, కృష్ణా గుంటూరు మండలములు పూర్తి గను, నెల్లూరి మండలములోఁ జాలభాగమును, గోదావరీ మం డలములోని తూర్పు భాగమును వేమారెడ్డి పాలించెనని విశ్వ సింపవచ్చును. ఈయన మన్నెరాజులను గూడ గెలిచితినని చెప్పుకొనుటచేఁ గటకమువఱకు దండయాత్రల కేఁగె ననియు నాప్రాంతము లచిరకాలమునకె పరహస్తగతమై యుండు ననియుఁ దలంచవచ్చును. వేమ భూపాలుఁ డార్యధర్మములన నిలకొల్పుటలోను బునరుద్ధరించుటయందును మిగులఁ బే రెన్నిక గాంచెను. ప్రతాపరుద్రదేవుని ధర్మములు ఖిలమై యువః

పరిపాలనమున విచ్ఛిన్నముకాఁగా వేమారెడ్డి తాను ప్రభుత్వమునకువచ్చి పునరుద్ధరించినటుల అమరావతిశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనినాఁడు.

వేమారెడ్డి గతించినను అతనివంశము నశించినను నేఁటి వఱకు నాతని ధర్మములు శాశ్వతముగా నున్నవి. వేమవరము అను పేరుతో నెన్నియో గ్రామములుకట్టించి వేదవేదాంగ విదులగు బ్రాహ్మణులకు దానముచేసివైదికమతమును నిలువఁ బెట్టెను. నూటయెనిమిది దేవాలయములు కట్టించి యందీశ్వర ప్రతిష్ఠగావించి, నటులకు గాయకులకు భజనపరులకు అర్చకులకుఁ బుష్కలముగా వృత్తుల నొసంగెను. దుర్గమముగా నున్న శ్రీశైలమునకును అహోబిలమునకును మెట్లుకట్టించి యాత్రికులకెంతయో సౌకర్యము కలుగజేసెను. విరోధులను రాజ్యపు సరిహద్దులలో నేని అడుగిడ నీయకుండ జాగ్రత్తచేసి ప్రఖ్యాతి నొందెను.

వేమారెడ్డియొద్ద రాజ్యాంగ విమర్శకుఁడును బరిపాలనా కౌశలుఁడును ధర్మపరాయణుఁడును నగు కాశ్యపగోత్రసంజాతుఁడైన రామాప్రగడయు నతని యనంతర మాతని మనుమఁడగు మల్లినాథుఁడును మంత్రులుగానుండి రాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ గొనివచ్చిరి. సేనానాయకులుగా సహోదరులగు అన్నారెడ్డియు, మల్లారెడ్డియు, గుమారుఁడగు అనపోతారెడ్డియు, మేనమామ కుమారుఁడగు సూరారెడ్డియునుండి రాజ్యాభి

వృద్ధికి సహకారులైరి. వీరిలో మల్లసేనాని విద్యాప్రియుఁడు. ఎఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి నీ మల్లసేనాని తోలుతఁ దన యాస్థానము నందుఁ గవిగా నుంచికొని గౌరవించి చిరకాలము పోషించి పిదప వేమభూపాలకుని ప్రాపకమునందుఁ జేర్చెను. సముద్ర తీరమునందున్న కురుమలూరునం దీమల్లారెడ్డి నివసించి ద్వీపాంతరము ల నుండి పడవలపై వచ్చు విదేశవస్తువులకు సుంకములు నిర్ణయించుచు నుండెను. ఈయన కవితాభిమానము గలవాఁడు గాన మిగులఁ బ్రశంసాపాత్రుఁడు. వేమారెడ్డి రాజ్యము పాలించు సమయమున మోటుపల్లి గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండెను. కాకతీయరాజు లచట శుల్కాధికారి నుంచి దిగుమతి సరకులకుఁ బన్నులువిధించి శాసనశిలలను వ్రాయించిరి. వేమారెడ్డి యాజ్ఞను బురస్కరించుకొని సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డి అపరిమిత పరివారసహితుఁడై విరోధిహస్తగతమై యున్న మోటుపల్లిని జయించెను. అది మొదలు రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు సుంకముల వలన మితిలేని యాదాయము వచ్చుచుండెను. నూంకారెడ్డి ధరణికోట ప్రాంతములనుండి వెలమవీరులగు అనపోతానాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు ముందునకు రాకుండఁ బలుమాఱు నిలువరించెను. కటకాధీశ్వరుఁడగు గజపతిని కృష్ణ కావలనే యెదిరించి వెనుకకుఁ బాఱఁదోలెను. వేమారెడ్డి శివభక్తుఁడైనను వైష్ణవభావమును విడచి శివకేశవ దేవాలయములు ప్రతిష్ఠించుటయే గాక యన్నింటికి సమానముగా

వృత్తుల నొసంగెను. అవచి దేవయసెట్టియను కోటీశ్వరుఁడగు వైశ్యుఁడు వేమారెడ్డికి సహకారిగను మిత్రుఁడుగా నుండి వలయు సమయముల నెంతయేని ధనసహాయము గావించుచుండెను. అవచిదేవుఁడు శివపూజా విధానమునందును అతిథి పూజా తత్పరత యందును దానధర్మ విధానము లందును నిరుపమానుఁడై కీర్తిగడించెను.

వేమారెడ్డి విద్యాతపో వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులకు పెక్కు లగ్రహారముల నొసంగెను. దేవాలయములు, తటాకములు ప్రతిష్ఠించి పరోపకారబుద్ధి ప్రకటించెను. చలివెందరలు, సత్రములు, తోఁటలు నెలకొల్పి సప్తసంతానములఁ బూర్తి చేసెను. ధర్మశాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడిన సమస్తధర్మములు యథాశాస్త్రీయముగాఁ గావించెను. తనయెడ భక్తిగలవాఁడై రాజ్యక్షేమమునకై పాటుబడుచున్న సోదరుఁడగు మల్లారెడ్డికిఁ బుణ్యము కలుగునటుల అమరేశ్వరస్వామి దేవాలయ శిఖరముపైఁ గనక కలశములను బ్రతిష్ఠించెను. వేమారెడ్డి పరిపాలనమం దెట్టి దండయాత్రలుగాని సంగరములుగాని లేకపోవుటచేఁ బ్రజలు సుఖముగానుండిరి. సుంకములు, పన్నులు మిగుల స్వల్పముగ నుంటచే వ్యాపారము, వ్యవసాయము మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికి వచ్చెను.

వేమారెడ్డి కవితాగౌరవము గలవాఁడు. పలువురు కవులీనృపాలు నాశ్రయించి పద్యములు రచించి సత్కారముల

నొందిరి. ఈయన రాజకీయ వ్యవహారములు ముగించికొన్న పిదప విశ్రాంతికాలమునంతయుఁ బండితులతో విద్యావినోదము లొనరించుచుఁ గడపుచుండువాఁడు. రాజ్యమునందలి ప్రసిద్ధ విద్వాంసు లందఱు ఆస్థానమున కేతెంచి సాహిత్యవినోద ప్రసంగములతోఁ గాలముగడుపు చుండువారు. ఆంధ్రకవులలోఁ ప్రసిద్ధుఁడగు ఎఱ్ఱాప్రగడ మహాకవి వేమభూపాలుని యాస్థానమునందుండి తొలుత రామాయణము పద్యకావ్యముగా వ్రాసి యంకితము గావించెను. ఆ మహాకావ్యమునందలి పద్యములు కొన్ని లక్షణగ్రంథములందు మాత్రము కనుపించుచున్నవి. ఇపు డా గ్రంథరాజమెందును గోచరింపదనుట సంతాపకరము. ఎఱ్ఱాప్రగడగ్రంథములలో సమగ్రమైనది ఆంధ్రమహాభారతముతో అన్నివిధముల సమానముగాఁ దులదూఁగఁ దగినది హరివంశము. ఇట్టి యుత్తమకావ్యమును ఎఱ్ఱాప్రగడ రచించి వేమభూపాలుని కంకితముగావించి యసమానకీర్తి కల్పించెను. ఎఱ్ఱాప్రగడవంటి మహాకవిచే నంకితము నొందఁగల్గిన వేమారెడ్డి సుకృతము ప్రశంసాపాత్రము. తనజీవితము వైదికధర్మసంరక్షణము కొఱకును ధనమునంతయు రాజ్యస్థాపనము,చిత్రకళాపోషణము లోనగు సత్కార్యములకును, అవకాశవిశ్రాంతి ధర్మశాస్త్రాధ్యయనాదికములకు నుపయోగిఁ ఆంధ్రదేశ చరిత్రమునందుఁ బ్రథమగణ్యుడైన వేమభూలుని చరిత్రము చాలవఱకు మఱపునకు వచ్చుచున్నదని

పుటకుఁ బరితాపము కలుగుచున్నది. చిరకాలము వేమారెడ్డి బాహుదర్పమున మొక్కవోని పరాక్రమమున రాజ్యమును బరిపాలించి తన జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడును ధర్మవిదగ్రగణ్యుఁడునగు అనపోతారెడ్డికి రాజ్యభారమునర్పించి కీర్తికాంతను భూలోకమున శాశ్వతముగా నెలకొల్పి స్వర్గలోక మలంకరించెను.

హరిహరరాయలు—బుక్కరాయలు

ఆనెగొంది రాజధానిగాఁ జేసికొని ఆంధ్రకర్ణాట దేశములను బాలించుచున్న జంబుకేశ్వరరాయలు ఢిల్లినుండివచ్చిన మహమ్మదీయ సైన్యముతోఁ జిరకాలము పోరాడి వీరమరణమొందెను. రాజ్యాంగవిదుడగు మహమ్మదీయనృపుడు తన కెంతకును రాజ్యము స్వాధీనము గాకపోవుటచేఁ బ్రజావిశ్వాసపాత్రుఁడగు హరియప్ప వడయరు అనుమంత్రిని రాజుగఁ జేసి సుంకములు సకాలమునఁ జెల్లించు కట్టుబాటులొనర్చి తన రాజ్యమునకు వెడలి పోయెను.

కాకతీయ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి బంధీకృతుఁడుగ ఢిల్లికి యవనులచేఁ గొనిపోవఁ బడిన పిమ్మట మరల స్వతంత్రరాజ్యస్థాపనమున కవకాశములు కలుగకపోయెను. యవనులధాటి కాఁగఁజాలక ప్రజలు సుభిక్ష

ముగానున్న యితర ప్రదేశములకు వెడలిపోయిరి. వెలమవీరుఁ
డగు అనపోతానాయకుఁడు స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించెను
గాని సరియగు దుర్గములు, విశ్వాసపాత్రులగు పరిజనులు లేక
పోవుటచే యవనులధాటివలన నారాజ్యముగూడ క్షీణించు
చుండెను. ఈపరిస్థితులు గమనించి ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునందు
సుగంధ భాండాగారాధ్యక్షులగు హరిహరరాయలు, బుక్క
రాయలు అను వీరసోదరులు అమితధనసంపత్తితో, వస్తువాహ
నములతోఁ, బరివారముతో విద్యారణ్య స్వాములవారి ప్రో
త్సాహమున స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించుటకు అనుకూల
ప్రదేశములు వెదకుచుఁ గొన్నిదినములకుఁ బైనిచెప్పిన ఆనె
గొందికిఁజేరి రాజును లోఁబఱచికొని తామెరాజుగ రాజ్యము
పాలించుచుండిరి. విద్యారణ్యులు నూతన సామ్రాజ్య స్థాప
నకు వలయుప్రయత్నములు చేయుచుండెను.

హరిహరరాయలను బుక్కరాయలను వెంటనిడుకొని
విద్యారణ్యస్వామి యొకదినంబున నూతన సామ్రాజ్యము
స్థాపించుటకు అనుకూలప్రదేశ మెచటనున్నదో వెదకుటకు
బయలుదేరెను. కొంతదూరము పోవఁగాఁ జుట్టును గొండలచే
నావరింపఁబడి సురక్షితమగు నొకవిశాలప్రదేశము తుంగభద్రా
తీరమున వారికి గోచరించెను. ఆప్రదేశము మనోహరముగా
నుంటచే నందు సంచరించుచు విశేషముల నరయుచునుండ
గొన్ని వేఁటకుక్కలు కుందేళ్లచేఁ దరుమఁబడి పరుగెత్తుట కాఁ

బడెను. విద్యారణ్యులవా రదిచూచి మిగుల నాశ్చర్యపడి రాజ సోదరుల కావింతఁజూపించి: 'రాజకుమారులారా! ఈప్రదేశము నూతనరాజధాని కనువగుతావు. ఇచట రాజ్యమును స్థాపించితిమేని చిరకాలము వెలుఁగొందఁగలదు. ఇదియె నాకభిమత ప్రదేశ' మనఁగా వారును ఆమోదించిరి. విద్యారణ్యులు శ్రీ విద్యాచక్రానుసారముగ సరిహద్దులు నిర్ణయించి నగరవీథులు రాజమందిరములు, ప్రకృతిజనుల నెలవులు, దుర్గమములకుఁదావులు నిశ్చయించి శుభముహూర్తమున విద్యానగరమను పేరుతో నూతననగరరాజప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆ శుభముహూర్తబలముననో, రాజసోదరుల అదృష్టవశముననో అచిరకాలములో విద్యానగరము మహాపట్టణముగా మారెను. విద్యారణ్యులు పెట్టిన శుభముహూర్తమున హరిహరరాయలు తన రాజధానిని ఆనెగొందినుండి విద్యానగరమునకు మార్చుకొని హితబంధు సామంతరాజసమక్షమున మహోన్నత వైభవముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడాయెను. పరాక్రమశాలియు న్యాయమూర్తియునగు బుక్కరాయలను బ్రజానుమతంబున విద్యారణ్యులవారు విజయనగర సామ్రాజ్యయువరాజు నొనరించెను. రాజసోదరు లిరువురు నాఁటనోలె నూతనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటకు సర్వశక్తులు ధారవోసి విజయయాత్రలకుఁ బరికరములు సమకూర్పఁదొడఁగిరి.

విద్యానగరపు సరిహద్దులలో బల్లాలదేవుఁడను హొయిసల రాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. అతనిరాజ్యము నెటులేని హరించి తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొన వలయునని హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు తీవ్రకృషి చేయుచుండిరి. ఆకస్మికముగా మహమ్మదుతుగ్లకు హొయిసలరాజ్యమునకు రాజధానియగు ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి కోటఁబగులఁగొట్టి సంపదల నన్నింటిని జూరఁగొనెను. ఇఁక నిటనున్నచో నెప్పటికైన నపాయము తప్పదని బల్లాలదేవుఁడు దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలకుఁబోయి యది రాజధానిగాఁ జేసికొని పాలించుచుండెను. హరిహరరాయలు తన సహోదరులగు కంపభూపతి, బుక్కరాయలు, మారభూపాలుఁడు, ముద్దరాజు అను నలువురకు విశేషసైన్యమును ఇచ్చి సమస్త రాజుల జయించిరమ్మని పంపఁగా వారు సమీపముననున్న చిన్నచిన్న రాజుల నంకితులను గావించుకొని రాజధాని చేరిరి. అపుడె బల్లాలరాజుయొక్క రాజ్యము పూర్తిగాఁ గర్ణాటరాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. ఆంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధ దుర్గములుగా గణింపఁబడు పెనుగొండ, చంద్రగిరి, ఉదయగిరి, కనకగిరి దుర్గములు విద్యానగర రాజ్యములోఁ గలసిపోయెను. దినదిన క్రమమున విద్యానగరరాజ్యము అభివృద్ధిలోనికి వచ్చుటఁ జూచి చిన్నచిన్న రాజులు తమంతతామె యంకితులై సుంకములు చెల్లింపనంగీకరించిరి. కల్పవృక్షములవలెఁ దనకన్ని విధముల సహా

కారులగు నలువురు సోదరులను నాలుగుచోటుల శాంతిస్థాప నమునకుఁ బంపుచు విద్యారణ్యుల సహాయమున దుర్గములను కోటలను బలపరచుచుఁ జిరకాలము రామరాజ్యమువలె హరిహరరాయలు పాలించుచుండెను. క్రమముగాఁ గర్ణాట దేశము, ద్రవిడదేశములోని కొన్ని భాగములు సముద్రప్రాంతములు వనవాసి, మహిశూరు లోనగు రాజ్యములన్నియు హరిహర రాయల పరిపాలనములోనికి వచ్చెను. విశాలమగు తనరాజ్యమునఁ బ్రజాసుఖమె తన సుఖముగా భావించి అవసరమగు తావులకుఁ దన సోదరులఁ బంపి ప్రజాసౌఖ్యములు విచారించుచు హరిహరుఁడు రాజ్యము ధర్మబద్ధముగాఁ బాలించెను.

కర్ణాటరాజ్య మీవిధముగా దినదినాభివృద్ధియగుచుండఁగనే ధూమకేతువు వలె బహమనీరాజ్య మొకటి స్థాపింపఁబడెను. ఢిల్లీచక్రవర్తియొద్ద సేనానాయకుఁడుగా నున్న హసన్ గంగూ అను మహమ్మదీయుఁడు అల్లా ఉద్దీను షాహా అను బిరుదనామముతో నీనూతన రాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౪౭ లో దక్షిణాపథమునందు (దక్కన్ దేశమున) నెలకొల్పి క్రమముగా నభివృద్ధికిఁ దెచ్చుచుండెను. మహమ్మదీయులు ముందునకు వచ్చి విజయనగర రాజ్యమును గూడఁ గబళింపఁ దీవ్రకృషి చేయుచుండిరి. విజయనగరాధిపతి తన బలములో విశేష భాగమును సరిహద్దులలోనుంచి తురకలనురాజ్యమునం దడుగైనఁబెట్టకుండఁ జేసెను. యవనుల దాడికి లోనుగాక సురక్షి

తముగా నుంటచే విద్యానగరరాజ్యమె మనకు శరణ్యమని పలువురు ప్రజలు దక్కను భూములను విడిచి కర్ణాట రాజ్యమునకు వచ్చిరి. హరిహరరాయల కాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁ డైన నాచన సోమనాథమహాకవి పెక్కుగ్రంథముల నాంధ్రభాషలో రచించెను. ఈకవి హరిహరరాయల రాజ్యకాలమునందుండి బుక్కరాయలచేఁ బంపాసరోవర సమీపమునందున్న విరూపాక్షస్వామి సన్నిధానమునందు బుక్కరాయ పురమును అగ్రహారముగాఁ బడసెను. ఆంధ్రకవులకు విద్యానగరమునకుఁ జిరకాలమునుండి సంబంధము గలదనియుఁ గర్ణాటరాజ్యాధీశ్వరు లనఁబడు విద్యానగర ప్రభువులందఱు ఆంధ్రకవులఁ బోషించి భాషను బెంపొందించిరనియుఁ జెప్పుటలోఁ గొంచెమేనియు నతిశయోక్తి యుండదు. ఆనాఁడింక నెందఱు కవులు మహారాజ పోషిపు బడసి సుఖముగా జీవించిరో తెలుపు నాధారములు లేవు.

హరిహరరాయల కాలమున విద్యానగరరాజ్యము ఆఱు భాగములుగా విభజింపఁబడి యుండెను. అందు ఉదయగిరి రాజ్యమొకటి. ఈరాజ్యమును దొలుత కంపభూపతియు నతని యనంతరము పెద్దకుమారుడగు సంగమరాజు, శావన్న యొడయలు బాలించిరి. విద్యారణ్యుల సోదరుఁడగు సాయనాచార్యులు సంగమరాజునొద్దమంత్రిగానుండి నెల్లూరునందు నివసించుచుండెను. రెండవది పెనుగొండరాజ్యము. ఇందు గుత్తి,

చంద్రగిరి రాజ్యములు కలిసియుండెను. ఈరాజ్యములు రెంటిని గలిపి హరిహరరాయల సోదరులలో నొకరు పాలించుచుండిరి. మూఁడవది ఆరగమలె రాజ్యము. ఇందు వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవా రాజ్యములు చేరియున్నవి. ఇందుఁ గొంత భాగమును మారభూపాలకుడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రిని సచివునిగా నుంచికొని పాలించుచుండెను. షిమొగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడ జిల్లాయును గలసి ఆకాలమునందు ఆరగమలెమండలమను పేరుతో వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను. నాలుగవది ములువాయిరాజ్యము. ఇది ముద్దభూపతి పరిపాలనమునం దుండెను. ఐదవది తుళురాజ్యము. ఇందు బరకూరు, మంగటూరు చేరియుండెను. దీనిని హరపాదగౌడరాజనునాతఁడు మంత్రిగానుండి పాలించుచుండెను. ఆఱవది రాజగంభీర రాజ్యము. దీనిని బుక్కరాయల కుమారుఁడగు కుమార కంపరాయలు పాలించుచుండెను. ఈవిధముగా రాజ్యము ఆఱుఖండములుగా విభజింపఁ బడుటచేఁ బరిపాలనమునకు సుకరముగా నుండి విరోధులకు దుర్గమముగా నుండెను. వలసిన తావులకు విద్యానగరమునుండి సైన్యము, ధనము సకాలమునకుఁ జేరునటుల నేర్పాటులు చేయబడెను. అందుచేఁ జిన్నరాజులెవరును రాజ్యములోని భాగములనేని జేరిచూడ లేకపోయిరి.

హరిహరరాయల జననకాలము గుర్తింపఁదగు నవకాశ ములు లేవు. ఆయన రాజ్యమునకువచ్చి విద్యానగరమునందుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౩౬ నుండి క్రీ. ౧౩౫౫ వఱకు పందొమ్మిది సంవత్సరములు పాలించి పరలోక మలంకరించెను. యువరాజుగ నుండి పేరొందిన బుక్కరాయలు అన్నగారు మరణించినవార్త వినినవెంటనే హోసపట్టణమునం దొక ప్రతినిధిని నిలిపి తాను విద్యానగరరాజ్యమునకు వచ్చి పట్టాభిషిక్తుఁ డాయెను.

బుక్కరాయలు పరాక్రమాదికమున హరిహరరాయల కించుకేనియుఁ దీసిపోవువాఁడు గాఁడు. విద్యానగర రాజ్యమున కీతఁడు పాలకుఁడుగా వచ్చుసరికి బహమనీసుల్తాను మహమ్మదుషాదుషా, ఓరుగల్లు ప్రాంతములను బరిపాలించు అనపోత భూపాలుని యేలుబడిలోనున్న భువనగిరి, గోలకొండ దుర్గములను వారించి కర్ణాటరాజ్యమును లోఁగొనుటకు సిద్ధముగా నుండెను. బుక్కరాయలు మునుదున కడుగుబెట్టకుండ సరిహద్దుల నెన్నివిధములఁ గాపాడుచున్నను మహమ్మదుషా విజయనగరముమీఁదికి దండయాత్రకు అపరిమితబలముతో వచ్చి ఘోరసంగ్రామము గావించెను. కడకు బుక్కరాయలె జయించుటచే మహమ్మదీయులు నష్టావశేషమగు సైన్యముతో నింటిత్రోవఁ బట్టిరి. బుక్కరాయలు పరాజయము నెఱుంగక వీరవతంసమని పేరొంది ప్రతి సంగరమునందును జయమొపడ

యుచుఁ జిరకాలము రాజ్యము పాలించెను. కొంతకాలము గడచినమీఁదట మహమ్మదుషాహా బుక్కరాయలు సంధిగా వించికొని ఒకరి రాజ్యముపైకి వేఱొకరు రాకుండఁ గట్టడి గావించుకొనిరి. అదిమొదలు బుక్కరాయలు సరిహద్దులను గాపాడు యత్నమువాని తిరుగఁబడిన సామంతరాజుల పైకిని నూతనరాజ్యములమీఁదికిని దండయాత్రలకు బయలువెడలి కర్ణాటరాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను.

బుక్కరాయలు రాజ్యము పాలించుసమయమున నతని పెద్దకుమారుఁడగు కంపరాయలు పలుమాఱు విజయయాత్రల కేఁగి విజయలక్ష్మీ ద్వితీయుఁడై తిరిగివచ్చెను. దక్షిణదిశకు జైత్రయాత్ర కేగుతఱి నీ నృపాలునివెంట గోపమంత్రియు, సాళువమంగరాజును సహాయులుగా నుండిరి. ద్రవిడదేశపాలకుఁడగు సాంపరాయలకును గంపభూపతి సైన్యమునకును గొప్పసంగరము జరిగెను. సాంపరాయ లమితబలముతో బాలేరు నాధారముచేసికొని ప్రతిపక్షసైన్యము నెదిరించెను. కంపరాయని సైన్యము సంగరమున నారితేరినదగుటచే ఉపాయాంతరములచేఁ బాలేరుదాటి ఆకస్మికముగాఁ బైనఁబడి ద్రవిడసైన్యమును దునుమాడెను. సాంపరాయలు పడవీడు దుర్గమునందుఁ జేరెను. ధైర్యస్థైర్యములతోఁ జిరకాలము పోరాడి కంపభూపాలుఁడు సాంపరాయలను వశపఱచికొని ఆతనిని సామంతునిగా నేర్పరచి సాంపరాయస్థాపనాచార్య బిరు

జము వహించెను. మహమ్మదీయులు మధురజయించి దేవళములు రూపుమాపుచుంటచే అర్చకులు శ్రీరంగములోని విగ్రహమును దెచ్చి తిరుపతిలో దేవస్థానమునందు దాఁచిరి. ఈ సంగతి కంపభూపతి సేనానాయకుఁడును జెంజిసీమాపాలకుఁడును విష్ణుభక్తుఁడునగు గోపనార్యుఁడువిని తురుష్కులఁ బాఱదోలువఱ కావిగ్రహమును శృంగవరపుఁ గోటయందుఁ జేర్చి పూజించునటులఁ గట్టడిచేసెను. దేవాలయ ధ్వంసకుఁడగు మహమ్మదీయసేనాని మధురనుండి శ్రీరంగమునకు వచ్చి దేవళముననే బసగావించి కొన్నిదినముల కనారోగ్యముగానుండి సమయవరమను గ్రామమునకు స్వల్పపరివారముతో నేఁగెను. అతని దుర్బలస్థితిని గనిపెట్టి గోపనార్యుడు చెంజినుండి బయలువెడలి సంహరించి శ్రీరంగములో మఱల విగ్రహమును బ్రతిష్ఠించెను. ఈ మహమ్మదీయునకు వెఱచి సత్యమంగలమునందుఁ దలదాఁచు కొనుచున్న వేదాంతదేశికులు శ్రీరంగమునకు వచ్చి తనకవితా కల్పనలచే గోపమంత్రిని సంతోష పఱచెను. కంపరాయలు గడించిన ప్రతివిజయమునందును గోపమంత్రియే గాక సాళ్వమంగు గూడనుండి యుండెను. సాళ్వమంగు ఆకాలమునఁ జేరెన్నిక గన్నవీరులలో నొకడు. బుక్కరాయలటులఁ బుత్త్రుని సహాయమునం గూడ సామ్రాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ప్రసిద్ధి వహించిన వ్యాపార స్థలములను

రేవు పట్టణములని పేరొందిన గోవా పట్టణ మాకాలమున విదేశ వ్యాపారమున కాస్పదముగా నుండెను. విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు ద్రవిడదేశమునందలి చాలభాగము బుక్క-రాయని కాలమున లోఁబడియుండెను. మళయాళము, సింహళము లోనగు దూరదేశములను బాలించు రాజులుసైతము బుక్క-రాయల ధాటికి వెఱచి యెప్పు డెట్టియపాయము గలుగునోయని సామంతులవలె రాయబారులచే వస్తువాహన రత్న సువర్ణాదులు కానుకగాఁ బంపుచుండువారు.

బుక్క-రాయలు సర్వసమత్వము, పాపభీతి, దైవభక్తి, పరోపకారబుద్ధిగల ఉత్తమగుణసంపన్నుఁడు. ఈయన శైవమతము నం దాదరభావము గలవాడైనను అన్యమత ద్వేషము లేక కాలము గడపెను. వైదికమతమునం దెక్కుడు అభిమానము గలవాఁడుగ నుండి విద్వాంసులగు బ్రాహ్మణులకు విశేషించి వృత్తుల నొసంగి మిక్కిలి యాదరించెను. బుక్క-రాయలు సముద్రము, నాగవ్వచెఱువు, బచ్చవ్వ చెఱువు లోనగు ప్రసిద్ధములగు తటాకముల నిర్మించుచు నెలకొల్పి రాజ్యమునందు కఱవు లేకుండఁ జేసెను. బుక్క-రాయలు కళింగదేశము, ఓఢ్ర దేశము గూడ జయించి మహేంద్రగిరివఱకు దండయాత్ర గావించి నటులఁ గొన్నిచోటులఁ జెప్పఁబడెను. ఈయన మంత్రులలో నొకఁడగు మల్లినాథుఁడనఁబడు భోజనమల్లుఁడు యవనుల జయించిన మహావీరుఁడు. విద్యానగర సామ్రాజ్య నిర్మా

తల పవిత్ర జీవితములను బఠించు సందర్భమున సామ్రాజ్య స్థాపకుఁడును వైదికమతాభిమానియు అపరశంకరుఁడని ప్రశంసింపఁదగిన వాఁడును నగు మాధవవిద్యారణ్యులవారి జీవితము నెఱుంగుట చాల నవసరము.

మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యు లను నిరువురు సోదరులుగలరు. వీరు జగద్విఖ్యాతులగు విద్వాంసులు. వీరిది యజుర్వేదము, బోధాయన సూత్రము, భారద్వాజగోత్రము. యవనవ్యాప్తిచే దేశమందు అరాజకము ప్రబలి వైదికమతమునకు విప్లవము కలుగనుంటచే మాధవాచార్యులు హరిహరరాయ బుక్క రాయలఁ బ్రోత్సహించి విద్యానగర రాజ్యమును స్థాపింపఁజేసెను. పేరునకు రాజులుగ నాసోదరరాజుల నుంచి రాజ్యచక్రము నంతయు మాధవాచార్యులే స్వయముగా బాంగరముఁను ద్రిప్పినటులద్రిప్పి మతధర్మములను గాపాడుటకుఁ దన జీవితమునంతయు ధారపోసెను. మాధవాచార్యులు, సాయణాచార్యులు సంస్కృతములో సమస్తవిషయములందును గ్రంథములను రచించి గీర్వాణభారతి కఖండమగు సేవ గావించిరి. మాధవాచార్యులు సన్యాసము స్వీకరించి విద్యారణ్య స్వామియను నామాంతరము వహించి శృంగేరీపీఠమున కధ్యక్షుఁ డయ్యెను. సన్యాసాశ్రమమునందు సైతము విద్యారణ్యులు విద్యానగర సామ్రాజ్యక్షేమమునకుఁ బాటుపడుచుండెను. మాధవ విద్యారణ్యులవారు విద్యానగరమును బరి

పాలించిన ప్రథమ హరిహరరాయల బుక్కరాయలద్వితీయ హరిహరరాయలకాలములలో మంత్రిగ ధర్మోపదేశకుఁడుగా నుండి రాజ్యక్షేమమె వైదికమతక్షేమముగా భావించి ఆయా రాజులను వైదికధర్మప్రవర్తకులుగ నేర్పఱచి నూఱు సంవత్సరములకంటె నెక్కుడుకాలము జీవించి క్రి. శ. ౧౩౮౬ లో సమాధిగతుఁ డయ్యెను. తమ్ముఁడగు సాయణాచార్యులుగూడ సంగమరాజునొద్ద మంత్రిగానుండి విద్యానగరమునకుఁ దగినసేవ గావించి రాజ్యసహాయమున మతసంరక్షణమున నెక్కువ పాటుపడెను.

విద్యారణ్యులవారి యుపనిష ద్భాష్యములు, వేదాంత పంచదశి, వివరణ ప్రమేయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిద్యాశీర్వాద పద్ధతి లోనగు గ్రంథములు అద్వైతమతప్రవిష్టులగు విద్వాంసులు మిగులఁ బూజ్యభావముతోఁ బఠించుట యీ మహాత్ముని ప్రశస్తికిఁ గారణము. తొలుతరాజ్యమును నిలువఁ బెట్టుకొన్నఁగాని మతధర్మములఁ గాపాడుకొనఁ జాలవని మహా సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పి దాని క్షేమమె తన క్షేమమని భావించిన విద్యారణ్యుల జీవితము నేఁటి పండితలోకమున కాదర్శప్రాయ మయ్యెనేని భరతఖండము సర్వవిధముల నభ్యున్నతికి రాకపోదు. మానవజీవితమునకు, మతమునకు విజ్ఞానమునకు, స్వారాజ్యమునకు సంబంధము కలుగఁజేయుట మహాత్ముఁడగు విద్యారణ్యుల యాశీర్వచనమున నాంధ్రులకు బట్టువడఁ బరమాత్ముఁ డనుగ్రహించుఁగాత!

హరిహర రాయలకు బుక్కరాయలకు ఉత్తరవయస్సు నందు మాధవమంత్రియను మఱియొక విద్వాంసుఁడు విద్యానగర సామ్రాజ్య ధూర్వహుఁడై మంత్రి పదవియందుండి మిగులఁ బేరొందెను. కొందఱు మాధవవిద్యారణ్యులు మాధవమంత్రి యొకఁడని తలంచుట భ్రాంతిమూలము. ఇరువుర గోత్రము, తలిదండ్రుల పేరులు చూచిన వేఱువేఱు పురుషులని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. మాధవమంత్రి గీర్వాణమునందుఁ బెక్కు గ్రంథముల రచించెను. నాస్తిక మతమును ఖండించెను. బుక్కరాయల ప్రభుత్వకాలమున నీతఁడు పశ్చిమదిశ కధిపతిగానుండి విరోధిరాజులకు వీరస్వర్గము ప్రసాదించుచుండెను. ఈ వీరుఁడు గోవాపట్టణమును జయించి యందుఁ బాదుకొనియున్న మహమ్మదీయులను బోఁదోలి యాదవుల కారాజ్యము ప్రసాదించెను. ఈయన జీవితచరిత్రము నింకను దెలిసికొనవలసియున్నది. ఇంక నెందఱు స్వార్థత్యాగు లీ సామ్రాజ్య సహాయులైరో యెఱుంగనయితికాదు. విద్యారణ్యులవారు మకుటములేని చక్రవర్తియై విద్యానగరరాజ్యమును సర్వవిధముల నభ్యున్నతికిఁ దెచ్చెను. ఆ కాలమున కేవల విద్యావినోదములతోఁ గాక సంగరరంగములతోఁ గాలయాపనము జేసిన మాధవమంత్రి, సాయణాచార్యులు, సర్వమంగు, గోపప్రధాని యొనరించిన మహత్తర సేవవలఁ వైదికమత మింతవఱకు మన దేశమున నిలుచుట కవకాశ

కలిగినది. ధర్మసంరక్షణమునకై రాజ్యము స్థాపించి ప్రజా
శాంతికొఱకు సర్వస్వము ధారపోసి మతమునకు జాతికి జన
సముదాయమునకుఁ గల్పతరువువలె నున్న విద్యానగరరాజుల
జీవితములు పఠనీయములు. విద్యానగర సామ్రాజ్యము
నందలి యాదాయములోఁ జాలభాగము ఆకాలమునం
గవులకు, మతాధిపతులకు, విద్వాంసులకు నుపయోగింపఁ
బడు చుండెడిది. ప్రతిపౌరుఁడు సామ్రాజ్యరక్షణమును గృహ
కృత్యముగా భావించు చుండువారు.

రాజనఁ బ్రజలకు సేవకుఁడు. ప్రజాసౌఖ్యముల కాతఁ
డుత్తరవాది. సమస్తధర్మముల నాచరణములోఁ బెట్టి దేశ
మును సత్పథమున నడపుటకు రాజె బాధ్యుఁడు. ఇట్టి బాధ్యతల
గురుతెఱింగి రాజ్యస్థాపనమునందుఁ గాక రాజ్యాభ్యుదయ
కాలమునఁ గూడ స్వధర్మము మఱువని హరిహరరాయ
క్క-రాయల జీవితము అనంతరము విద్యా నగరరాజ్య
లిన నృపులందఱకు నాదర్శప్రాయముగఁ బరిణమించెనేని
ాధీనత ఆంధ్రులకు దటస్థించునదికాదు. విద్వాంసులు
మ్రాజ్యాభ్యుదయమునకుఁ బాటుపడుటయు సన్యాసస్వీక
ణానంతరము మతాధిపతిగానుండియు దేశమునెడ నను
గము వహించుటయు విద్యారణ్యుల జీవితమునందుఁ గల
విత్రాంశములు. మహామహుఁడగు' విద్యారణ్యుని దైవభక్తి

త్రోఁ బూజించుటకంటె నా యనఘుని యాచరణముల నాదర్శముగాఁ దీసికొనుటయే మనభావ్యభివృద్ధికి హేతువు.

అనపోతనాయఁడు

ఇతఁడపరిమితశూరుఁడై యాంధ్రదేశములోని చాలభాగము మిగులఁ బరాక్రమముతోఁ బాలించి విఖ్యాతిఁ గాంచెను. శూరవర్యుఁడగు నీమహానుభావుని జీవితచరిత్రము పఠనీయమనుటలో సందియము లేదు. కాకతీయ వంశాలంకారుఁడగు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి యోరుగల్లు రాజ్యము పాలించుతఱి సింగమనాయఁడు సేనానాయకుఁడై ప్రతిఘటించిన సామంతరాజుల దర్పమడంచి యాంధ్రసామ్రాజ్యమును నిష్కంటకము గావించి స్వామిభక్తి వెల్లడించెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యవనులచే బంధితుఁడైన పిమ్మట నాంధ్రసేనానాయకు లంద ఱాంధ్రసామ్రాజ్యమును విచ్చలవిడిగాఁ బంచుకొని పాలించుచుండిరి. నిజాము దేశములోని యాంధ్రదేశము నాసమయమున సింగమనాయఁ డాక్రమించుకొనెను. ప్రస్తుత కథానాయకుఁ డీశూరుని పుత్త్రుఁడు. ఇతఁడు రేచెర్ల గోత్రీయుఁడు. వెలమకుల భూషణుఁడు. ఈవీరుని చరిత్రమును దెలిసికొందము.

అనపోతనాయకుని చరిత్రమును వ్రాయుటకుముం దాతని జనకుఁడగు సింగమనాయనిచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలిసికొనుట యావశ్యకము. సింగభూపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవుని యొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండి మగతలయను గ్రామ సమీపమున భయంకరసంగ్రామ మొనరించి సామ్రాజ్యమునకు వ్యతిరేకించిన మచ్చకొమ్మనాయకుఁడను శూరుని వధించెను. జిలుగువల్లి యొద్ద రుద్రనాయఁడను వీరుని ఘోరయుద్ధమున జయించి ప్రతాపరుద్రునిమన్ననకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మచ్చనాయకగండ, సామంతరాగోల యను బిరుదములనే కాక యెనుబది వరములను సైతము ప్రతాపరుద్రుని వలన నొంది యసీతివరముల సింగమనాయఁడని విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఆంధ్రకవు లనేకులు సింగమనాయని వీరజీవితము గానము గావించి కృతార్థులైరి. సింగమనాయనిచరిత్రము గ్రహింప నీక్రిందిపద్యములు సాయము కాఁగలవు.

"ఉ॥ లాలితశౌర్యశక్తి నవలక్ష తెనుంగుదళంబు నాజిలోఁ
దోలిన పాండ్యభూవిభునితోడి పెనంకువ కోర్చి సన్నుతిన్
వ్రాలి ప్రతాపరుద్రునసభ వర్ణనకెక్కిన యెఱ్ఱదాచ భూ
పాలసుతుండు సింగని కభంగుని కేబిరుదైనఁ జెల్లదే॥

ఉ॥ దాచయ సింగభూవిభుని దాడికి నోడి యరాతిసంఘముల్
వేచని యారణ్యముల్ పొదలు వృక్షచయంబులుదూరమేను

లక। దోఁచిన కంటకక్షతులు తోయజలోచన లాగ్రహం
బుతోఁ। జూచి నిజేశులందలిగి చూతురు పాయక చూతు
రుగ్రతన॥"

సింగమనాయఁడు త్యాగశీలుఁడు దేవబ్రాహ్మణభక్తి
పరుఁడునై యనేక ధర్మకార్యములు గావించుటయే కాక
యేలేశ్వరమున ననేక బ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించినటుల సర్వజ్ఞ
సింగమనేఁడు "రసార్ణవ సుధాకరము" లోఁ జెప్పియున్నాఁడు.
సింగమనాయఁ డప్రతీప ప్రతాపంబున నాంధ్రదేశములోని
రాచకొండ దేవరకొండ దుర్గముల స్వాధీనముఁ గావించుకొని
యాంధ్రదేశముఁ బాలించుతఱి నితరదుర్గపాలకులకు నితనికి
నంతఃకలహములు పెచ్చరిల్లెను. సామంతులుగ నున్న జల్లిపల్లి
దుర్గపు రాచవారు పలుమారు ప్రతిఘటించి యపజయము
గడించి శూన్యసంకల్పులైరి.

వీరవర్యులగు జల్లిపల్లిరాచవారు పలుమాఱు సింగమ
నాయనితోఁ బ్రతిఘటించి నష్టపడియు నిరుత్సాహము నొం
దక యొకానొక సంగ్రామములో నాతని బావమఱదియగు
చింతపల్లి సింగమనాయఁ డనువీరుని బట్టి తమకోటలోని
కారాగారమున బంధించిరి. సింగమనాయఁ డది తెలిసికొని
యావీరుని వదలిపెట్టుఁడని యనేకపర్యాయములు రాచవారికి
వర్తమానము చేసెను. ఫలములేకపోయెను. సింగనాయఁడు
మిగులఁగోపించి జల్లిపల్లి దుర్గము నిర్మూలముఁ గావించి

రాచవారి వధించి యెటులేని చింతపల్లి సింగమనాయని బంధ
విముక్తుని గావింపదలంచి తన సైనికబలము నంతయు వెంటఁ
గొని దాడి వెడలెను. జల్లెపల్లి రాచవారు సింగమనాయని విజృం
భణమునంతయుఁ జూచి యపజయము తప్పదని నిశ్చయించుకు
కొని వెఱవు వేఱుగానక దురాత్ముఁడు మాయాకుశలుఁడగు
తమ్మళ దమ్మాజియను నొకవీరుని జల్లిపల్లి రాచవారు రాయ
బారమంపిరి. తమ్మళ దమ్మాజి తనరాకముందు రాజభటులచే
సింగమనాయకున కెఱుంగఁజేసి యాతని సమ్ముఖమున కేఁగి
చింతపల్లి సింగమనాయని యా క్షణముననె విడచిపెట్టుటయే
గాక యపరాధముగూడ చెల్లింతుమనియు క్షమింపుమనియు
వేఁడుకొనెను. సింగమనాయఁ డానందించి సైనికుల నందఱును
రణోద్యోగము చాలింపుఁ డని యాజ్ఞాపించెను. దమ్మాజీ
సింగమనాయనితోఁ జాలసే పిష్టగోష్ఠిగ భాషించి భాషించి
నమ్మకపుట్టునటుల వర్తించి కాసెలోనున్న బాకుతో సింగమ
నాయని వక్షఃస్థలమున నిటునటు దిగునటుల గాఢముగఁ బొడిచి
యావార్త బహిరంగము కాకముందె పాఱిపోయెను.

క్షణములో నీవార్త సైనికనివేశములో నల్లుకొనెను.
వీరవర్యులు కొందఱు కోపమాపుకొనలేక దమ్మాజినిబట్టి తేవ
లయునని యున్న తాశ్వములనెక్కి బయలువెడలిరిగాని యాతఁ
డంతకంటె శీఘ్రముగ దుర్గము జేరెను. విచారకరమగు నీఘోర
వార్తవిని సైనికులందఱు చాల విచారించిరి. సింగమ

నాయనిపుత్త్రులగు అనపోతనాయఁడు, మాదనాయఁడు తండ్రి వెంట నా సంగ్రామమునకు వచ్చియె యుండిరిగాన నావార్త వినఁగనే తండ్రిసమ్ముఖమునకుఁ జేరిరి. సింగమనాయఁ డాయుధముతో మరణశయ్యయందుండియుఁ గొంచెమేని విచారము నొందక దుఃఖమునొందు తనయుల నిర్వురఁ జేరఁజీరి బుజ్జగించి విచారముతో నిటులనెను. "కుమారులారా! ఈబాధతో నింకఁ బ్రాణములఁ గొంచెముసేపేని నిలుపఁజాలను. బాకు పెకలించిన వెంటనే నాప్రాణముపోవ సిద్ధముగనున్నది. పర మునందేని నాయాత్మ శాంతినొందుటయే మీయభిప్రాయ మైనచో, మీరు నిజమైన పుత్త్రులగుచో, రేచర్లగోత్రీయుల పరాక్రమరక్తము మీరక్తనాళములలోఁ బ్రవహించు చున్నచో జల్లెపల్లి రాచవారొనరించిన దురాగతమునకుఁ బ్రతి ఫలముగ వారలరక్తముచే నాకుఁ దిలతర్పణముల నొసంగఁ గోరెదను. మీరిరువురు తడవుసేయక యంగీకారము నెఱిం గించి యాయుధోత్పాటనము గావింపుఁడు." సింగమనాయఁడు కన్నులు మూసికొనెను. భీమార్జునులకుఁ దీసిపోని యాసోదర వీరు లిరువు రేకకంఠముగ 'మీయాజ్ఞ నెఱవేర్చి పితృఋణము నుండి విముక్తులమయ్యెద' మనుచు జనకునిహృదయమున నాటికొనిన యాయుధముఁ బెకలించిరి.

పితృమరణసందర్శనముచే బాలురగు ననపోత నాయ నికి మాదానాయనికిఁ బౌరుష మతిశయించెను. పితృవాక్య పరి

పాలనము గావించుటయో, శక్తిలేకున్న ఘోరసంగ్రామమున శక్తియున్నంతవరకుఁబోరి మరణించుటయో కర్తవ్యమని వారికిఁ దోఁచెను. బ్రతుకుపై నిరాశ జనించెను. పేరుగాంచిన శూరులంద ఱాసమయమున నాకుమార రాజన్యుల సమ్ముఖమున కేతెంచి బుజ్జగించి 'మే మందఱము చంపను జావను సర్వసిద్ధముగా నున్నారము. సింగమనాయఁడు మీకు జనకుఁడు, మాకుఁ బాలకుఁడుగావున నాతనియాజ్ఞ పాటించుట మనయందఱకు సమానధర్మము గావున మీరు నాయకత్వము వహింపుఁడు. ఇపుడు రాచవారినూరణమున కుపక్రమింత' మని హెచ్చరించిరి. కర్తవ్యము నారయు నాకుమారు లత్యుత్సాహముతోఁ దండ్రికి దహనాది సంస్కారములు గావించి సైనికుల నందఱ సమావేశపఱచి పితాజ్ఞ నివేదించిరి. స్వామిభక్తిపరాయణులగు నాయాంధ్రవీరు లందఱు కరవాలముల జళిపించుచుఁ దమ యంగీకారములను వెల్లడించిరి.

స్వల్పకాలమునకె దేవరకొండ, రాచకొండలలో నున్న మూలబల మంతయు రప్పింపఁబడెను. జల్లెపల్లి ప్రాంత మంతయు వెలమవీరుల సైన్యముతో నేల యీనినటు లుండెను. జల్లెపల్లిలోని క్షత్రియులగుండె లదరెను. విజయముపై నాస తొలంగెను. ఐనను శక్తికొలంది పోరాడి సంగ్రామరంగమున మరణించుటయే యిహపరసాధకమని భావించి వారును సంగరమున కాయత్తమైరి. సింగమనాయని యాజమాన్యము క్రింద

నుండి నొల్లని స్వతంత్ర శీలురగు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డి వారు జల్లెపల్లి రాచవారికి సైన్యముతో నేతెంచి తోడ్పడిరి. ఉభయ వీరులు సంగ్రామమునకుఁ జెంజెర్ల ప్రాంతము రంగస్థలముగా నిర్ణయించు కొనిరి.

జల్లెపల్లి దుర్గాధీశ్వరులగు చంద్రవంశ చాళుక్య రాజుల పక్షమునఁ గోన మల్లారెడ్డి, మంగళపూఁడి యిమ్మడి రెడ్డి, రావుల వరపు మల్లారెడ్డి, పోలూరి పోలారెడ్డి, బండికోటారెడ్డి, వినుకొండ మారారెడ్డి, కుంట్లూరు మారారెడ్డి, అరవపల్లి గౌరి రెడ్డి, కొత్తపల్లి కొండారెడ్డి, గౌరారెడ్డి, నారారెడ్డి, కొలిచెలమకొండ మాచారెడ్డి, మొదలగు రెడ్డిరాజులును రామగిరి దుర్గపరిపాలకులును అనంతగిరి, కందికొండ, జమ్మిలోయలోనగు రెండువందలదుర్గముల బరిపాలించు సామంతులును సైన్యముతో వెలమసైనికులఁ బ్రతిఘటించుటకై తలపడిరి. జల్లెపల్లి రాచవారందఱు మూలబలముల నన్నింటిని మొగలూరు దుర్గమున సురక్షితముగ నుంచుకొని మిగుల సాహస విక్రమములతో వెలమవారి సైన్యమును బ్రతిఘటించిరి. ఇరువాగులవారి కింతయనరాని నష్టముకలిగెను. వీరవర్యులనేకులు గతించిరి. సంగరరంగ మంతయు రక్తప్రవాహముచేఁ బంకిలమయ్యెను. ప్రతిపక్షుల హేతిఘాతములకు జంకక వెలమవారి సైన్యములు మృత్యు దేవతా వదనగహ్వరమును జొచ్చునటులఁ బగతుర సేనలోఁ జొఱఁబడి నుగ్గు నూచము గావించిరి. రాచవారి

సైనికులు వెలమసైనికుల కెందును దీసిపోక విక్రమముతోఁ బ్రతిఘటించిరి. యుద్ధము చాల విరామముగ జరిగినను జయాపజయములు నిర్ణయింప నసాధ్యమయ్యెను. పిత్రాజ్ఞను నెఱవేర్ప కుండఁగనే యంతరించుట తమకుఁ గర్తవ్యము కాదని యారాజసోదరులు భావించి సైనికులఁ బేరు పేరు వరుసలఁ బిల్చి బహూకరించి యిట్లనిరి: 'పదాతులారా! మిమ్ము వేల్పులు స్వర్గద్వారములు తెఱచి సగౌరవముగ నాహ్వానించు చున్నారు. సూర్యమండలము మీకు స్వాగతము నొసంగుచు దన సారంగములనుండి మిమ్ము స్వర్గలోకముఁ జేర్పఁగలదు. కాని రాచవారి రక్తముచేఁ బితృదర్పణములు మీరొనరింపక ముందుఁ బరముననున్న సింగమనాయని సందర్శించుటకంటె నరకము వేఱులేదు. మీపైఁ గర్తవ్యభారము మిక్కుటముగాఁ గలదు. పగతురవధించి మాయుద్యమము గట్టెక్కింప వలయును. లేదా వంశాంకురమైన లేకుండ మనమందఱము గతింపవలయును.'' ఈవాక్యములు వినఁగనే ప్రతిపక్షులు చలించిరి. వెలమవారి సైనికు లినుమడించిన యుత్సాహముతోఁ బ్రతిపక్షులబలములను జిందరవందర గావించుచు వీరవిహారముఁ గావింపసాగిరి. సైనికులతో సమముగ రాజసోదరులుగూడ రణరంగమున కుఱికిరి.

కొంతకాలమునకు రాచవారి బలములన్నియు వినాశనము గావింపఁబడెను. పరాజయ భయముచేఁగొందఱు రాచ

బలిగావించి అష్టదిగ్రాజ మనోభయంకర, సోమకులపరశురా మాది' బిరుదములు గాంచి సమకాలిక రాజన్యులలో మిన్న యై యనపోతనాయుడు మిగుల విఖ్యాతి నార్జించెను. అనపోత భూపాలుఁడు సోమకుల పరశురామాది బిరుదముల వహించి నట్లు నాతని శాసనములయందె గాక రసార్ణవసుధాకరమున నైత మీతనిపుత్త్రుఁడగు సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుకుఁ డీక్రింది విధముగా వ్రాసియుంటచే నీకథ విశ్వసనీయ మైయున్నది.

శ్లో॥ సోమకుల పరశురామే భుజబలభీమేఽధిభూమిగోపాలే
యత్రిచ జాగ్రతి శాస్త్రరి జగతాం జాగర్తి నిత్యకల్యాణం॥

(సోమకుల పరశురాముఁడు, భుజబల భీముఁడు, రణ దేవేంద్రుడు మొదలగు బిరుదరాజములు గల యన్నపోత భూపాలుఁడు రాజ్యము పరిపాలించుచుండఁగా లోకములో శుభపరంపర వెలయసాగెను.)

అనపోతినాయకుఁడు జల్లెపల్లి క్షేత్రమునఁ గావించిన ఘోర సంగ్రామముతో నాతనిప్రశస్తి దశదిశా పరివ్యాప్త మయ్యెను. ప్రతిఘటింపవచ్చిన రాజవంశీయు లందఱకు సంపూర్ణమైన పరాభవము కలిగెను. అనపోతనాయనిపౌరుష మా విజృంభణముతో నాటివారికిఁ దెలియుటచే విద్వేషభావమును మానికొని ప్రతిపక్షులు శాంతమార్గగాములై సంచరించిరి. అనపోతనాయని విజయములఁ దెల్పునీక్రిందిగద్యమును నామన గల్లునివాసులగు బట్టులు నేఁటికిఁ బఠింపుచున్నారు.

"బిరుదునకై వసించు నిందువంశంపు రాజులు ఐదు లక్షల యిరువదివేలు బలంబులతోఁ త్రిభువనరాయ బిరుదాంకుండని యెఱుంగక జల్లెపల్లి వీరక్షేత్రంబున నెదిరించిన ఆఱువదివేల గుఱ్ఱంబులతోను, ఏనూఱు మత్తేభంబుల తోడను, పది లక్షల కాల్బలంబులతోను నెదురునడచిన పద్మజులకును తెనుంగులకును గంధ కస్తూరీ పరిమళద్రవ్యంబు లొసంగి తమ్మెదిరించినయహం కార మహామానుష భార్గవులైన పద్మజులను రణరంగ దుర్జయులైన తెనుంగులను రణోత్సాహులై వీరసాహ సాహంకారంబులతోను మెఱయు రాజులను కమ్మనాయ కులను రంకెలువైచు బిరుదురాహుత్తులను సముఖువు చరువర్లతోఁ గూడి కలహమందు నుగ్గునుగ్గాడి నూ టొక్క రాజులశిరములు ఖండించి యెనుబదియొక్క రాజుల కీకసంబులుగా నుగలాడించి, పదియుమువ్వురు రాజుల రణబలిగావించి, ఆ రణక్షోణినర్చించి దిగం బరుడై కాళీ, మహాకాళీ, శాకినీ, డాకినీ భూతప్రేత పిశాచాలం దలంచి రణదేవ పోతరాజ కలహకంట కాది దేవతల నారాధించి ధ్యానించి రణరాజ రణశూర రణ వీరాది నిజబలంబులకు జయంబు గలుగునట్లుగా వైరి రాజులను బలిగావించి బట్టురాజును తానును రణంబు గుడిపి తనవీరాధివీర సాహసంబులు పొగడించుకొని

> తన ఖడ్గధారలఁ దునిగినవారల స్వర్గంబున కనిపి, తన రేచర్ల గోత్రోద్భవుల కాచంద్రతారార్క మభ్యుదయాభివృద్ధి కలుగునట్లు దేవి వరంబుబడసి ......"

అనపోతానాయఁడొనరించిన జల్లెపల్లి క్షేత్రవీరవిహారమహాగద్యము వలన విదితము కాఁగలదు.

క్షత్రియవీరులు నారెసారె కనపోతనాయనితోఁ బ్రతిఘటించి వీరమరణము నొందుచుండిరి. ఆకాలమున నినుగుర్తి యను నొక దుర్గమును పూసపాటివారి సంబంధులగు క్షత్రియులు పరిపాలించుచుండిరి. స్వతంత్ర శీలురగు నారాచవారు బలముల నాయితముఁ జేసికొని యనపోతానాయకునితోఁ బ్రతిఘటింప నెంచిరి. నాటివారినందఱ సామంతులను గావించికొని యావదాంధ్రదేశము నేకచ్ఛత్రముగఁ బరిపాలింప సంకల్పించిన యనపోతనాయఁడు రాచవారినడంప సంకల్పించి తమ్ముఁడైన మాదానాయకునకు సర్వసేనాధిపత్యము నొసంగి సంగరమునకుఁ బయనమయ్యెను. మాదానాయకునితో ౬౦౦౦౦ కాల్బలములు, ౨౦౦౦౦ ఆశ్వికులు, ౭౦౦౦ ఏనుంగులు, ౧౦౦౦౦ సేనానాయకులు రణమునకుఁ బయనమైరి. సైన్యమును ముందు నడపుచు ననపోతానాయకుఁడొక యున్నత గజము నెక్కి పోవుచుండెను. వెలమసోదర వీరుల విజృంభణము నంతయుఁ జారులవలన నాలకించి రాచవారందఱు యుద్ధమునకు సన్నద్ధులై బురుజులపై వీరవర్యులనిల్పి ద్వారముల కుభయపార్శ్వముల

నాగ్నేయ యంత్రముల నెలకొల్పి ప్రతిపక్షులరాక కెదురు చూచుచుండిరి.

అనపోతనాయనికి సామంతులై యుండనోపని రెడ్డివారు, కమ్మవారు, రాచవారు, నినుగుత్తి దుర్గపాలకులకుఁ దోడ్పడి సంగ్రామమున కాయిత్తమైరి. అన్ని ప్రదేశములనుండి యరుదెంచిన యీరాచవారిబలము ౫,౬౦,౦౦౦కు మించి యుండెను. అనపోతనాయకుని ప్రభుత్వము విధ్వంసము గావింప వలయునని రాచవారును, రాచవారి విజృంభణము నశింపఁ జేయ వలయునని వెలమవారు విక్రమించి ఘోర సంగ్రామమును గావింపనాయత్తమైరి.

విశ్వాస పాత్రులును స్వామిభక్తులునగు వెలమసేనానాయకులు బహిరంగ స్థలమునందుండియు దుర్గములయందు దాఁగి యగ్నిగోళములను కుమ్మరించి సైన్యము నంతయు నురుముగావించుచున్న రాచవారికి లొంగక విజృంభించి దుర్గద్వారముల భేదింపఁదొడఁగిరి. రాచవారు బలముల నన్నింటిని దుర్గద్వారము చెంతఁజేరి ద్వారము పగిలిపోయినచోఁ బ్రతిపక్షసైన్యమును బ్రతిఘటింపవచ్చునని సంగ్రామప్రయత్నములఁ గావించుచుండిరి. అనపోతానాయకుఁడు, మాదానాయకుఁడు మదగజంబుల నారోహించి ద్వారమును పోడిమింప సాగిరి. గజశిరోఘాతములచే ద్వారము భిన్నమగుచుండెను. గజముల శిరఃప్రదేశము లాద్వారపుగుబ్బలు తగులుటతోఁడనే

వ్రియ్యలై రక్తము ప్రవహించెను. వెంటనే యావీరులు వేఱొక యేనుఁగులజంటను రప్పించి వానినారోహించి ద్వారభేదనము నకుదలపడిరి. ఇట్లు విశ్వప్రయత్నముమీఁదఁ బద్మనాయక వీరులు ద్వారమును భేదించి ముందడుగువేసిరి. రాచవారు మూర్తీభవించిన ధైర్యమో యనునటుల స్థానము వదలక లోనికేతెంచు ప్రతిపక్షవీరుల నందఱ యథావిధి నురుమాడి దుర్గసంరక్షణమున సప్రమత్తులై విక్రమించిరి. బురుజుల చెంత నున్న సైనికులు మాటిమాటికిఁ బద్మనాయక సైన్యముతోఁ దలపడి పోరుచు నాగ్నేయాస్త్రముల విచ్చలవిడిగాఁ బ్రయోగించుచు నింతయనరాని విప్లవము ఘటించిరి. సంగరమర్మజ్ఞుఁ డగు ననపోతనాయఁడు ప్రత్యర్థుల యొక్కయుఁ దన యొక్కయు బలాబలములు విచారించి దుర్గములో నెటులేని ప్రవేశింపకున్నచో నపజయము తటస్థించి తీరునని నిశ్చయించి సైనికులనందఱి ద్వారమునుండి లోనికి జొఱఁబడ నాజ్ఞాపించెను. సముద్రమువలెనున్న పద్మనాయక సైన్యము ద్వారము గాపాడు రాచవారిబలముల నురుమాడుచు గొంచెముసేపటికి దుర్గములోని యన్నిభాగములకుఁ బ్రవేశించి యాయుధశాలల నాక్రమించుకొని ప్రతిపక్షుల నెక్కడివారి నక్కడ నురుమాడిరి. కొన్నిదినంబు లుభయదళంబుల కింతయనరాని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. కడకు జయముపై నాసవదలి యుద్ధకార్యము నిర్వహించు రాచవారు ప్రాణభీతిచే దుర్గ

శిఖరమునఁగల రహస్యగృహమున కేఁగి దాఁగికొనిరి. నాయకులు లేమిచేఁ గొలఁదికాలము మాత్రము పోరాడి యుక్తాయుక్త మెఱుంగక రాచవారిసైన్యమంతయు వెలమవారికి వశమయ్యెను. హతశేషులగు సైనికులు బ్రతుకుము జీవుఁడా యని పిఱికి వందలై దొంగత్రోవలను బట్టి పారిపోయిరి. కొంతసేపటికిను గుర్తిదుర్గము రాజకులమువారి యధీనమునుండి తొలఁగి పద్మ నాయకుల హస్తగతమయ్యెను. రాచవారు కొందఱు శిఖర మున దాఁగియున్న సంగతి రహస్యజ్ఞులచే ననపోతానాయ కుఁడు, మాదనాయకుఁడు గ్రహించి శైలమునెక్కి యాగృహ మునన్వేషించి ద్వారమును ముట్టడించి దొంగత్రోవలన్నింటి నరికట్టి సాహసించి లోనఁబ్రవేశించి యందున్న కొండ రాఘవ రాజు, కొండ్రాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, జూటూరు సూరరాజు, స్వర్ణసేనమరాజు, సాళ్వ రాఘవ రాజు, తిరుమల ప్రోలరాజు, కుప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాధగౌతమీ భూనాధ రాజు, శ్రీపతిరాజు, బాలదేవరాజు, మొదలగువారి నందఱిని బంధించి యాక్రందనము గావించుచున్నను శరణుగోరిన పాదములపై వ్రాలి క్షమార్పణము కోరుచున్నను వదల దయాశూన్యులై వధించిరి.

బలవంతులగు ననపోతరాయునిచే మాదనాయనిచే ముం దెట్టియపాయములు వచ్చునోయని యాప్రాంతముల నాశ్రయించి జీవించు రాజవంశీయులందఱును దేశత్యాగము

గావించి ప్రచ్ఛన్నముగ నటనట జీవింపనేఁగిరి. అనపోతనాయఁ
డును దయాశూన్యుఁడై రాచపురుగును మిగుల్తు మేని యేనాఁ
టికైన నపాయము రాకమానదని తనయాజమాన్యమునఁ
గల దేశమంతటనుగల రాచవారలనందఱను బాలురనక వృద్ధు
లనక స్త్రీలనక శిశువులనక తెగటార్చి సోమకుల పరశురామ
బిరుదము సార్థకము గావించికొని శత్రుజనకంటకుఁడై
రాజ్యము పాలించెను.

కాలక్రమమున దాదాపుగ నిజాము రాష్ట్రములోని
యాంధ్రదేశమంతయు ననపోతభూపాలకుని హస్తగతమయ్యె
ను. అతడు భువనగిరి, ఓరుగల్లు, రాచకొండ, రామగిరి, గోల
కొండ, కంబముమెట్టు, దేవరకొండ దుర్గములు స్వాధీనముగా
వించుకొని విరోధియనువానిఁ దలయెత్తనీయకుండ సర్వైశ్వర్య
సంపన్నుఁడై వయఃకాలమునంతయుఁ బరరాజ్యాకర్షణముతో
విజయయాత్రలతోఁ గడపుచుండెను. విజయయాత్రలకేఁగుచు
మార్గమధ్యముననున్న యయ్యనవోలు మైలారుదేవునిసందర్శించి
యాగ్రామము నంగరంగ వైభవాదికములతో నుత్సవాది
కములు జరుగుటకై దానమొనరించి యనపోతనృపుఁడట
నొకశాసనము స్థాపించెను. ఈవీరవతంసుని విక్రమజీవితము
చాలవఱకు శాసనమున లిఖింపఁబడియున్నది. అందు సోమకుల
పరశురాముఁడగు నీ యనపోతరాజపరాక్రమ మీవిధమున
వర్ణింపఁబడి యున్నది.

"శ్లో॥ ముని రజనిపరశురామః
స్థానే వినియుజ్య వైష్ణవం తేజః
సోమకులపరశురామే
ధరామవ త్యన్న పోతభూపాలే॥"

(తా॥ పరశురాముఁడు తన విష్ణుసంబంధమగు తేజము నంతయు సోమకుల పరశురాముఁడగు ననపోతభూపాలకుని స్థానమునం దుంచెను.)

అనపోతనాయకుఁ డాంధ్రదేశమునంతయు వశము గావించుకొని రాచకొండ రాజధానిగనొనరించుకొని శత్రు జనభీకరముగా రాజ్యము చిరకాలమేలెను. ఈరాచకొండ నిజాము రాష్ట్రములో నల్లగొండమండలమున నున్నది. ఇది హైదరాబాదునకుఁ దూర్పుగా 38 మైళ్ళదూరమునఁ గలదు. అనపోతనాయని రాజ్యవిస్తృతి బలసామర్థ్యములు గ్రహింప నుద్దేశింతుమేని యీదుర్గచరిత్రము తెలిసికొనుట యావశ్యకము. గ్రామముచుట్టు మిగుల దృఢతరమైన కోటయు మిగుల లోఁతుగల యగడ్తయుఁ గలవు. దుర్గమునకు నాలుగువైపుల నాలుగుద్వారములు కలవు. అందుఁ దూర్పుద్వారము మట్టివాడ దర్వాజాయనియు, దక్షిణద్వారమును భైరవునిగండి యనియుఁ బడమటిద్వారమును నేనుఁగుల దర్వాజాయని యుత్తరద్వారమును భువనగిరి గండియనియు వ్యవహరింపఁ బడుచున్నవి. ద్వారము లన్నింటిసమీపమున గండభేరుండ వీరా

జనేయ కాలభైరవాది వీరవిగ్రహములును వానిక్రింద సన పోతనాయకుని బిరుదములు సమగ్రముగఁ జిత్రింపఁబడి యున్నవి. కోటయొక్క యంతరాళమున రాచకొండ యను గ్రామమును దన్మధ్యమున రెండు కొండలు గలవు. అందొకటి రాచకొండయనియు మఱియొకటి నాగనాయనికొండ యనియు బిలువఁబడుచున్నవి. రాచకొండ రాజువసించునది. ఇందు రాజ నివాసోచితములగు చిహ్నము లనేకములు నేఁటికిఁ గానవచ్చు చున్నవి. రాచకొండపై శిలామయములును శత్రుజనాభేద్య ములు నగు నాలుగుకోటలును నున్నతములగు బురుజులును దర్శనీయములై యలరారుచున్నవి. రెండవకొండయగు నాగనా యనికొండపైఁ గూడ నొక దృఢతరమగు దుర్గము కలదు. నాగనా యఁడను శూరవర్యుఁ డాదుర్గమును నాశ్రయించి యుంటచే దానికాపేరు వచ్చెను. నాగనాయనిచరిత్రము ముందుఁ బఠింప నవకాశము కలదు. అనపోతానాయని సోదరుఁడగు మాదానాయ కుఁడు దేవరకొండయను దుర్గమున నుండి యగ్రజుని యాజ్ఞాను సారముగ రాజ్యము పాలించుచుండెను. ఈయుభయ దుర్గములు 30 మైళ్ళదూరములో నుండెను. ఆకాలమున నాంధ్రదేశములో ననపోతానాయకునియంతటి బలవంతుడగు రాజు లేఁడు. ఢిల్లీ పాలించు నవాబుతక్క ననపోతనాయని నెదుర్కొను రాజు మధ్యదేశమున లేఁడనుట సహజోక్తియే.

అగ్రజునకు సహాయముగ దేవరకొండదుర్గము పరిపా లించు మాదానాయని చరిత్రము పఠించుటయు మనకుఁ బ్రకృతము కాదు. మాధవనాయకుఁడు పరిపాలించు దేవరకొండ దుర్గము సామాన్యమైనది కాదు. రాచకొండ దుర్గమును మించినదనియె చెప్పవచ్చును. దేవరకొండ దుర్గమున ౩౬౦ బురుజులు ౯ రాజద్వారములు ౩౨ దొడ్డితోవలు కలవు. దుర్గమునఁ గొన్ని దేవాలయములు ౩౨ పెద్దబావులు కలవు. అనపోతనాయని పరిపాలన కాలములో నీదుర్గమును జూపల్లివారు, వేనేపల్లివారు, కటికినేనివారు, మునుగోటివారు, గుమ్మడపువారు, కొత్తవారు, మిర్యాలవారు, పానగంటివారు గుగ్గిలపువారనుతొమ్మిదిమంది వెలమనాయకులు సైన్యాధ్యక్షులై సంగ్రామధర్మముల నిర్వహించుచుండిరి. మాధవనాయకుఁడు మిగులత్యాగశీలుఁడై విక్రమశాలియై యనేకధర్మములు గావించి ప్రతిసంగ్రామమున నగ్రజునకు సాయపడి కృతకృత్యుఁ డయ్యెను.

మాధానాయకుఁడు శ్రీశైలమున సోపానములు గోపురమండప ప్రాకారములు గట్టించిన శ్రీశైలోత్తర ద్వారమున నొకమండపము నిర్మించెను. ఇతఁడు సర్వవిధముల ననపోతరాజునకు సమానుఁడనుట కేవద్య మాధారము కాఁగలదు.

సీ॥ "పరశురాముఁడు తండ్రి • పగ సాధ్యముగఁ జేసి
తరతరము నృపుల • తలలు నఱకె
సగరుండు తండ్రికై • పగఁగొని రోషించి
తాలజంఘాదుల • తలలు రాల్చెఁ
దఱిమి యశ్వత్థామ • తండ్రికై యెంతయు
నల పాండుసైన్యంబు • తలలు దుంచె
మహిమీఁద సింగయ • మాధవోర్వీశుఁడు
తండ్రికై రాజుల • తలలుగోసెఁ
గీ॥ గాక యుబ్భంగి సంగరాం • గణములందు
వైరివీరుల గెలువ నె • వ్వాఁడు చాలుఁ
దనర భార్గవ సగరులు • ద్రౌణి రావు
మాధవుడుదక్క శూరులు • మఱియుఁ గలరె॥"

ఆకాలమున మహారాష్ట్రదేశములోని చాలభాగము, ఆంధ్రదేశములోని కొలఁది భాగమును తనయధీనమునందుంచుకొని అల్లాయుద్దీన్ షాహాయను మహామ్మదీయుఁడు కలుబరిగి ముఖ్యపట్టణముగ రాజ్యముపాలింపఁ దొడంగెను. విద్యానగరమునకు ననపోతనాయని రాజ్యమునకుఁ దనరాజ్యము సరిహద్దులలో నుంటచేఁ గాలము గనిపెట్టి యీరెండురాజ్యములలోని దుర్గములను అల్లాఉద్దీను గొన్నింటిని స్వాధీనము గావించికొనెను. సరిహద్దులలోనుండి యీమహామ్మదీయుఁడు గావించు దుర్నయము నంతయు విద్యానగరముఁ బరిపాలించు

బుక్కరాయలు, రాచకొండ పరిపాలించు ననపోతరాజు గ్రహించి సమీపమునసున్న యవనుని మట్టుపెట్టుట కెంతయో యత్నించుచుండిరి. ఇంతలో అల్లాఉద్దీన్ షాహ క్రీ. శ. ౧౩౫౮ లో గతించెను. అతని రెండవకుమారుఁడగు మహమ్మద్‌షాహ పితృరాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆనూతనుని పరిపాలనమున రాజ్యమం దశాంతి మెండయ్యెను. సేనానాయకులు రాజద్వేషముతో వర్తించుచుండిరి. ప్రజలుగూడ రాజుపై వసూయఁ జూపసాగిరి. ఈస్థితిలో నాతనితల్లి మల్లికాజెహాన్ విశేషముగ ద్రవ్యము సైన్యముఁ దీసికొని మక్కా మదీనా యాత్రలు గావించుటకై తురుష్కదేశమున కేఁగెను. ఈ సందిగ్ధస్థితిఁ గనిపెట్టి బుక్కరాయలు, అనపోతనాయఁడు నైకమత్యము వహించి మహమ్మదీయరాజ్యము నంతము నొందింప నిశ్చయించుకొని మహమ్మదుషాహాసంస్థానమునకుఁ జెరియొక రాయబారిని బంపుచు 'మీతండ్రిహరించిన మాయాంధ్రదేశములోని భాగములు మాకు వదలివేయవలయును, లేకున్నచో మేమిరువురము మీరాజ్యముపైకి సంగ్రామమునను రానున్నార' మను సందేశమును దెలుపఁ బంపిరి.

రాయబారు లిరువురు కలుబరుగఁ జేరి మహమ్మదు షాహాను సందర్శించి తమరాజన్యుల సందేశమునంతయు నివేదించిరి. సందిగ్ధావస్థలోనున్న మహమ్మదుషాహ యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పఁజాలక 'యిదిగో అదిగో' ప్రత్యుత్తరము

నొసంగుడు' నని చాలకాలము గడపి రాజ్యమునం దశాంతి నెలకొల్పు నుద్యోగులం దొలంగించి ప్రభుభక్తివరాయణులు విశ్వాసవంతులు నగు నూతనోద్యోగుల కధికారపదవుల నొసంగి పొగులపైం గ్రొత్తపన్నులు విధించి బొక్కసము క్రమ క్రమముగా వృద్ధిగావించి సైనికబలమును స్వల్పకాలములోనె మిగుల నభివృద్ధిలోనికిం దెచ్చెను. వంచనోపాయముతోం దన బలము సంగ్రామమునకుం జాలినంత సమకూర్చికొని యాంధ్రులగు రాయబారులం జూచి 'మీరు స్వస్థానముల కేంగ వచ్చును. కొలందికాలము సైనికులతో మేము స్వయముగా వచ్చి మీరాజన్యులకుం బ్రత్యుత్తరము నొసంగెద' మని మహమ్మద్‌షాహా వారిని పంపివేసెను. 'పదునెనిమిది మాసము లుంచికొని చెప్పవలసినసంగతి యిదియా'యని యా నవాబును దెప్పి చేయునదిలేక కలరూపునంతయుం దమరాజన్యుల కెఱింగించి సంగ్రామప్రయత్నములో నుంట మేలని వా రిరువురు నిజనివాసములకుం జేరిరి. అనపోతనాయండు మహమ్మదుషాహా దురంతము విని యాగ్రహించి సంగ్రామ ప్రయత్నములు చేయుచు బలముల నన్నింటి నోరంగల్లు దుర్గమునకుం జేర్చెను. బుక్కరాయలు కొంత సైన్యమును ననపోతనాయని సహాయార్థమై యోరుగంటికి సకాలమునకుం బంపెను.

మహమ్మదుఖాను ఓరుగల్లు ముట్టడించుటకై యమిత్ర మగు సైన్యము నొసంగి సైన్యాధిపతియగు బహదూరుఖానును

బంపెను. దురాశయుఁడగు నాతఁడు గోలకొండ హద్దుజేసి కొని మధ్యనున్న గ్రామము లన్నింటిని దోచుచు దురంతములు గావించుచు దేవాలయము లను మత మందిరములను రూపుమాపుచుఁ గొలఁదికాలమునకె ఓరంగల్లు సమీపించెను. మహమ్మదీయులబల మమితముగా నుండుటచేతను దమ సైనికులందఱు వ్యాధులచేఁ గృశించియుంట వలనను సంగ్రామము గావింప నశక్తుండై యామహమ్మదీయవీరునితో ననపోతానాయకుఁడు సంధి కంగీకరించెను. సంధి నియమముల ప్రకారము రావలసిన రొక్కమునంతయుఁ దీసికొని యవన నృపాలుడు గృహాభిముఖుఁడై త్రోవఁ గొట్టుచు నమితోత్సాహమున నిజవాసంబున కేఁగి యేలికకుఁ దన విజయ వార్త నంతయు నెఱింగించి యుచితసత్కారముల నొందెను.

'దినము మంచిదైన యూరెల్ల దొంగిలు'మన్నట్లు మహమ్మదుషాహా మఱల నేకశిలానగరమును ముట్టడింప వలయునని యుద్దేశించెను. ఇంతలోఁ గొందఱు మహమ్మదీయులు మహమ్మదుషాహా సమ్ముఖమున కేఁగి యనపోతనాయకుఁడు తమయొద్దఁ గొన్ని యశ్వములను గొని సరియగు వెల నొసంగక యవమానించెననియుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించి యవమాన దుఃఖమును వారింపుమనియు ననేకవిధముల వేఁడుకొనిరి. మతావేశపరుఁడగు మహమ్మదుషాహా వారల కభయహస్త మొసంగి యాంధ్రరాజన్యుని బంధించి తీరెదనని పకీ

రులముందు వీరప్రతిజ్ఞఁ గావించెను. "మహామ్మదు సిరాజుద్దీన్" అనునొక భక్తుఁడు విజయము మనకుఁ గలిగి తీఱునని పది దినము లేకధాటిగ ప్రార్థనములు గావించి పదునొకండవ దినమున యుద్ధమున కేఁగ మహామ్మదుషాహాను బ్రేరేపించెను. ఆ శుభముహూర్తమున మహామ్మదు షాహా సైయఫద్దీను గోరి యనువానికి రాజ్యము నొప్పగించి యమితమగు బలముతో నసపోతానాయకుని బ్రతిఘటింపఁ బయలువెడలి కొంత కాలమునకుఁ గళ్యాణముప్పురముఁ జేరి యట ప్రయాణాయాసమును దీర్చికొని సైన్యము నెక్కువగా వెంటఁగొని పోయినఁ జాల కాలమగుటయే గాక ప్రయప్రయాసలు సైతము మిక్కుటముగ నగునని తలంచి వెంటవచ్చిన సైన్యములోఁ జాల భాగము వెనుకకుఁ బంపి నాలుగు వేలమంది యాశ్వికులను బదివేలమంది సైనికులను మాత్రము వెంటఁగొని యాంధ్ర నగరరాజమునకుఁ జేరెను. మహామ్మదుషాహా కొంచెము ముందుగ నలువురు భటులనుబిల్చి ఓరుగల్లుద్వారముకడ నిల్చి ద్వారరక్షకులను బ్రమత్తులఁగావించి యేదియో వ్యవహారముఁ బెట్టుకొని యున్నచోఁ దా నాకస్మికముగ బలముతో వచ్చి ద్వారమును భేదింతునని చెప్పిపంపెను. నలువురు యవనులటులె యోరుంగల్లు ద్వారముచెంతఁ జేరి తాము గుఱ్ఱపు బేరగాండ్రమనియు నసపోతభూపాలుని కొఱకుఁ గొన్నియశ్వములను దూర దేశమునుండి కొనివచ్చితి మనియు

భాషించుచుండఁగా ద్వారరక్షకులా వార్తలు నిజములని విశ్వ
సించి యుచితవిధుల మఱచి వారితోఁ బ్రసంగించుచుండిరి.
ఇంతలో నాకస్మికముగ మహమ్మదీయ సైన్యమువచ్చి ద్వార
మును సమీపించి లోనఁ బ్రవేశించెను. ద్వారపాలకు లులికి
పడి ద్వారములు బంధింపఁ బ్రయత్నించిరి గాని దృఢతరము
లగు నా ద్వారములు వేయుట యసాధ్యమయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నముగ
భాషింపుచున్న యీనలువురుయవనులు నిలువుటంగీలలో గుప్త
ముగనున్న కరవాలములఁబెఱికి ద్వారపాలకుల వధించిరి. ఆ
యదనున మహమ్మదుసాహా బలములనన్నింటిని ద్వారము
నుండి పురములోనికిఁ గొనిపోయెను. స్వామిభక్తుఁడును విక్ర
మశాలియునగు (నాగనాయఁడు) నాగయ రుద్రదేవుఁడు
వారల నెదిరించి పురద్వారముచెంత నడ్డగించి సమీపమునఁ
గల బురుజునాశ్రయించి స్థిరముగ నిలువఁబడెను. మహమ్మ
దీయు లాధీరుని ధాటికాఁగఁజాలక బురుజునకన్నివైపులమంటలఁ
బెట్టి యీటెలతోఁ బైనున్న నాగయ రుద్రదేవుని గ్రుమ్మిరి.
చాలసేపు ప్రతిపక్షుల దురంతములకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావింప
కావించి యలసి జాఱి యగ్నిహోత్రమునఁబడి యావీరుఁడు
వీరమరణము నొందెను.

ఎంతయో ప్రయాసపడి యవనసైనికులు పురములోఁ
బ్రవేశించిరి. ఆంధ్రవీరులు కోటగోడలమీఁదను బురుజుల
మీఁదను మేడలమీఁదను నిల్చి యవనదళములపై విచ్చల

విడిగ నాగ్నేయగుళికలఁ గ్రుమ్మరింపసాగిరి. పేరుజెందిన యాంధ్రవీరు లనేకులు కరవాలము లుభయహస్తములఁ గీలించి మహమ్మదీయ బలములతోఁ దలపడి ఘోరసంగ్రామము గావించిరి. ఆనాఁడాంధ్రులు చూపిన యద్భుతవిక్రమమున కనపోతరా జాశ్చర్యము నొంది తానొక యున్నతాశ్వము నెక్కి సైనికుల కుచితధర్మము నెఱింగించుచుఁ బ్రతిపక్షసైన్యముల నురుమాడించుచుండెను. ఆంధ్రులధాటికి తాఁగలేక యవన సైన్యమంతయు తాతిపైఁబడిన గోలికాయలవలె తలకొక త్రోవను బాఱిపోయిరి. అనపోతనాయఁడు స్వయముగ మహమ్మదుషాహ నెదిరించి యాతనితోఁ జాలసేపు పోరాడెను. అనపోతనాయనిచే మరణముఁదప్పదని యాతఁడు నిశ్చయించికొని ప్రాణముపై దీపిచేఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు విజయార్థమరుదెంచి పరాభవము గడించినందులకు గుర్తుగ మహమ్మదుషాహశరీరముపై ననపోతరాజన్యుఁడు రెండుమూఁడు బలమైనగాయములు చేసి పాఱిపోవువానిని వధించుట మగఁటిమికాదని వెనుకకుమరలెను. మహమ్మదుషాహ చావఁగామిగిలిన వదునైదువందల సైనికులతోఁ దల ప్రాణములతోఁక బట్టగాఁ గలుబరగపురమునకుఁ బరాభవమూవ మగు నభాగ్యదేవతతోఁ గూడఁ బ్రవేశించెను.

చెప్పరాని పరాభవముతోఁ గలుబరగఁ జేరియు మహమ్మదుషాహ మఱల నాంధ్రనగరమును ముట్టడింప బలంబుల

నాయితము చేయుచుండెను. కలుబరగ బహామనీవంశము నిర్మూలముగావింపకున్న నేసమయమున నేయపాయము కలుగునో యని యనపోతనాయఁడు చాలతడవు విచారించి ఢిల్లీచక్రవర్తిగానున్న ఫిరోజీషాహాకడ కొకరాయబారము పంపెను. రాయబారులు ఢిల్లీనగరమున కేగి ఫిరోజిషాహాను దర్శించి బహామనీరాజ్యము నంతమొందించి కలబరగ ఢిల్లీలోఁ గలుపుకొందురేని యనపోతభూపాలుఁడు మీకు సర్వబలములతో సహాయము రానున్నా" డనియు లేక మీ రుచితబలములఁ బంపుదురేని తనబలములతోఁగూడ ననపోతభూపాలుఁడు సంగరకార్యము నిర్వహించు'ననియు విన్నవించిరి. నవా బప్పుడు కుటుంబకలహాములలో మగ్నుఁడై యుంటచేఁ గర్తవ్యశూన్యుఁడై రాయబారులకుఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగక పరిహృతము తానా యుభయమార్గముల నంగీకరింపఁజాలఁడనియుఁ బరులకు సహాయముఁ గావింపఁదగినంతబలము తనచెంత లేదనియుఁ దమ రాజుతోఁ దెలుపుమని మాత్రముచెప్పెను. రాయబారులు నిరుత్సాహముతో నాంధ్రనగరమున కేఁగి జరిగినయంశము నంతయు ననపోతభూపాలున కెఱింగించిరి.

అనపోతనాయఁడు ఢిల్లీనవాబుతో మంత్రాంగము చేయుచున్న సంగతి గూఢచారులవలన మహమ్మదుషాహా యాలకించి కోపము నొందినవాఁడై యనపోతరాయని రాజ్యచ్యుతుని గావించుటయో యతనిచే నంతరించుటయో కర్తవ్య

మని యమితబలసమన్వితుఁడై యేకశిలానగరమునకు దాడి వెడల యత్నించి తనయాశ్వికబలమును రెండుగా విభజించి యం దొకభాగమును "అజీము హుమాయూన్" అనువాని యాధిపత్యముతో విదర్భదేశమును ముట్టడింపఁ బంపి మిగిలిన సగముబలమునకు సరదరుఖానుని యధ్యక్షునిగావించి యాతని వెంటనే తాను స్వయముగా నోరుగంటికిఁ బయనమయ్యెను. ఈసమయమున మునుపటివలెనే సయఫియుద్దీనుగోరీయే సైన్యాధికముల స్వల్పముగా నుంచికొని కలుబరగ దుర్గముఁ గాపాడుచుండెను. మహమ్మదీయబలము కొంతకాలమునకు ఒరంగల్లు చేరెను.

యవనబలము లాకస్మికముగ నోరుగల్లు ప్రవేశించు వఱకచట తగినంతమంది సైనికులు లేకుండిరి. ఒకపద్మనాయక వీరుఁడుమాత్రము ద్వారమును గొలఁదిబలముతోఁ గాచుకొనియుండెను. సైనికులందఱు ననపోతనాయనివెంటఁ గొండవీటిరెడ్డిరాజులఁ బ్రతిఘటించుటకై ధరణికోటప్రాంతముల కేఁగియుండిరి. మహమ్మదీయులు స్వల్పబలముతోనున్న యేకశిలానగరము నవలీలభేదించి యేయాటంకము లేకుండ లోనఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయులు రాజ్యమునఁబ్రవేశించి యనేకదురంతములఁ గావించిరి. వేగులవారీయుదంతము నంతయు ధరణికోట కేఁగి యనపోతనాయని కెఱింగించిరి. వెంటనే యనపోతనాయఁడులికిపడి రెడ్డివారితో నెటులో సంధిగా

వించుకొని యేకశిలానగరము ప్రవేశించెను. మహమ్మదీయ సైన్యము విజయసూచకముగాఁ గోటలో గుడారములో విడిసియుండిరి. ప్రతిఘటించినచో విజయ మసాధ్యమని సంగర మర్మజ్ఞుఁడగు ననపోతనాయనికి స్ఫురించెను. అదిగాక రెడ్డి వారితోఁ జాలకాల మెడతెగకుండఁ బోరాడుటచే నాంధ్ర సైన్యమంతయు భిన్నభిన్నమై యుండెను. మహమ్మదీయ బల మంతయుఁ జెక్కుచెదరక కోటలో స్థిరవాసము నేర్పఱచు కొని యేకశిలానగర రాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని బయలుపందిరులు వేయుచుండెను. దైవముకూడ వారలవశ ముననె యున్నటుల ననపోతనాయుని కశుభసూచనము లనేక ములు గోచరించెను.

పుట్టినదాదిగ ననపోతరా జపజయము నొందినవాఁడు కాఁడు. ఆకాలమునఁ గల యాంధ్రరాజన్యులలో నాతఁడె పై చేయిగ నుండెను. అనపోతనాయఁ డొకసేనానాయకుని, కుమారుఁ డను నంశము మూపారకులు మఱచియుండరు. తన బాహుబలము, శక్తిసామర్థ్యములు, బలసాహసములు వ్యయము గావించి యాతఁడు నిరాటంకముగ నాంధ్రదేశములోని చాల భాగమును తన ఛత్రచ్ఛాయక్రిందకుఁ జేర్చికొనెను. మొక్క వోని పరాక్రమముగల యనపోతరాజన్యుఁడు తనసైన్యము నకు విచారించి కొందఱు రాయబారులను మహమ్మదు షాహాయొద్దకుఁ బంపెను. అనపోతనాయఁడు రాయబారము

లకు వచ్చినదెచాలునని మహమ్మదుషాహ సంతోషించి తన దుర్బలస్థితిఁ దలంచుకొని గోలకొండ ప్రాంతముల నొసంగినచో వెనుక కేగెదనని వర్తమానముంపెను. కాల పరిస్థితులను గాఢముగ యోజించి చేయునదిలేక కట్టకడ కనపోతభూపాలుఁడు కొంతద్రవ్యము, గోలకొండదుర్గము, దానికి సంబంధించిన గ్రామములు మహమ్మదుషాహ కొసంగ సంగీకరించెను. మధ్యవర్తులుచెప్పిన సరిహద్దులు వెంటనే యేర్పాటుచేసికొని సంధిసూచకముగ నొసంగిన యపరిమిత ధనమునుగొని గోలకొండరాజ్యముతోఁ దృప్తిపడి మహమ్మదుషాహ గృహముచేరెను. అనపోతనాయఁడు తన జీవితకాలములో నొందిన పరాజయ మిదియొకటియె యని చెప్పవచ్చును. అనపోతనాయకుని విక్రమజీవితము వెల్లడించు పద్యములు కొన్ని యాంధ్రజనులు పఠించుచున్నారు. చరిత్ర జిజ్ఞాసువుల యభిరుచి నుద్దేశించి యాపద్యములలో ముఖ్యములగువానిని గొన్నింటి నీక్రింద నుదాహరించి యీశూర వర్యుని విక్రమజీవిత గ్రంథము ముగించుచున్నారము.

ఉ॥ ఆలములోన సింగవసుధాధిపనందనుఁ డన్నపోతభూ
పాలకమౌళి కోడి యనిఁ బారిన వైరుల నాలభంగినే
తోలునుగాని చంపఁడఁట దోసమటంచును నౌర రాయగో
పాలున కుర్విలోనఁ బశువర్గముఁ గాచుట సాజమేకదా!

మ॥ చిరకాలవ్రతశీలుఁడై నరుఁడు కాశీతీర్థ నిర్మగ్నుఁడై
స్థిరలీలన్ వృషభంబునెక్కి రజతాద్రిం జెంది ముక్కంటియౌ

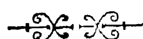
టరుదే సింగయ యన్నపోత విభుబాహా ఖడ్గనిర్మగ్నుఁడై
యుధివీరుండు గజంబునెక్కి సురరాజో టద్భుతంబెన్నఁగన్.

సీ॥ అశ్వరేవంతుండు • హయమును నెక్కిన
దండిరాజులగుండె • తల్లడిల్లు
దరిని దద్భీకర • కరవాలహతికిని
కర్ణాటసేనలు • కళవళించు
సంగ్రామపార్థుని • చాపటాంకృతులకుఁ
దెలుఁగురాజ్యంబెల్ల • దిగులుకొనును
బ్రథన నిశ్శంకకు • బల్లెంబు ధాకకు
నులుకులుక్క పడుచుండు • రొడ్డెరాజు
తే. గీ॥ లతఁడు దరిమినచో నుండు • వితము లేక
పారిది సురధాని రాజులు • సొంపుఁదప్పి
యోటమందిరి సిందూరి • కోటబయల
సన్నుతఖ్యాతి యనపోత • మన్నెరాజు॥

ఉ॥ ఒక్కఁడు జారముఖ్యుఁ డొకఁడూరకరోజుఁ బరేతపాలకుం
డొక్కఁడొకండు రాత్రిచరుఁ డొక్కఁడు చాల జడుండు
చంచలుం।డొక్కఁడొకండు యక్షధనుఁడొక్కఁడు భిక్షుకుఁ
డేటి దిక్పతుల్ । దిక్కుల నన్నపోత జగతీతల నాథుఁడుదక్క
మేదినిన్॥

(అనపోత భూపాలుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౪౪ మొదలు
౧౩౫౦ వరకు రాచకొండ ముఖ్యపట్టణముగ నాంధ్రదేశమ

న బరిపాలించెను. ఇతనిశాసనములు నిజామురాష్ట్రము లోని యయ్యనవోలు, దేవరకొండ, రాచకొండ లోనగు చోటులం కానవచ్చు చున్నవి.)

సాళ్వ నరసింహ రాజు.

బుక్కరాయుల యనంతరము విద్యానగర సామ్రాజ్యమును(రెండవ) హరిహరరాయులు,(మొదటి దేవరాయులు,(ప్రౌఢ దేవరాయులు, మల్లికార్జునరాయులు,విరూపాక్షరాయులువరుసగం బాలించిరి. వీరిలోం బ్రౌఢరాయులు చిరకాలము రాజ్యము తన పూర్వులకు సమానముగాం బాలించి మితిలేని ధనము భాండాగారమునంజేర్చి(క్రీ. శ. ౧౪౪౭ ప్రాంతమున మరణించెను. ప్రౌఢదేవరాయలకు పొన్నలదేవివలన మల్లికార్జునరాయలు, సింహాలదేవివలన విరూపాక్షరాయలు జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలు తనపూర్వులుసంపాదించిన రాజ్యమును జాగరూకతతోం గాడుకొనుచుండెను. ఒకప్రక్కను మహమ్మదీయులు స్వైరమును బురస్కరించుకొని కర్ణాట సామ్రాజ్యమును ...లింప నుండిరి. కటకపాలకుండగు కపిలేంద్ర గజపతివిస్తార ...గు బలమును సమకూర్చుకొని ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రసిద్ధ ...ర్గముల నన్నిటిని లోంబఱచికొని విద్యానగరమును ముట్ట ...ించెను. మల్లికార్జునరాయలు ఘోరసంగరము చిరకాలము

గావించి గజపతి నెటులో తరిమివేసెను. గజపతి యంతతోఁ బోక చిక్కిన దుర్గములను జిక్కినటుల లోఁగొనుచుఁ జంద్రగిరికిఁ బోవఁగా సాళ్వనరసింహరాజు గజపతిని దన పాలనము నం దడుగిడనీయక సరిహద్దులవఱకుఁ దరిమెను.

మల్లికార్జున రాయల తరువాత విరూపాక్ష రాయలు విద్యానగరసామ్రాజ్యపాలకుఁ డయ్యెను. సహజముగాఁ జంచల స్వభావుఁడును భోగపరతంత్రుఁడును నగు నీ రాజు రాజకీయ వ్యవహారములలోఁ గొంచెమేని జోక్యము కలుగఁజేసికొనక యెల్లపుడు భోగస్త్రీలతోఁ గ్రీడించుచు సురాపానమత్తుఁడై యుండెను. ఈ యసమర్థుని తెలివితేటలు గమనించి మహమ్మదీయులు గోవాపట్టణము నాక్రమించిరి. కపిలేంద్ర గజపతి యనంతరము విరోధిజన దుర్గమమని పేరొందిన విద్యానగర రాజ్యమును అతనికుమారుఁ డగు పురుషోత్తమ గజపతి ముట్టడించి సైన్యమును నోడించి అపరిమిత ధనమును రత్నసమూహమును సింహాసనమునుగైకొని కటకము చేరెను. రాజ్యమునందుఁ బరులు ప్రవేశించుట కిదియె మొదలు. తురుష్కుల దండయాత్రలతోఁ గొంత రాజ్యభాగము గూడఁ బరాధీనము కానుండెను. గజపతి విద్యానగర సామ్రాజ్యమును గబళింపఁ దగినంతబలమును సమకూర్చుచుండెను. ఏడులక్షల వఱకుఁ దండ్రికాలమునం దున్న సైనికబల మంతయుఁ దరిగిపోయెను. మూలధనముగాఁ దండ్రి సేకరించిన ఎనుబదియైదు

కోటుల వరహాలుగూడ నాశమయ్యెను. సర్వవిధముల మహో న్నతదశయందుండి ప్రకృతిసహజమగు శైలదుర్గములచేతను దుంగభద్రావాహినిచేతను సురక్షితముగానున్న విద్యానగర సామ్రాజ్యమును జేసేతుల విరూపాక్షరాయలు పాడు సేయుటఁజూచి సామంతులు సేనానులుగూడఁ దిరస్కారభావ ముతో నుండిరి. ఇఁక నుపేక్షించినయెడలఁ బరిస్థితులు విష మించునని రాజశేఖరరాయలు తన తండ్రియగు విరూపాక్ష రాయలను జంపించెను. ఇతని సోదరుడగు రెండవ విరూపాక్ష రాయలు రాజశేఖరరాయలను జంపించెను. భ్రాతృహంత యగు రెండవవిరూపాక్షరాయలయెడఁ బ్రజలహృదయములం దసంతృప్తిజనించెను. రాజ్యమునం దంతటను దిరుగుబాటు లభివృద్ధియయ్యెను. ఎవనికి వాఁడె స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటింప యత్నించుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యము అంతకుముందె గజ పతు లావరించుకొనుటయుఁ జంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండి కోట రాజ్యములు సాళ్వ నరసింహభూపాలుని స్వాధీనమునం దుంటయుఁ గర్ణాటరాజ్య దుర్బలస్థితికిఁ దార్కాణములుగ నుండెను. ఈ స్థితిగతులలో బహమనీ సుల్తానులు కర్ణాట రాజ్యమును హరింప సిద్ధముగా నుండియు సాళ్వ నరసింహ భూవిభునిధాటికి వెఱచి యూఱకుండిరి.

'విద్యానగర రాజ్యము నుపేక్షించినచో యవనులు హరింపక మానరు. విద్యారణ్యాది మహానుభావులు తమశక్తి

ధారవోసి నెలకొల్పిన యీమహారాజ్యమునుగోలుపోతిమేని ఆర్ష
ధర్మము లంతరించి దేశమంతయు సంక్షోభ మొందకమానదు,
అని సాళ్వనరసింహరాయఁడు తలంచి తనక్రింద దుర్గాధ్యక్షుఁ
డుగానున్న తుళువనరసరాయలను బిలువనంపి విద్యానగరరాజ్య
మును ముట్టడింపుమని యాజ్ఞాపించి తనయొద్దనున్న సైన్యమునంత
యు సహాయముగాఁ బంపెను. నరసరాయఁడు తనబాలమిత్రుఁ
డును రాజ్యకార్య విశారదుఁడును సంగరకౌశలుఁడు నగు
తిమ్మరుసుమంత్రిని సహాయముగాఁ గైకొని యొక శుభ
ముహూర్తమున విద్యానగరమును ముట్టడించెను. సాళ్వనర
సింహ భూపాలుని ధర్మపరిపాలనమునందు అభిమానముగల
సేనానాయకులు నరసభూపాలునకు స్వాగతము నొసంగి విద్యా
నగర సామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచిరి. తుళువనరసరాయలు
మేళతాళములతో రాజవీధులలో నూరేఁగుచు నగరము
లోనికిఁ వచ్చుచుండెను. ఒకభటుఁడు రాజమందిరములోనికిఁ
బోయి భోగపరాయణుఁడగు విరూపాక్షరాయలకు "సాళ్వనర
సింహభూపాలునిపంపునఁ దుళువ నరసరాజువచ్చి సామ్రా
జ్యము నంతయు లోఁబఱచు కొనుచున్నాఁడు. వీలున్నఁ బ్రతి
కృతి గావింపు"మని విన్నవింపఁగా సంతోషభంగకరమగు నిట్టి
సందేశముదెచ్చితివాయని భటునవమానించి బైటికిఁ బంపెను.
నరసరాజు తానుసాధించిన నగరభాగముల నన్నింటిని భటుల
కప్పగించి రాజమందిరము ప్రవేశించెను. నరసరాజు దగ్గరకు

రాఁగా నిఁక నుపేక్షింపఁ దగదని యీరాజమాతృకుఁడు అంతః పురకాంతలను రాజమందిరమును సంపదలను విడిచి పాణభయముతో దొడ్డివాఁకిలి తెఱచికొని పారిపోయెను. నరసరాజు కోటను భాండాగారమును ధనకనకవస్తువాహనములను. రక్తపాతము లేకుండ సాధించి యీవిజయవర్తమానము తన యజమానియగు సాళ్వ నరసింహారాజునకుఁ దెలిపి పట్టాభిషిక్తుఁడగుటకు రమ్మని వర్తమాన మంపెను. ప్రజలందఱు మఱల సత్ప్రభువె తమకు లభించెనని మిగుల నానందించి పట్టాభిషేకమహోత్సవ మెప్పుడుజరుగునా యని నిరీక్షించు చుండిరి. నరసరాజు రాజకీయోద్యోగుల నందఱను బరిశీలించి పూర్వ రాజ పక్షపాతు లగువారిని వెదకి యుద్యోగముల నుండి తొలంగించి యాపదవులను విశ్వాసపాత్రులగు తన నౌకరుల కొసంగెను. విద్యానగర రాజ్యమునం దంతటను నూతనోద్యోగులను నరసరాజు నెలకొల్పి విప్లవోద్యమములకుఁ దావే లేకుండఁ జేసెను.

శాస్త్రవేత్తలు పెట్టిన శుభముహూర్తమునఁ బట్టాభిషేకమహోత్సవము జరుపుటకు నేర్పాటులు చేయఁబడెను. సామంతులకు రాజబంధువులకుఁ గవులకు గాయకులకు సేనానాయకులకు ఉద్యోగులకు ఆహ్వానపత్రికలను నరసరాజు, తిమ్మరుసుమంత్రి స్వయముగాఁ బంపిరి. సాళ్వ నరసింహభూపాలుని దామంద అంతకు మున్నె యెటింగి యుంట.

రముసందలి ధనము విరివిగా నుపయోగించి పారశీదేశము నుండియు అరబ్బీ దేశమునుండియు ఉత్తమాశ్వములను దెప్పించెను. బ్రతికిన గుఱ్ఱమునకైనను మార్గమధ్యమునఁ జచ్చిన గుఱ్ఱమునకైనను మూడు గుఱ్ఱములకు వేయివరహాల చొప్పున ధనమొసంగి అశ్వముల నన్నింటినో కొని ఆశ్వికదళము నభివృద్ధి గావించెను. చచ్చిన గుఱ్ఱములతోఁకలఁ జూపినంత మాత్రమే నవే విలువయొసంగు చుండుటచే యవనవర్తకులు ధారాళముగా అశ్వవ్యాపారముగావించి విజయనగర రాజ్యమును అశ్వబృందములతో నించివేసిరి. నరసింహరాజు ఆశ్వికదళసహాయమునఁ దనశక్తి సామర్థ్యములు పూర్తిగా నుపయోగించి అన్యాక్రాంతములైన రాజ్యముల నన్నింటిని దిరుగ సంపాదించెను. ఉదయగిరి, రాయచూరు, కొండవీడు దుర్గములు సాధించుకొనుటకుఁగూడ యత్నించెను గాని యంతలో నాతఁడు కాలధర్మము నొందెను.

నాళువ నరసింహరాజు ఆంధ్రవాఙ్మయమున కెంతయుఁ జేయూత నొసంగెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని సత్కరించి జైమిని భారతము నంకిత మొందెను. వలువురు కవు లీనరపాలుని గుణకీర్తనము గావించినటులఁ జాటువులవలన నెఱుంగనగును. ఈయనయొద్ద మంత్రిగా నాదెండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁ డను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడుండెను. ఈయన విద్యానగరమును కృష్ణదేవరాయల కాలమునందు మంత్రిగానుండి

పరిపాలించిన తిమ్మరుసుమంత్రికి మాతామహుఁడు. గొప్ప రాజకీయవేత్త యనియు మహాశూరుఁ డనియుఁ బేరొందెను.

నరసింహరాజు తన యంత్యకాలమున విశ్వాసపాత్రుఁ డగు సేనానియు, విద్యానగరమును బట్టుకొనుటలో నెక్కువ సహాయపడినవాఁడును, తనఅన్న మనుమఁడును నగు తుళువనరస రాజును బిలువనంపెను. ఆయనతో నిటులఁజెప్పెను: "మిత్రమా! నా కంత్యకాలము సమీపించినది. నాకుమారు లిరువురు పసి వాండ్రు. భాండారము, రాజ్యము నీచేతిలో నుంచుకొని పాలకుఁడవుగానుండి యుక్తవయస్సు వచ్చినపిమ్మట రాజ్యము నాకుమారుల కొసంగుము. ఈకార్యము నొనరించి సామ్రా జ్యము నుద్ధరించుటకు నీవుదక్క వేఱొకఁడు లేఁడు." నరస రాజు అంగీకరింపఁగనే నరసింహరా జతనికిఁ బట్టాభిషేకము చేసి గతించెను. విశ్వాసవంతుఁ డగు నరసరాజు చిరకాలము రాజప్రతినిధిగనే యుండి పరిపాలించెను. నరసరాజు అంతకు మున్ను కుంతలదేశంబు నందును చోళమండలము నందును శ్రీరంగము నందును ఘోరసంగరము లొనరించి విజయము నొందిన పరాక్రమశాలి గావునఁ బౌరు లితనిపరిపాలనమున కనుకూలురై యుండిరి. ఆంధ్రభాషాభిమానియై యీ నర పాలతిలకుఁడు నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్య అను జంట కవులచే వరాహపురాణమును రచింపఁజేసి అంకితమునొందెను.

నరసరాజు సాళ్వ నరసింహరాజుపుత్త్రులలోఁ బెద్దవానికి రాజ్యము నొసంగి తాను వ్యవహారములఁ జూచుచుండెను. నరసరాజువిరోధు లాతనియెడల నెపము గలిగింపనెంచి బాల రాజును జంపించి యాదురంతము నరసరాజునెడ నారోపించిరి. నరసరా జానిందఁ దొలఁగించుకొనుటకు నరసింహరాజు రెండవ కుమారునకు విద్యానగరరాజ్యమును పట్టాభిషేకముఁ గావించి రాజకీయ వ్యవహారములు తాను నడపించుచుండెను. నరస రాజు శ్రేయమునకు సహింపని దుష్టులగు కొందఱు రాజ కీయోద్యోగులు బాలరాజునకు లేనిపోని కొండెములం జెప్పి "నీయన్నను జంపించినటుల నిన్నుఁగూడ నరసరాజు చంపింప నున్నాఁ" డని వీలువెంట నూరిపోసిరి. ప్రపంచజ్ఞానశూన్యుఁ డగు నాబాలుఁ డామాటల నమ్మి నరసరాజును ద్వేషింప మొదలుపెట్టెను. ఇంక నుపేక్షించిన బాలరాజు తన కపాయము చేయుటయేగాక విద్యానగరరాజ్యమును గూడఁ గోలుపోక మానఁడని తన పలుకుబడి నుపయోగించి సైన్యమునంతయు గూడఁగట్టుకొని యాతని బంధించి పెనుగొండదుర్గమున నుంచి ఆహారాదులకు స్వల్పభరణము నొసంగసాగెను. కొంత కాల మెటులో గడపి బాలరాజు మరణించెను. తుళువరాజు ప్రత్యర్థులగు నుద్యోగుల నందరను దొలఁగించి సామ్రాజ్య మును బునరుద్ధరించి యమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సాళ్వనరసింహరాజు క్రీ. శ. ౧౪౯౦ ప్రాంతమున మర ణించెను. ఈయన కాలమునుండి విద్యానగరము ఆంధ్ర

సామ్రాజ్య మనఁదగి ఆంధ్రకవులకు ఆంధ్రులకు నభిమానస్థలమయ్యెను. నరసింహరాయలు ధర్మపరిపాలనము చేయుటచే నాతని పరిపాలనమునందున్న రాజ్యమునకుఁ బరదేశీయులు నరసింగరాజ్యమని పేరిడిరి. ఈయన పరిపాలన కాలమునఁ దురకలు శ్రీరంగము నాక్రమించుకొని వసతులన్నియు నూడలాగుకొనుటచే బ్రాహ్మణులందఱు లేచిపోయిరి. నరసింహరాజు తురకలఁ బోఁదోలి నగరమును స్వాధీన పరచుకొని పూర్వవృత్తుల నన్నింటిని దిరుగనొసంగి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య బిరుదము వహించెను. ఈయనచరిత్ర మంతయు సాళ్వాభ్యుదయమను సంస్కృత కావ్యమునందు విపులముగా వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈయనకుఁగల చిత్రప్రబంధపరమేశ్వరుఁడు, అభినవనాటక భవభూతి, అష్టభాషా పరమేశ్వరుఁడు, రసికకవితాసామ్రాజ్య లక్ష్మీపతి మున్నగు బిరుదముల వలనఁ గవియు రసికుఁడు గూడ నీనృపాలుఁడై యుండునని తెల్లమగుచున్నది. అదృష్టజాతకుఁడగు నీనృపుఁడు విద్యానగర సామ్రాజ్యోద్ధారకుఁడును, ఆంధ్రుఁడును గావున మనకెంతయు గణ్యుఁడు.

సోమనాద్రిరెడ్డి

నిజాము రాష్ట్రములోని మహబూబునగరు మండలమున అమరవాది యను నగరముగలదు. ఆనగరముచెంతఁ గల అచ్చమ్మపేట, రఘుపతిపేట యను గ్రామములను బాకనాటి రెడ్డిశాఖకుఁ జేరిన తిమ్మారెడ్డి యను వీరుఁడు పాలించుచుండెను. ఈయనభార్య వీరవతంసుండని పేరొందిన మెదకు మండలపాలకుఁ డగు సదాశివరెడ్డి తోబుట్టువు కేశవమ్మ. ఈదంపతులు పశుసమృద్ధియు, ధనసమృద్ధియుఁ గలవారై సుఖముగా నుండ క్షామదేవత దేశమును బీల్చి పిప్పిచేయుచుండెను. పంటలు తగ్గిపోయెను. పశువులు మేఁతలేక మాడిచచ్చుచుండెను. ప్రజ లన్నమో రామచంద్రాయని యేడ్చుచుండిరి. చేరెఁడు గంజినీళ్ళకు జనులు మోముచాచి నశించుచుండిరి. తిమ్మారెడ్డిచెంత పుట్లకొలఁది ధాన్యము గలదు. కావలసినంత ధనముగలదు. ప్రజల ఘోషచూచి సహింపఁజాలక
రలుదీయించి తనయొద్దఁగల ధాన్యముదంపించి వచ్చినవా
కటికి నెలలకొలఁదిఅన్నము పెట్టించెను. ఎంతకును గఱవు
గ్గదయ్యెను. గరిసెలు పాతరలుకూడ రిత్తవయ్యెను. ప్రజ
లాఁకటఁగొని చచ్చుచుంటఁ జూచి తనభార్య వస్తువులను మంగళసూత్రము దక్క మిగిలిన వన్నియు నమ్మెను. అప్పటికిని బ్రజలబాధ తగ్గదయ్యెను. ఇఁక నిటనున్న లాభము లేదని

తానుగూడ నాఁకలిచే మలమలమాడుచుఁ గూలినాలినైన
చేసి జీవించుదమని మల్లారెడ్డి తన భార్యయగు కేశవమ్మను
వెంటఁబెట్టుకొని బయలుదేరి కొల్లాపురము, పెంట్లవెల్లి,
మల్లారవకొండ లోనగు గ్రామములకుఁ బోవ నెందును గూలి
దొఱకకపోయెను. కడకు కొట్టపోలూరను గ్రామమునకుఁ బోయి
యచటఁ గూలినాలిచే జీవించుచుండెను. దొఱకిన కూలిధాన్య
ములోఁ గొంచెము కొంచెము మిగిల్చికొని తిమ్మారెడ్డి కొంత
ధాన్యము సంపాదించి పాలికొక యెద్దును దీసికొని వ్యవసా
యమును బెట్టెను. క్రమముగాఁ గలసి వచ్చుటచేఁ దిమ్మా
రెడ్డికొంతకాలమునకు గొప్ప రైతై ధనధాన్య సమృద్ధితో
నుండెను. ఈశుభావసరమున వీరికొక కుమారుడు గలిగెను.
సోమలింగేశ్వరుని యనుగ్రహమున జనించినవాఁడగుటచే నా
బాలునకు సోమనాద్రియని నామకరణము గావించి సంతోషము
గాఁ గాలము గడపుచుండిరి. వీరిశ్రేయముఁ జూచి సహింపలేక
గ్రామస్థులు కొందఱెటులేని యిబ్బంది పెట్టవలయునని తలంచి
ఆప్రాంతములు పాలించు కర్నూలు నవాబగు దావత్ ఖాను
నొద్దకుబోయి తిమ్మారెడ్డి యను రైతు మీఁపైఁ దిరుగుఁబాటు
చేయుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. వాఁ డాయుధములు,
ధనము, ధాన్యము సిద్ధము చేయుచున్నాఁడని విన్నవించిరి.
నవాబు పలువురను బిలువనంపి యావార్త నిజమో కల్లయో
దెలుపుమన వారంతకుమున్నే యీకుట్రలోఁ జేరినవారగుటచే

వారును నటులనే చెప్పిరి. దావత్ ఖాను వెంటనే కొల్లిపోలూ రునకు దండయాత్రకు బయలుదేరి తిమ్మారెడ్డిని బిలువనంపి చెట్టునకుఁ గట్టించి దయాశూన్యుఁడై కొట్టించి యతనిధనము, పశువులు, ధాన్యములు కొనిపోయెను. దెబ్బలచే నొడ లంతయువాచి తిమ్మారెడ్డి గతించెను. కేశవమ్మ, తనకుమారు డును ఏడెనిమిదేండ్లు నిండని కూనయగు సోమనాద్రిని వెంటఁబెట్టుకొని పుట్టినింటికిఁ బోవుచుండెను. త్రోవలో రాజ వోలనుగ్రామముగలదు. అచటగల కేశవాచార్యులను విద్వాం సుఁడు బాలురకుఁ బాఠములు చెప్పుచు వీధిలోఁ గూర్చుండి తల్లివెంట నేఁగుచున్న సోమనాద్రిని జూచి యీబాలుని ముఖ మున మహారాజచిహ్నము లున్నవని గ్రహించి కేశవమ్మ వలన బాలకునిచరిత్రము నంతయు విని జాలిపడి యిటులఁ జెప్పె ను. "అమ్మా! నీపుట్టినింటి గౌరవము, నీభర్తపేరుప్రతిష్ఠలు నేనెఱుంగనివి కావు. చెడి పుట్టినింటికిఁ బోవుటకంటెఁ బ్రమాద మింకొకటి యుండఁబోదు. కష్టములు కలకాల ముండఁబోవు. ఈబాలుఁడు లోకఖ్యాతి గడింపఁగలఁ డని నాకుఁ దోఁచుచున్నది నాయొద్ద నుంచినచో నేను సమస్త గ్రంథములు నేర్పెదను. నిన్ను, నీశిశువగు నీబాలకుని నే నున్నంతలోఁ బోషింపఁ గలుగుదును. ఇచటనే యుండుట నా కభిమతము." కేశవాచార్యులవాక్యములు వినినంతనే వివేక వతియగు కేశవమ్మ యచటనే నిలువ నంగీకరించి బాలుని

సంతోషముతో సోమనాద్రిమాటలకు సంతోషపూర్వక మగు నంగీకారమును దెల్పిరి.

కేశవమ్మయు సోమనాద్రియు నొకబండి కట్టించుకొని కుందకుమండలమునకుఁ బోవుచుండిరి. త్రోవలో వారికి పూనూరను గ్రామము తగిలెను. చరిత్రస్థలమును జిత్రదేవాలయావృతము నగు పూనారులోనికి సోమనాద్రి వెళ్ళి యంగడిలో దారిబత్తెమునకు వలయు వస్తువులుకొన్ని మూటఁగట్టుకొని పోవుచుండ గ్రామాధికారియగు నాగిరెడ్డి యాబాలకుని జూచి దగ్గరకుఁ బిలిచి యతనివృత్తాంతము విచారించెను. బాలుడు తనసంగతి, కులము, స్థలము నివేదించెను. ధనవంతుఁడును సంతానహీనుఁడునగు నా పాశము నాగిరెడ్డి తాను బాకనాటిరెడ్డి యగుటచే నాబాలకుని పెంచుకొన్నచో గులము తరించుననితలంచి యూరిబయటనున్న బండియొద్దకుఁ బాలునితోఁ బోయి కేశవమ్మను జూచి పూర్వబాంధవ్యము తెలిపి సోమనాద్రిని దనకుఁ బెంచుకొనుట కొసంగుమని ప్రార్థించెను. ఆయమ యందులకు నంగీకరించి బాలునితో దానుగూడ నాగిరెడ్డియింట వసించెను. కొంతకాలమునకు నాగిరెడ్డి తా నార్జించిన ధనకనకవస్తువాహనములు సోమనాద్రి కొసంగి చెప్పవలసిన ధర్మములన్నింటిని జెప్పి మరణించెను. సోమనాద్రి పితృకార్యము లన్నింటిని శ్రద్ధాభక్తులతో నిర్వహించి ప్రత్యేకరాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినఁగాని సోద

దను సమీపించి గొల్లవాండ్రతోఁ దనయవస్థయు వీరభటులు వెంబడించుటయుఁ దెలిపి బ్రదికించిన గొప్పమేలు చేయుదునని బ్రతిమాలెను. వాండ్రు పెద్దగోయి తీసి అందు సోమనాద్రిని మెడవరకుఁ బూడ్చి చుట్టును మేకపిల్లలనుంచి పైని బుట్ట బోర్లించిరి. కొంతసేపటికి వీరభటులు వెదకుకొనుచు వచ్చి చుట్టుపట్టుగ్రామములు వెదకుచు గొఱ్ఱెలమందను గూడఁ బరిశీలించిరి. ఎందును సోమనాద్రి కనఁబడక పోవుటచే వీరభటులు విసిగి కృష్ణదాఁటి వెనుకకు వెళ్ళిపోయిరి. అనంతరము సోమనాద్రి బయటికివచ్చి గొల్లవాండ్రతో 'నాకుఁ బ్రాణదానము గావించినందులకు మీరేమికోరుకొందురో తెలుపుఁ' డనవారు నేఁటినుండి మీరు "ముష్టిపల్లి" యను మాగోత్రనామమును వహింపవలయునని కోరిరి. సోమనాద్రి యందులకంగీకరించి పూనూరునకుఁ బోవుచుండ నొకచో భూగర్భమునందుఁ బూర్వ రాజులు నిక్షేపించిన ధనరాశి గోచరించెను. ఆధనము నంతయుఁ బరిచారికులచేఁ దెప్పించి పూనూరు సమీపమునందున్న యొక విశాలప్రదేశమునఁ గోటకట్టింప నారంభించెను. ఆప్రదేశమునకు ఆమడదూరమునందున్న ఉప్పేడుకోటను పాలించు సయ్యదుదావూదుమియ్యాయను మహమ్మదీయుఁడు సోమనాద్రి కోటనుగట్టుచున్నసంగతి విని పరివారముతో నచటికి వచ్చి తనరాజ్యమునఁ గోటఁ గట్టవలదని నిర్బంధింపఁగా సోమనాద్రి వన్నుగట్టుచుఁ సామంతుఁడుగా నుందునని యొప్పించి కోట

సోమనాద్రి తన సహాధ్యాయులను సహాయముఁగోరి పిలువ నంపఁగా వారు పరివారముతో ఆయుధపరికరములతో సంగరమునకు సహాయమువచ్చిరి. ఉభయదళములకు భయంకర సంగ్రామము జరిగెను. సమీపమునందున్న ఆంధ్రులందఱు స్వాతంత్ర్య సంగరమున సోమనాద్రికి సహాయపడిరి. మహారాష్ట్రులు, కర్ణాటులుగూడ సోమనాద్రి కనేకగతుల ధనమును, సైన్యమును సహాయముచేసిరి. మొక్కవోని ధీరమున సోమనాద్రిబలము చిరకాలము పోరాడెను.

బసరుజంగు ఆంధ్రవీరులధాటి కాగజాలక గుఱ్ఱము నెక్కి పాఱిపోవసాగెను. వీరవతంసుడగు సోమనాద్రి యాతనిని వెంబడించి తరుముచుం బోవఁ బ్రాణభీతితో నతఁడు రాయచూరు కోటలో దూరి ద్వారములు బిగించికొనెను. సోమనాద్రి కోటలోనికిబోవ యత్నించుచుండఁ గోటముందున్న యేనుఁగుప్రతిమలను జూచి గుఱ్ఱము బెదరెను. వెంటనే యా విగ్రహముల తొండములు దంతములు ఖండించి వెనుకకు మరలి సోమనాద్రి సంగరరంగ మలంకరించుసరికి ప్రాగు 'టూరి నవాబుఁ గూడ పాఱిపోయెను. స్వల్పసైన్యముతో ధ్యూదుమియ్యాయొక్కఁడు మాత్రము సంగరరంగమున మిగిలెను. అతఁడు హతశేషసైన్యమును ముందిడుకొని సోమనాద్రిపైకి మొండిచోరవతో రాఁదొడంగెను. సోమనాద్రి సైన్యమును భేదించి మియాను సమీపింపఁగ సమరాశ్వము తన

ముందుకాళ్లు ఏనుఁగుమీఁదనుంచి నిలువఁబడెను. సోమనాద్రి తన కరవాలముతో సయ్యదుమియ్యాను జంపఁబోయెను. ప్రాణభయముతో సయ్యదు మియ్యా సలాములు చేయుచు, నీకుఁగప్పము గట్టుదును, రాజ్యములోఁ గోరినంత భాగము నొసంగెదను రక్షింపు'మని ప్రార్థించెను. ఉదారశీలుఁడగు సోమనాద్రి కరుణించి యెత్తినకత్తి వాల్చి మహమ్మదీయు నితో "నీవు నన్నుఁ గోటగట్టుకొన నిచ్చితివిగాన నీరాజ్యము నీకువదలుచున్నాను. నీకు నేనుగాని నాకు నీవుగాని సామంతులము గావలసిన పనిలేదు. నీవోడిపోయినటుల గుర్తుగా నుండుటకు యుద్ధమునకుఁ గొనివచ్చిన నగారా, పచ్చజండా, ఏనుగును మాత్రము నాకిచ్చి పోవలయు"నన నవాబు సోమనాద్రి కవియెల్లయొసఁగి బ్రతుకుము జీవుఁడాయని తన కోట లోనికిఁ బోయెను. సోమనాద్రి జయలక్ష్మితోఁ బాటు సైదు మియ్యాయిచ్చిన విజయచిహ్నములు, బసరుజంగు విడిచి పోయిన ఫిరంగులు, హతులైన వీరభటుల ఆయుధములు దీసి కొని గద్వాలఁ జేరి నగరమధ్యంబునందు జయస్తంభము ప్రతి నవాబునొద్దఁ గైకొన్న పచ్చజండా దానిపై గట్టించెను.

సయ్యదుమియ్యా తనరాజ్యము చేరినదాదిగఁ బరాభవ దుఃఖము కలచివేయుటచేఁ గొన్ని దినములు బయటికి రాడయ్యెను. ఒకనాఁడు కోటబురుజుపై నెక్కఁగా గద్వాలలో జయస్తంభముపైనఁ దన పచ్చజెండా కనపడెను. పరాభవ

దుఃఖ మతిశయించెను. ప్రతిక్రియ గావించి యెటు లేని సోమ నాద్రిని పేరు లేకుండ నగరంగొట్టఁ దలంచి హైదరాబాదు నకుఁ బ్రయాణమై నాలుగు మూడు దినములకుఁజేరి యా రాష్ట్రమును బాలించు నిజాము ఆలీకిఁ దనరాకఁ దెలియ జేసెను. నిజాము ఆలి, యాతనిరాక విని తన గురుపరంపరకుఁ జెందిన సయ్యదుమియ్యా సామాన్యునివలె వచ్చుటకుఁ గారణ మేమని యోచించి వెంటనే రమ్మని యాజ్ఞ యొసంగెను. మియ్యా నిజాము ఆలీని చూడఁగానే వంగివంగి సలాములు చేసి ఒంటికాలిమీఁద నిలుచుండి తన దురవస్థయుఁ దన్ను సోమనాద్రి పరాభవించి వీరచిహ్నములు గొనిపోయిన విధము తెలిపి యెటు లేని సోమనాద్రిని బంధించి తాను గోలుపోయిన జెండా, నగారా, ఏనుఁగు ఇప్పింపుమని ప్రార్థించెను. నిజాము ఆలీ సోమనాద్రి బలపరాక్రమముల నాలించినవాఁడగుటచే "నిది సంగరమున కదన గాదు. సోమనాద్రి అప్రమత్తుఁడై మైమ ఱచి యున్నపుడు సంగర మొనరించినచో జయము సులభ సాధ్యము. అంతవఱకు నిరీక్షింపు' మని చెప్పెను. "ముందు సోమ నాద్రిని బంధించి నా విజయచిహ్నముల నాకిప్పింతురా బ్రతు కెను. లేదా, నేను జీవింప'' నని వాఁడిక త్తితోఁ గంఠము ఱకుకొనఁబోవుచుండ నిజాముఆలి సయ్యదుమియ్యా నెటులో సమాధానపఱచి పదునేను దినములలో సంగరమునకుఁ దప్పక వచ్చెదనని వాగ్దానముచేసి పంపెను.

నిజాముఆలీ ముందు సోమనాద్రిపయికి దండయాత్ర కేఁగుటకు ధైర్యముచాలక తన మిత్రుఁడును కర్ణాట దేశీయుఁడును నగు ఇరువనగౌడు అను నొక పేరుని బిలువనంపి జరిగిన కథాంశమునంతయు నెఱింగించి సోమనాద్రిని వంచించుట కుపాయమున్నచోఁ దెలుఁపుమని కోరెను. ఇరువనగౌడు ఉభయపక్షముల బలాబలముల నెఱింగిన వాఁడుగాన చాలసేపు యోజించి 'హార్పనహళ్లిలో నాలుగురు క్షత్రియ కుమారులు దుర్గమమైన కోటగట్టుకొని రాజ్యము పాలించుచున్నారు. వారికి సోమనాద్రికి మిత్రభేదము కలుగఁజేసితిమేని సోమనాద్రి మడియఁగలఁడు. అపుడు గద్వాలకోటను సులభముగా లోఁగొనవచ్చు' నని సమాధానముచెప్పెను. నవాబు మిగుల సంతసించి యెటులనేని యాకార్యము నీవె సమర్థించుమని భారమంతయు ఇరువనగౌడుపైనఁ బెట్టి యాసఁబెట్టెను. ఇరువనగౌడు తన గ్రామమగు కురిచేడునకుఁ జేరి హార్పనహళ్లిలోని క్షత్రియసోదరులు వ్రాసినటు లొక జాబువ్రాసి దూతలచే సోమనాద్రికిఁ బంపెను. సోమనాద్రి యా జాబు చూడఁగా నందిటుల వ్రాయఁబడి యుండెను. "సోమనాద్రికి —నీవు సయ్యదు దావుదు మియ్యాను జయించినమాత్రమున లోకైకవీరుఁడవు కావు. నిజమైన మగవాఁడవేని మావంటి వీరులను గెలువుము. లేదా మూలఁబడి యాఁడుదానివలె బ్రదుకుము." ఈజాబు పఠింపఁగనే సోమనాద్రికిఁ గోప మతి

శయించెను. జాబుయొక్క పూర్వోత్తరములనేని విచారింపక సోమనాద్రి సంగరమున కాయితమై నగరరక్షణమునకు వలయుబలమునుంచి యొకశుభముహూర్తమున హర్పనహాల్లికిఁ బ్రయాణమయ్యెను. నిజాము అలి యీవార్తవిని సోమనాద్రి కంత్యదినములు సమీపించెనని యానందించి యీవార్త సయ్యదుకుఁ గూడఁ దెలిపెను. సోమనాద్రి హర్పనహాల్లి కోటను ముట్టడించెను. ఈవార్త క్షత్రియసోదరులు విని 'సోమనాద్రి యెవరు? అతని వైరెన విని యెటులుంగనే! మన పైకి దాడి వెడలవలసిన యవసరమేమి వచ్చినది? ఈ విరోధమునకుఁ గారణమేమైయుండును?' శత్రుజనాభేద్యమగు మన కోటలో సురక్షితముగా మనముందము. అతఁడు జయించిన నాఁటికిఁ జూచుకొంద' మని తలంచిరి. సోమనాద్రి ఆఱుమాసములు ముట్టడించి ఫిరంగులు పేల్చి యెంతప్రయత్నించినను హర్పనహాల్లికోట చెక్కు చెదరకపోయెను. తరువాత సోమనాద్రి యుపాయాంతరములచేఁ గోటఁబగులఁగొట్టి రాజసోదరులను బంధింపబోయెను. వారు సోమనాద్రిని జూచి యిటులనిరి. "రెడ్డివతంసా! ఏపాపము నెఱుంగని మమ్ము బంధించుట న్యాయముగాదు. మేము నిన్నుఁ బ్రతిఘటింపక మాని కోటలోనే యుంటిమి. ఆకారణముగ సాటివారిని శిక్షింప నెంచుట నీవంటి శూరవతంసునకుఁ దగవుకాదు." క్షత్రియసోదరుల మాటలు వినినంతనే సోమనాద్రికిఁ గోపమతి

శేయించి కపటవినయము జూపుచుండిరని తలంచి తనయొద్దఁ గలజాబు వారికిఁ జూపించెను. వారందఱు నాజాబు చూచి యది తాము వ్రాసినది కాదనియు మధ్యవర్తులు గావించిన మోసమనియు క్షమింపుఁడనియుఁ బలువిధముల వేఁడికొనిరి. సోమనాద్రి విచారించి క్షత్రియసోదరులు నిర్దోషులని గ్రహించి వారివలనఁ గప్పములు గొని, సంగరములందు సహాయము జేయునటుల వాగ్దానము గైకొని గద్వాల కేఁగెను. ఈవార్త సయ్యదువిని సోమనాద్రివిజయమునకుఁ జాలపరితపించి హైదరాబాదు నవాబునొద్దకేగి విలంబనము జేయవలదనియుఁ దనపరాక్రమచిహ్నములగు, నగారా, ధ్వజము, ఏనుఁగు ఇప్పింపకున్న నాత్మహత్య గావించి కొందుననియు పట్టుబట్టెను. విధిలేక నిజాము ఆలీ సోమనాద్రిమీఁదికి సంగరసన్నద్ధుఁడై బయలుదేరెను. పూర్వపరాభవముతో నుడికిపోవుచున్న రాయచూరు వసరుజంగు పరిమితబలముతో నవాబునకు సహాయముగా వచెను ల్లారి బహదూర్ ఖాన్, ప్రాగుటూరు ఇదురుసాహెబు, ఆదోనినవాబు, గుత్తిటీకు సులతాను, కర్నూలు దావతుఖాను లోనగు నవాబులందఱు నిజము ఆలీకి సహాయమై సోమనాద్రిపైకి సైనికబలముతో దండయాత్రకుఁ జనుదెంచిరి. మహమ్మదీయ సైన్యమంతయు లక్షకొలదియై నేలయీనినటు లుండెను. కర్నూలు మొదలుకొని పదిమైళ్ళ దూరముననున్న ఉల్చాలవరకుఁ బడమట,మూఁడు

క్రోసులు దూరమునందున్న నిడుదూరువరకు సేనలు నిండి పోయెను. సోమనాద్రి భటులను పనివాండ్రను నియోజించి శత్రువుల కభిముఖముగా నొక మట్టికోట గట్టించెను. సోమనాద్రి శుభముహూర్తమున అపరిమిత బలసహితుండై తాన్గట్టించినకోటచెంత దండువిడిసి సంగరమున కాయితమయ్యెను. ఉభయ సైన్యములకు భయంకర సంగరము జరుగుచుండెను.

సోమనాద్రిసహాధ్యాయు లగు కురుమన్న, ధర్మన్న యోధవేషములు ధరించి కొంత సైన్యమును దీసికొని యవన సైనికుల నెదిరించిరి. కొంతబలమును వెంటంగొని సోమనాద్రి స్వాయముగాం దాను నవాబులపైకి బయలుదేరెను. ఆనాండు జరిగిన జనమారణమునకు మితములేదు. మతావేశ పరవశు లగు యవనులు నిలుకడగాం బోరి హిందూభటుల నెందఱనో మడియించిరి. ఆంధ్రనాయకులు ప్రేటున నొకయవనుని బడంగొట్టి యుద్ధరంగ మంతయు రక్తప్రవాహములతో నించివేసిరి. సోమనాద్రి సామాన్యదళములను విడిచి నవాబులపైకిం బోయి ఘోరముగాం బోరి ప్రాగటూరి నవాబగు ఇదురు సాహెబును నఱికివేసెను. బల్లారి బహద్దరుఖానుని జంపెను. ఆదోని నవాబు నంతమొందించెను. ఈ పరిస్థితులు గమనించి సోమనాద్రిధాటి కాగజాలక నిజామఅలీ హతశేష సైన్యములో కర్నూలుకోటకుం బోయి తలదాంచుకొనెను. సోమనాద్రి కర్నూలువఱకు శత్రుసైన్యమును దరిమి ప్రొద్దుగ్రుంకువఱకుం దనస్కంధావారముం జేరెను.

సోమనాద్రి యెక్కినయశ్వము సంగర రంగములలో బాగుగా మెలగనేర్చినది. పిట్టవలె నంతలో విరోధిసైన్యములమధ్య వ్రాలును. ముందుకాళ్లెత్తి యేనుగులమీదికి బోవును. ఈయశ్వము నెటులేని బట్టి తెప్పించినచో సోమనాద్రి చిక్కగలడని నిజాము ఆలీ తలంచెను. తనసైనికులతో సోమనాద్రి గుఱ్ఱమును గొనివచ్చినవానికి గొన్ని గ్రామము లిచ్చెదనని చెప్పెను. ఎవరును సాహసించి యందుల కియ్యకొనరైరి. నిజాముఆలీ యశ్వపాలకుడు దందుల కంగీకరించి గాఢాంధకారమున బయలుదేరి యెటులో యశ్వశాలకుం బోయి గుఱ్ఱమును లాయమునుండి తొలంగించి తన శిబిరము త్రోవ బట్టించెను. రెడ్డివీరులంద ఱిదిచూచి యెవడో మన భటుడై కార్యాంతరమున వేగునడుపుటకు బోవుచుండెనని యుపేక్షించిరి. అశ్వపాలకుడు కొలదిసేపటిలో నిజాము ఆలీయొద్దకు జేరి యశ్వమునుజూపి తనవిజయవార్త నెఱింగించెను. నిజాము ఆలీ యశ్వమును లాయమున గట్టివేయించి వానిని సత్కరించెను.

నవాబు పట్టరాని యానందము నొంది సోమనాద్రిని బట్టుకొనుట యిక సులభమని ప్రజ్ఞలు కొట్టుచుండెను. సోమనాద్రి తెల్లవారిచూడగా అశ్వము లేదయ్యెను. చాలవిచారించి యడుగుజాడలవలన నిజాముఆలీ శిబిరము చేరినట్లుల గ్రహించి విచారపడెను. కొనివచ్చిన వానికి గోరినంత ధన

మిచ్చెదనని పలుకఁగా హనుమప్ప నాయకుఁడను వీరుఁడు నేను కొనితెచ్చెదనని యంగీకరించి మహమ్మదీయసైన్యముచెంతకుఁ బోయెను. సేనానివేశమునకు మధ్యనున్న విశాలమగు పాకలో గుఱ్ఱములుండెను. అందే, సోమనాద్రిగుఱ్ఱముఁగూడ నుండియుండునని చొప్పవిక్రయించువానివలె నాతఁ డశ్వశాలఁజేరెను. మహమ్మదీయు లతనిని జొప్పవిక్రయించు వానిఁగానే భావించి యుపేక్షించిరి. అతఁడు మెల్లగాఁ బొద్దు క్రుంకువఱకు గడ్డియమ్ము వానివలె బేరముఁ జేయుచు వారితో భాషించుచు నుండి రాత్రికాఁగానే గుఱ్ఱముముందున్న గడ్డిలో దేహముదాఁచి పరుండెను. అంతలో నొకయవనుఁడు గుఱ్ఱమును వేఱొకస్థలమునఁ గట్టివేయుటకు మేకుఁ బాతుచుండఁగా నందు హనుమప్పనాయకుని చేయి దిగఁబడెను. కదలినచో మహమ్మదీయుఁడు గ్రహించునని జనమునిద్రచే మాటుమణుగువఱ కటులనేయుండి చేయి రాకపోవుటచే మణిబంధమువఱకు ఖండించి గుఱ్ఱము నెక్కి శిబిరాభిముఖుఁడై బయలుదేరెను. సైనికులు నిద్దురలోఁ దలలెత్తిచూచి తమ యశ్వపాలకులె నీరుబెట్టుటకు గుఱ్ఱములను గొనిపోవుచున్నటులఁ దలఁచి మిన్నకుండిరి. తెల్లవారుసరికి హనుమప్పనాయకుఁడు సోమనాద్రిచెంత గుఱ్ఱమును గట్టివేయించి తానొందిన కష్టములు తెలిపి మొండిచేయిని దార్కాణముగాఁ జూపెను. సోమనాద్రి హనుమప్పనాయకుని సాహస ధైర్యస్థైర్యముల కెంతయు నానం

డించి యాతనికిఁ గోరినతావుల నెన్నియో క్షేత్రరాజము లొసంగి గౌరవించెను. తెల్లఁగ తెల్లవారఁ గనే సోమనాద్రి తన స్కంధావారమునందు విజయభేరి మ్రోగించెను. ఆనాద మునాలింప యవనుల గుండె లదరెను. విధిలేక తమప్రభుని యానతి దాటఁజాలక వారును సంగరసన్నద్ధులైరి.

సోమనాద్రి పరివారసహితముగ సంగర మొనరించి శత్రుసమూహమును నేలమట్టము గావించెను. ఇంతలోఁ దన తండ్రినిజంపిన దావతుఖానుఁ డెదురయ్యెను. సోమనాద్రి వాని బలమునంతయు దృటిలోఁ దునుమాడి కంఠము ఖండింపఁ బోయెను. అతఁడు సోమనాద్రిపాదములపైఁ బడి శరణు గోరెను. తనతండ్రి నన్యాయముగాఁ జంపి యావదాస్తిని హరించిన నాఁటికోపము మనసులోనుంచుకొని వాడెంత ప్రార్థించినను విడువక తల ఖండించెను. శత్రుసైన్యము సోమనాద్రిధాటి కాగఁజాలక కర్నూలుకోటలో దాఁగికొనెను. సముచితసైనికబలముతో సోమనాద్రి కర్నూలుకోట భేదించి యవనుల నెందఱనో సంహరించి వెనుకకు మఱలెను. పేరుజెంది న మహమ్మదీయ సేనానులందఱు మరణించిరి. ప్రాగుటూరు, బళ్ళారి, ఆదోని, కర్నూలు నవాబులు గతించిరి. గుత్తి,రాయచూరు నవాబులు, వివాదకారణభూతుఁ డగు సయ్యదు మియ్యా ప్రాణములతో మిగిలిరి. సోమనాద్రి యకుంఠిత దీక్షతో సంగరప్రయత్నములు విరామము లేక చేయుచుండెను.

మహమ్మదీయసైన్యము పలుచఁబడుటచే వారేమి చేయఁ జాలక యెట్లు ముందుజరుపనగునో నిశ్చయించుటకు రాత్రివేళ నేకాంతసభ యొకటి యొనరించి సోమనాద్రితో సంధి జరుపుటయే నిరపాయమగు మార్గమని నిర్ణయించుకొనిరి.

నిజాము ఆలీ సోమనాద్రిని సయ్యదుమియ్యాను ఒకచోఁజేర్చి యిరువురకు సమాధానవాక్యములఁజెప్పి యైకమత్యము గలుగఁజేసి గతముమఱచిపొండని కోరెను. సోమనాద్రి సంధి కంగీకరించి తనవిజయమునకు సూచనగా నొకగొప్ప ఫిరంగిని బహుమతిగాఁ గైకొని తననగరముఁ జేరెను. సోమనాద్రి విజయలక్ష్మీద్వితీయుఁడై తనపట్టణముఁజేరి తనకు సహాయముగావచ్చి సంగరమునఁ బ్రాణంసాపాత్రముగాఁ బనిచేసిన వీరులందఱకు ఆభరణములు, మాన్యములు, ఆయుధములు బహూకృతిగా నొసంగి తన విశ్వాసమును బ్రకటించెను. బ్రతికినంతకాలము సోమనాద్రి పరాజయము నెఱుంగక శత్రుసైన్యములదాఁకి విజయమునందుచు సమితవిఖ్యాతి గడించెను.

సోమనాద్రి భూపాలుఁడు తిరుపతియాత్రకు బయలుదేరి గనికోట, నంద్యాల పాలకులను జయించి ప్రతిసంవత్సరమును సుంకమును గట్టునటులఁ గట్టడి చేసెను. తిరుపతిక్షేత్రముఁ జేరి సోమనాద్రి వేంకటేశ్వరస్వామిని దర్శించి విరాగియై యచటనే దేహయాత్ర చాలించెను.

సోమనాద్రినే సోమనాథభూపాలుఁడని కూడ వ్యవహరించుట గలదు. ఈ మహావీరుఁడు పెక్కుగ్రంథముల నంకిత

మించెను. కవులను గాయకులను బోషించి చిత్రకళల నభిమానించెను. నాఁడు మొదలు నేఁటివఱకు గద్వాల సంస్థానము విద్యాభిమానమును దాతృతా రూపమునఁ బ్రకటించుచునే యున్నది. సోమనాద్రి భూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౭౦౦ మొదలు ౧౭౭౦ లోగ నుండి యుండును. ఈ సోమనాద్రి భూపాలునకు ఇరువురు ధర్మపత్నులు గలరు. ఇద్దఱు కుమారులు జనించిరి. వారు బాలురగుటచే సోమనాద్రి యనంతరము లింగాంబయను ప్రథమభార్యారత్నము కొంతకాలము రాజ్యము నేలి యుక్తవయస్కు రాఁగానే తన భారమునంతయుఁ బెద్ద కుమారునిపైఁ బెట్టెను. జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు తిరుమలరాయఁడు పితృసంపాదిత మగు రాజ్యమును జిరకాలము పాలించెను. సోమనాద్రి భూపాలుఁడు గతించి చిరకాలమైనను ఆయన కీర్తిమాత్ర మింతవఱకు మరుగుపడలేదు. ఆయన యంకితము నొందిన భారత విరాట పర్వాది గ్రంథరాజము లాతని కీర్తిని గొనియాడుచున్నవి. అత్యున్నతములగు దుర్గములు, కోట గోడలు గల నాఁటి గద్వాలనగర విభవము చెక్కుచెదరక నేటికిని పూర్వప్రశస్తిని జాటుచునే యున్నది. పౌరుషవంతములగు పూర్వరాజ్యములలో నేఁటివఱకు మిగిలి యున్నవి వ్రేళ్లతో లెక్కింపఁదగియున్నవి. ప్రాచీనవిద్యలపట్ల గౌరవము జూపుచుఁ బండితసన్మానములు గావించుచుఁ బూర్వమర్యాదల నిలువఁబెట్టుచున్న యీ సంస్థానరాజము నెడ నాంధ్రులకు

నాంధ్రేతరులకు నెంతయు గౌరవభావము గలదు. ఇంతటి
ప్రశస్తికిఁ గారకుఁడగు సోమనాద్రి సర్వజనవంద్యుఁడనుటలో
సంశయ ముండదు.

విజయరామరాజు

తాండ్రి పాపరాయుఁడు బొబ్బిలిసంగరమునందు విజ
యనగరసంస్థానాధీశ్వరుఁడగు విజయరామరాజును జంపెను.
అనంతర మాయనరాణి తన సమీపజ్ఞాతుల యొద్దనుండి
పండ్రెండుసంవత్సరముల బాలునిఁగొనివచ్చి దత్తతజేసికొని
విజయరామరాజు అని యాబాలునకు నామకరణ మొనరిం
చెను. యుక్తవయస్సు వచ్చువఱకు రాణిగారే బాలునకు
సంస్కృతము, ఆంధ్రము, పార్సీలోనగు భాషలు నేర్పించి అనం
తరము రాజ్యముగూడ నొసంగెను. విజయరామరాజునకు జన
కస్థానమునందు అన్నయగు సీతారామరాజుకూడ విజయనగ
మునకు వచ్చి సోదరునకు సహాయముగాఁ బరిపాలనా వ్యవహా
ములు చూచుచుండెను. క్రమముగా సీతారామరాజునకు
మనగరరాజ్యమునందును అపుడు బలవంతముగానున్న
సువారియొద్దను బరిచయము మెండయ్యెను. రాజకీయ
వహారము లన్నియు నాతఁడె మిగుల నేర్పుగా నిర్వహించు
డెను. విజయరామరాజు తనయన్న పరిపాలనా చాక

యములు విజయనగరమును ముట్టడించి పాళ్లు పంచుకొనఁ
జూచిరిగాని కార్యకౌశలుఁడగు సీతారామరాజు ఆప్రయత్న
ములన్నియు విధ్వంసము గావించి ఆంగ్లేయసైనిక సహాయమునఁ
బ్రతిపక్షరాజుల రూపుమాపి వారి రాజ్యములను గైకొనెను.

సీతారామరాజు పేరునకు మంత్రిగా నున్నను తానే
రాజుగా వ్యవహరించి పూర్వులొసంగిన మాన్యక్షేత్రములు
అగ్రహారములు ఆక్రమించి రైతులకుఁ గాలున కొసంగుచుం
డెను. దానిచేఁ బ్రజలకుఁగూడ నీతనియందు మిగుల నసహ్యము
జనించెను. ఈదోషములన్నియుఁ బ్రజలు విజయరామరాజువిగా
భావించి యాతనినిగూడ విద్వేషించిరి. సీతారామరాజు ప్రజా
భిప్రాయములు పాటింపక తనయిచ్చచొప్పునఁ జరించుచుండెను.
ఈ నూతనపరిపాలనమునకు మిగుల విసికి అడిదము సూరకవి
"రామలింగేశ శతక"మున సీతారామరాజును మనసునందుం
చుకొని దుష్టరాజులను దూలనాడెను. ఎవరెన్నివిధముల
నాందోళనము జరుపుచున్నను సీతారామరాజు పాటిం
పక తనయిచ్చ వచ్చినటుల వ్యవహరించు చుండెను.
విజయరామరాజెటులఁ జెప్పిన నేమివచ్చునో యని నిట్టస్థ
ముగా నుండెను. ఈపరిస్థితులలోఁ గాలము గడపుట ప్రజ
లకు పాటివారికిఁ గష్టమయ్యెను. అందుచేత విజయనగర
రాజ్యము నెటులేని కంపెనీవారికిఁ గట్టిపెట్ట వలయునని పాటి

ర్రాజులందఱు కుట్ర చేయుచుండిరి. సీతారామరాజు కంపెనీ వారితోఁ గలిసి దూరాలోచనలు గావించి తమపై పితూరి చేయుచున్న జమీందారుల నందఱను జయించెను. జయ పురపు కోట నాక్రమించుకొనెను. ఇంకను ప్రతికూలురని యనుమానముతోఁచిన రాజులనందఱను గారాగృహములం దుంచెను. చండశాసనుఁడై దండనీతిని దీవ్రముగా నుపయోగించు సీతారామరాజునెడ సమకాలికులయసూయ మిగుల వృద్ధియ య్యెను. అతనిసాహసకృత్యములు కంపెనీవారికిఁ గూడ సహింప రానివిగా నుండెను. సాటిరాజులందఱు విజయరామరాజునకు 'సీతారామరాజును మంత్రిపదవినుండి తొలఁగింపవలయు, లేకు న్నచో మేము ప్రతిపక్షులుగా నుందు'మని వర్తమానములంపిరి. ఇవియన్నియు మనస్సునం దుంచుకొని విజయరామరాజు సీతా రామరాజున కేమేమియో చెప్పి మంత్రిపదవికి రాజీనామ యిప్పిం చెను. సీతారామరాజునకుఁ గుమారులు గలరు. విజయరామ రాజునకుఁ బుత్రసంతానము లేదు. విజయరామరాజునకుఁ బుత్రి సంతానము కలుగకపోయినచో తన కుమారుఁడగు నరసింహ గజపతిరాజును బెంచుకొందునని వాగ్దానము గావించుటచేతనే సీతారామరాజు రాజీనామనుబెట్టి యుద్యోగము మాను కొనెనని కొందఱందురు.

క్రీ. శ. 1778 లో దొరతనమువారు జమీందారులతు భూస్థితియు ఆదాయము ఎంతయున్నదో నిర్ణయించుకొని

పేష్కుషులు పరిష్కరింపనెంచి యందఱ నాహ్వానించిరి. పలువురు పరిష్కారార్థము వచ్చిరి. సీతారామరాజు ఈనిర్ణయమునకుఁ దానుగూడ మదరాసునకు వచ్చి దొరతనమువారి యాశ్రయమును సంపాదించుకొని మరల మంత్రియయ్యెను. సీతారామరాజు మంత్రియైనచో మఱలనేమి కల్లోలములు జనించునోయని విజయరామరాజు తొలుత సంశయించెనుగాని ఈ నిర్ణయము కంపెనీవారు కావించినదిగాన నాయన యేమియుఁ జెప్పఁజాలక యంగీకరించెను. సీతారామరాజు నిరంకుశాధికారముతో రాజ్యచక్రము త్రిప్పుచుండెను. హవేలీ భూము లన్నియు నీయునకుఁ గౌలుగాఁ నుంటచేఁ బలుకుఁబడి కూడ మిక్కుటముగా నుండెను. మరలఁ బ్రజాపీడనము గావింప మొదలుపెట్టెను. అడ్డుపడిన తమ కెట్టి తిరుగుబాటు కలుగునోయని దొరతనమువారు తటస్థముగా నుండిరి. ఈ యవకాశమును బురస్కరించుకొని సీతారామరాజు మిక్కిలి చొరవ జేయుచుండెను. దొరతనమువారు సీతారామరాజు విషయములో నుపేక్షించిన లాభము లేదని క్రీ. శ. 1784 లో నొక ఉపసంఘము నేర్పఱచి ప్రకృత పరిపాలనా విధానమునందుఁ బ్రజాభిప్రాయములు నివేదింప నాజ్ఞాపించిరి. వారు విచారించి యీక్రింది యభిప్రాయముగల నివేదికను బ్రచురించిరి. "విజయనగరము సంస్థానమువలన వచ్చు ఆదాయ మంతయు జమీందారులు తమ స్వంతఖర్చులకే వ్యయము గావించుకొను

చున్నారట. రైతుల విషయములో నేమాత్రము శ్రద్ధ గైకొనుట లేదు. ప్రజలు క్షామపీడితులై తినుట కన్నము లేక మలమల మాడుచున్నారు. నీటివసతు లేమాత్రము తృప్తికరముగా లేవు. సైన్యములకొఱకు ప్రతిసంవత్సరము ఐదు లక్షల రూపాయలు వ్యయముచేయుచుంటచే బొక్కసమందలి ధనమంతయు వ్యయమగుచున్నది ఈ విషయములో ఆంగ్ల దొరతనమువారు శ్రద్ధపుచ్చుకొని విజయనగర సంస్థానమును కట్టుబాటులలో నుంచుట చాల నవసరము.” ఈ నివేదిక దొరతనమువారి సంకల్పమునకుఁ దోడయ్యెను. పాలకొండ, జయపురము, గోలుకొండ, ఉరక్లి, కిమిడీలోనగు సంస్థానముల ప్రభువులను సైన్య సహాయము చేయుమని యొత్తిడి చేయుటయుఁ, గొందఱు జమీందారులకు ఖ్యాతి నొసంగి గ్రామములఁ గైకొనుటయు, సాలూరు, పాచిపెంట, విషమకోట, కాశీపురము, బొబ్బిలి లోనగు సంస్థానము లేలు ప్రభువులను జెరసాలలోఁబెట్టి సాధించుచుంటయు దొరతనమువారికి దుస్సహముగా నుండెను. బొబ్బిలి పరిపాలకుఁడగు వెంగళ రంగారావు జయిలునుండి మాయోపాయములతోఁ దప్పించుకొని హైదరాబాదునకుఁ బాఱిపోయి తమ కష్టములు, కంపెనీ వారి యుపేక్షయుఁ దెలిపి నవాబును సహాయముకమ్మని కో యంశములు గూడ ఈసంఘమువారు తెలిపిరి.

కంపెనీవారు విజయరామరాజునకు సైనికబలవ

వలయుననియు సీతారామరాజును మంత్రిపదవి

:

తొలఁగింప వలయుననియు వార్తఁ బంపఁగా నందుల కంగీక రించెను. సీతారామరాజునకు విజయరామరాజుగారిచే నుపకార వేతన మిచ్చునట్లు దొరతనమువారు కట్టుబాటు చేసిరి. ఆకట్టు బాటు ప్రకారము సీతారామరాజునకు నెల యొకటికి ఐదు వేల రూపాయల నొసంగుచు మదరాసును విడిచి బయటికిఁ బోవరాదని దొరతనమువా రాజ్ఞాపించిరి. ఇవియన్నియు జరి గిన పిదప విజయరామరాజు తాను స్వతంత్రముగా రాజ్యమును బాలించుకొనుచుండెను. పరిపాలనాకౌశల్యము గలవాఁడు గావున నమ్మకమగు నౌకరులను బెట్టి రాజ్యమున మంచి కట్టుబాటులను జేసెను. దొరతనమువారు ఇతరరాజ్యములతోఁ బాటు తనరాజ్యముఁ గూడ హరించుటకె యెన్నో యత్న ములు చేయుచున్నారనియుఁ గనుగలిగి మెలఁగ కున్నచో విప్లవము తప్పదని తన విధులు సక్రమముగా నెరవేర్చుచుండెను. రాజ్యమునందుఁ బంటలు మందగించుటచే సిస్తులు సకాలమున వసూలు కాకపోయెను. ఆకారణమున విజయరామరాజుచేయు నది లేక దొరతనమువారికి నీయవలసియున్న పేష్కషు గూడ బకాయి పెట్టెను. కడకు విజయరామరాజు దొరతనము వారికి ఆఱులక్షల యిరువదియైదువేల రూపాయలు బాకీపడెను. అందుచేఁ గంపెనీవారు విజయనగర రాజ్యమును దాము గైకొని మువ్వదివేలొక్కమాఱుగ నిచ్చునట్లును నెలనెలకుఁ బండ్రెండు వందల రూపాయలు వ్యవయములకు ఇచ్చెద మని

యును విజయరామరాజును బందరులో నుండవలసినదనియు నిర్బంధించిరి. కంపెనీవారు విజయనగరరాజ్యమును ఇతరులకుఁ గౌలునకీయ యత్నించిరి. ఎవరును రాకపోయిరి. ఎటులేని భేదనీతితో విజయనగర రాజ్యము పరాధీనము గావింప నెన్ని విధముల యత్నించినను లాభము లేక పోయెను. విజయరామరాజు రాజ్యమునుంచి బందరు పోవుట కెంత మాత్ర మిష్టము లేక పోయెను. ఆంగ్లేయుల యొత్తిడికి సహింపజాలక కడకు విజయరామరాజు బందరునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. రాజ్యమును విడచి బందరులోఁ బరాధీనముగాఁ బడియుండ నాతనిమనస్సు ఒప్పుకొనకపోయెను. వెంటనే వెనుకకుమరలి తనరాజ్యమునందున్న సుప్రసిద్ధక్షేత్రరాజమగు పద్మనాభముఁ జేరెను. అది యాంగ్లేయులు గ్రహించి విజయరామరాజును బందరునకుఁ బొమ్మని మిగుల నొత్తిడిచేయుచుండిరి. ఆయన సమయమున కేదో ప్రత్యుత్తరము వ్రాయుచు బందరునకుఁ బోడాయెను. కంపెనీవారి కిదియంతయు నవమానకరముగా నుంటచే విజయరామరాజునకు ఇరువదినాలుగు గంటలలోఁ బద్మనాభమును విడిచి బందరునకుఁ బోవలసినదనియు అట్లు పోవనియెడల సైనికసహాయమున మేము పంపక మానమనియు వర్తమానమంపిరి. స్వాతంత్ర్యశీలుఁడు పరాక్రమశాలియునగు విజయరామరాజున కీసందేశము మిగుల నవమానకరముగఁ దోచి రాజ్యమునుండి తన్నంపుటకు కంపెనీవా

రెవరని తిరస్కార వాక్యముల నాడి తిరుగుబాటు చేయుటకుఁ గొంత సైన్యమును సమకూర్చెను. పూర్వాభిమానము జాత్యభిమానముగల నాల్గువేలమంది రాచవారు స్వాతంత్ర్యసంగరమునఁ బ్రాణముల వదలుటకు నిశ్చయించి విజయరామరాజు పక్షమునఁ జేరిరి. రాచవారందఱును బద్మనాభస్వామి దేవళమున సంగరమునఁ బ్రాణము న్నంతవఱకుఁ బోల్గొన వాగ్దానము లొనరించి ప్రసాదమును స్వీకరించిరి. పైవారి యుత్తరువుచొప్పున ఆంగ్లేయ సైనికాధిపతియగు పెండరు గాష్టుగారు సుశిక్షితులగు నేడువందల యేఁబదిమంది భటులతో (క్రీ. శ. 1794 సం॥ జూలయి 10 తేదికి) సూర్యోదయమగుసమయమునకుఁ బద్మనాభమునకుఁ జేరిరి. ఉభయులకు సంధికి వీలుకాకపోయెను. విజయరామరాజు స్వాతంత్ర్యము కోలుపోవుట కించుకేని యంగీకరింపక భటులను సంగరమునకు బురికొల్పి తానును ప్రతిపక్ష సైనికుల నెదిరింప బయలువెడలెను. ఉభయదళములకు మూప్పావుగంటసేపు ఘోరముగా యుద్ధముజరిగెను.

విజయరామరాజువెంట అంగరక్షకులుగా విజయగోపాలరాజు, వత్సవాయినరసరాజు, దాట్ల అప్పలరాజు, రావు జోగయ్య మొదలగు వీరులు పరివారముతోనుండి ఆంగ్లసైన్యమును భేదించుటకు ముందునకుఁ దోవతీయుచుండిరి. అందఱికంటె ముందు దావతుఖాన్ అను యవనుఁడు సైన్య

ప్రేల్చిరి. విజయరామరాజు దేహమునందు బలుతావుల గాయములుపడెను. దానినిని లెక్కసేయక నాఁటికి రాత్రిలో విరోధి సేన నఱకుచుండెను. ఒడలినుండి రక్తము విశేషముగాఁ గారుచుండుటచేఁ గొంతసేపటికి విజయరామరాజు పడిపోయెను. రాజు పడిపోయిన సంగతి వినినంతనే హతశేషులగు సైనికులు చెదరిపాఱిపోయిరి. రాజుస్థితి మిగుల దుస్సహముగా నుండెను. ఒడలంతయు గాయములతో నిండిపోయెను. ఇంతలో నాంగ్లసైనికులు నాలుగైదు తుపాకులు నొక్కసారి ప్రేల్చిరి. విజయరామరాజు ఘోరముగా [illegible]. కర్నలు పెండర్గాస్టు సంగరము నాపివేయించి యుద్ధప్రదేశమును దిలకించుటకు వచ్చెను. మూఁడువందలు [illegible]మంది క్షత్రియ సైనికులు వీరమరణము నొంది పడియుండిరి. విజయరామరాజు చుట్టును కోటగట్టినట్టుగా నేఁబదిమంది క్షత్రియవీరులు తుపాకి దెబ్బలచేఁ జచ్చిపడియుండిరి. వీరమరణ మొందిన యీయాంధ్ర వీరుల కళేబరములు ఆంగ్లసేనాధిపతికి మిగుల నాశ్చర్యము కలుగఁజేసెను. స్వాతంత్ర్యసంరక్షణముకొఱకు ఘటించినవారై పోరాడి రణరంగమున నొఱగిన విజయరామరాజు త్యాగము పాశ్చాత్యులకు విస్మయము గూర్చెను. ఆంగ్లసైనికులు క్రమశిక్షణ గలవారగుటచేతను తుపాకులు ఫిరంగులు లోనగు మారణ పరికరములు సమృద్ధిగా నుండుటచేతను విశేషనష్టమొందక జయించిరి. కంపెనివారి సేనలోఁ బదుమగ్గురు మాత్రమె మరణ

లించిరి. అఱువదియొక్కరు గాయపడిరి. మహారాజన్ను స్వాతం త్ర్యప్రియుఁడును ధర్మమార్గుఁడు నగు విజయరామరాజు మరణము విని దేశమంతయు నొక్కమాఱు పరితపించెను.

ఆంగ్లసైనికులు విజయరామరాజు దేహముపై నున్న అమూల్యాభరణములు, దుస్తులు లాగికొనిరి. బొబ్బిలి సంగ్రామములోఁ దాండ్ర పాపారాయునిచేఁ బెద్ద విజయరామ రాజుగారు చంపఁబడిన పిదప ముప్పదితొమ్మిది సంవత్సరముల కీసంగరము జరిగెను. ఈ విజయరామరాజు గతింపఁగనే ఆంగ్లే యులు రాజ్యము నాక్రమించుకొనిరి. ఈ ఘోరసంగరవార్త విని రాజ్యముననున్నఁ దనకేమి యపాయము వాటిల్లునోయని విజయరామరాజుభార్య నారాయణబా బను నామముగల ఎనిమిదిసంవత్సరముల బాలుని దీసికొని మన్నెములకుఁ బో యెను. ఆంగ్లేయులు ఆబాలుని దల్లిని రప్పించి సంవత్సరమున కింతయని పన్ను గట్టునటుల నేర్పాటుగావించి రాజ్యము నా బాలున కప్పగించిరి.

విజయనగర రాజ్యవిస్తృతియు నైశ్వర్యము స్వాతం త్ర్యాభిలాషయు విజయరామరాజు మరణముతోఁ దగ్గిపో యెను. తరువాత నాకుటుంబమున స్వాతంత్ర్యశీలుఁడగు రాజ వతంసుఁడు జనించుట కవకాశములు లేకపోయెను. అతి విస్తృతమై యాంధ్రదేశమున కంతటికి నాయకరత్నము కాఁదగిన విజయనగర రాజ్యము క్రమముగాఁ గొంతకొంత